

632168

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

ВИДАВНИЦТВО ПРИСЬВЯЧЕНЕ НАУЦІ І ПИСЬМЕНСТВУ
УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОГО НАРОДУ

ВПОРЯДКУВАВ

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ.

Т О М VII.

(1895, кн. 3).

MITTHEILUNGEN DES SZEVCZENKO-VEREINES

aus dem Gebiete der Wissenschaften und der ruthenischen Literatur

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUSZEWSKI

BAND VII.

(1895, 3 B.).

У ЛЬВОВІ 1895.

Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

ЗМІСТ ТОМУ VII.

1. „Адельфотес“, граматика видана у Львові в р. 1591. Студія літературно-язикова Дра Кирила Студинського	1—40
2. Опись подільських замків 1494 р., подав М. Грушевський	1—18
3. Еліптичні функції модулові, написав Володимир Левицький (з 2 рисунками)	1—30
4. Miscellanea: Дальші розкопки в с. Чехах — М. Грушевського. До питання про початок почаївської друкарні — А. Шуровського, Вірші про Барську конфедерацію — Дра Івана Франка, Причинок до питання про час появи „Історії Руссов“ — Ів. Белей	1—12
5. Наукова хроніка: огляд часописей за р. 1894 (далі)	1—28
6. Бібліографія (рецензії й справоздання, зміст на ст. 59)	1—60
7. З товариства (май — серпень)	1—2

Inhalt des VII Bandes.

1. „Adelpho- 1591	63 2 1 6 8	g im J.	1—40
2. Beschreib- szet	Записки наукового	ij	1—18
3. Elliptisch		I. Hru-	1—30
			—12
			—28
			—60
	63 2 1 6 8		1—2

„АДЕЛЬФОТЕС“

граматика видана у Львові в р. 1591.

Студія літературно-язикова

Дра Кирила Студинського.

I.

(Причини розбудження життя духового на Русі при кінці 16 в. Заведення в школах науки мови „словенської“ і грецької. Трудности науки грецької мови. Хто був автором „Адельфотеса“?)

З тяжкого духового сну, в яким Русини, по словам Захарій Кошистенського,¹⁾ попали в таку „нечуłość“, що довго проснути ся не могли, пробудила ся Русь при кінці 16 віка так під впливом реформації, як також під впливом антипротестантської діяльності латинської церкви з орденом Єзуїтів на чолі. Протестанти і католики з рівною запопадливістю, з однаковим одушевленням старали ся про розвій своїх шкіл, про розширення просвіти. І одні і другі бажали приєднати для своєї справи Русинів.

Брак шкіл на Русі, повний застоїв в розвою життя духового, схилив Русинів то в одну, то в другу сторону. Перехід значніших литовсько-руських родів на протестантизм а звідси на католицизм ще за довго перед уїтєм в Берестю (прим. рід Салігів), інтензивна пропаганда католицизму на Русі збудили православних Русинів з тяж-

Мою найсердечнішу подяку складаю Впв. Добр. К. Михальчукови в Києві за цінні уваги і поміч при опрацьованю сеї студії, дальше д. А. Криловському за вижичення повного примірника „Адельфотеса“, а вкїпци Хв. Зарядам бібліотеки київської академії духовної і бібліотеки ім. Осолінських у Львові за дозвіл користаня з книжок.

¹⁾ Русск. историч. бібліотека СПб. 1878. Т. IV. стр. 1054.

кого сну. Курбський нарікає, що єзуїтські школи Русинів „отъ правовѣрія отлучили“¹⁾, Рагоза пише, що „всеи человекцы приложнша ся простому несъвершенному людскому писанію, и сего ради въ различныя ереси впадоша“²⁾, автор „Перестороги“ зауважає, що се „много зашкодило панству рускому, же школъ и наукъ посполитыхъ не фундовано“³⁾. Результатом сеї свідомости Русинів 16 віка було горячкове закладанє православних шкіл в Острозі, Львові, Вільні і других поменьших містах а метою їх — служба православної церкві, старанє, щоби діти „піючи въ чужихъ студенцахъ воды наукъ умоязыческихъ, вѣры своей не отнадали“⁴⁾.

Назва перших шкіл на Руси „словенсько-греческими“ стоїть в тісній звязи з наміченим для них пляном наук. В дійсности видвигнуто в школах кінця 16 на перший плян мову „словенську“ і грецку.

Малій розвій мови народної, визвана письмами католиків богословека полеміка, для котрої треба було шукати термінології в церковно-славянській мові, загальне переконанє про святість мови, в якій було списанє св. письмо і книги церковні призначені для потреб християнської Руси — все то зложило ся на видвигнує в православних школах науки „словенської“ мови.

По при „словенську“ мову поставлено в пляні науки мову грецку. Потреба введеня грецкої мови в тодішних школах виплила головю з двох причин. Першою причиною була konieczність справляти книги церковні та видавати письма св. отців, другою — літературна полеміка з католиками і протестантами, що приневолювала шукати опори чи то в письмах грецких отців, чи грецких богословів.

Виученє мови „словенської“ і грецкої в школі вело ся в однім часі, на що вказують устави школи львівської і луцкої. В львівскім уставі читаємо: „также учать на каждый день, абы дѣти одинъ другого питали по грецку, абы ему отповѣдалъ по словенску, и тыжь питаются по словенску, абы имъ отповѣдано по простой мовѣ. И тыжь немають з собою мовити простою мовою ено словенскою и грецкою“⁵⁾.

Наука „словенської“ мови, спорідненої з руською мовою, йшла в школах православних доволї гладко, про що свідчить нам значне

¹⁾ П. Устряловъ: „Сказаніи князя Курбскаго“ СПб. 1868. Стр. 241.

²⁾ Акты зап. Россіи Т. IV. ч. гр. 32.

³⁾ Ibidem ч. гр. 149, стр. 204.

⁴⁾ „Оглашеніє церкве братской львовской“ з р. 1600. в „Трудахъ кїевской дух. акад.“ за рік 1876. Часть I. стр. 386

⁵⁾ Голубевъ: „Исторія кїевской дух. акад.“ Т. I. стр. 198.

число видаць „словенских“ граматик, почавши від граматки Мамопичів з р. 1586, а скінчивши на граматичі видачій в Камянці в р. 1638.¹⁾

Не так легко йшла зразу в руських школах наука грецкої мови. Брак відповідного підручника до науки грецкої мови, а ще більше брак учителів, доводив до того, що як сам „Адельфотес“ каже: *Греческаго языка оученикомъ множицею спрѣжестка глаголъ и времѣнъ сотворѣнїа толїко многъ трудъ содѣлають, елико кѣи лютестью (їже нѣистиннѣ ни єдина естъ,) мнози оустрашѣни, все оупоканїе наказанїа отрѣкають и люютрудїе отъ себе отлагають*“ (картка 137).

Щоби запобігти недостаткови підручника для науки грецкої мови а тим самим улегшити задачу не лише ученикам, але і учителям, — львівске братство взяло ся за виданє „Адельфотеса“. Заохотою до виданя львівської граматки було безперечно і се, що в р. 1586 прибув з Греції на учителя до школи львівської Арсеній „митрополитъ демонитскій и еласонскій“. Не підлягає найменшому сумнівови, що під проводом сего Грека зложили „спудеї“ львівської школи „Адельфотес“.

Не годивим ся з поглядом одного ученого, який гадає, що „спудеї“ львівської школи були при виданю сеї граматки о стілько причастні, що перепечатали списаний ними виклад Арсенія і що автором єї був сам Арсеній, що тільки для того не підписав ся яко автор граматки, бо она єсть майже дословним відписом граматки Константина Ляскаріса.²⁾ Протів сего погляду свідчило би передовсім се, що ми не маємо певної відомости, чи Арсеній знав на тільки „словенську“ мову, щоби міг зложити славянську часть „Адельфотеса“. Докладнійший розбір граматки докаже, що не тільки граматка Ляскаріса, але і другі сучасні граматки були ужиті видавцями „Адельфотеса“ до зложеня части граматичної. Додам ще, що під одною частию граматки „Адельфотеса“ — про творенє часів — зложеною дуже оригінально, мігби би був безпечно

¹⁾ Виданя ті перечислені в студії Архангельского поміц. в „Чтенїяхъ общества исторїи и древностей“ Москва 1888, кн. I. п. з. „Борьба съ католичествомъ и зап. русская литература конца 16, первой полов. 17 в.“ Гляди також мову „Пересторогу“ стр. 42.

²⁾ W. Zagórski: „O grecko-slawiańskiej szkole we Lwowie“ поміц. в Muzeum czasopismo towarzystwa nauczycieli szkół wyższych за рік 1893, зошит 10, і 11—12. Єсть се гарненька студія, де автор говорить о пляні науц в школі львівській і обширнійше пише про сам „Адельфотес“. Невеличку розвідку про „Адельфотес“ написав в р. 1872 також о. Ленкий п. з.: „Нѣсколько словъ о греческо-славянской грамматичѣ издавннѣ во Львовѣ 1591 г. Львовъ 1872.“

підписати ся Арсеній, коли би сам єї був уложив. Не можу також поділити доказу сего ученого, в котрім він сумніває ся, чи могли ученики львівської школи бути авторами граматики за два або три роки по єї заложеню. По моїй гадці, під Арсенієм мусіли доповняти своє образование також ученики, що ходили до других (протестантських або католицьких) шкіл (прим. Стефан і Лаврентий Зизаній) і мали вже добрі початки грецької мови, коли ученики школи львівської складають вже в р. 1591 грецькі верші в честь митрополїта Рагози.

Впрочім не думаю заперечувати впливу Арсенія на зложенє сеї граматики, тим більше, що „Адельфотес“ почав печатати ся ще перед виїздом Арсенія зі Львова в р. 1588, про що свідчить нам письмо віленьких братчиків з дня 28 мая 1588 р. до віленького братства, в яким дякують за присланє початку граматики грецько-словенської: „Посласте нам начало преображеній святыхъ писаній Грамматическихъ языка Греческаго и Словенскаго, наказующе ны, да прїиметь со благоразуміемъ“. В дальшій часті письма просять братчики, щоби, коли Бог допоможе львівському братству „оно благодарственное и спасительное начало совершити“... прислали їм „сто или двѣтъ книгъ, учинивши цѣну слушную“.¹⁾

Постідне жаданє віленьких братчиків доводить, що „Адельфотес“ став скоро підручником для науки грецької мови не тільки у Львові, але і по иньших православних школах і помимо своєї нераз тяжкої славянської термінології немало причинив ся до розширення знаня грецької мови на Русі.

Про причини упадку грецько-славянських шкіл на Русі і про причини введеня до шкіл руських 17 в. на місце грецької — латинської мови, говорити не стану, бо се вже не входить в плян моєї роботи.²⁾

II.

(Замітки до передмови „Адельфотеса“.)

Више замітив я, що граматику львівську почало братство печатати в р. 1588. Не можна того сказати про передмову „Адельфотеса“, яка містить в собі згадки о подїях, що зайшли в 1591 р., а тим самим не могла бути раніше напечатана. Передмова находить ся

¹⁾ Акты зап. Россіи Т. IV, стр. 4. Порівнай також Голубева: „Ист. кievск. дух. акад.“ Т. I. стр. 191.

²⁾ Впрочім гляди про се: Голубева: „Петръ Могила“ Кіевъ 1883. Т. I. стр. 413—425.

на другій картці „Адельфотеса“ а відповідно до змісту можна поділити єї на дві частині. В першій часті говорять видавці про поділ граматики і про єї значенє, в другій частині находимо історичні звістки, з якими звязане основанє і розвій львівського братства та видавцє „Адельфотеса“. Передмова адресована до учеників, вірних прихильників православної церкви. „Праковѣрнымъ обученіа любителемъ, единымъ скатїа, каролицкїа и апостолскїа церкве, многоименитомъ российскомъ родѣ, кратїи нашей ѡ господѣ радоватиса.“

Бога всеіагнаго влагостію, — пишуть видавці — йзобразїхомъ камъ о любовчїаційса, христен. мнїткїй родѣ рѣсскїй съ ксїакимъ бпастїкомъ іаинносекїнскїимъ ізъикомъ зложенїю грамматїкѣ, иже йздаемъ къ бкїршю каниѣ ползѣ, и вначалѣ оубо сію начинающє, четырмаже єа часткми предбвчїемъса, іаже євтъ брдографїа, просодїа, етїмологїа, и сїнтаксїсъ, сирѣчь правопїсанїє, прїпїкванїє, правословїє и скчиненїє предреченное же єа опїастко йскѣсна творить кыти тратїа, ко словесєхъ и разсло-вїахъ творецкѣ и іаже вкѣтїи недокнѣйшаа, єа ко єстѣ, прїваа кючкѣ ѡтверзїаа оумъ разсмѣкти писанїа, ѡтъ неаже іако постїпенєхъ всю лѣсткїцѣ, почїнѣ обученїй, трдолоубїкїїкїй достїзакотъ, дїалектїкїи, риторїкїи, мѣснїкїи, арїдметїкїи, геометрїи и астрономїи, и сїмиже сєдмї іакоже нѣкїїмъ сѣвѣдомъ разсѣждєнїа почєрпїемъ йсточнїкѣ фїлосѣфїи, разсмѣквїающє и врѣчєства, ко влагойскѣствѣ прєвосхєдїмъ кєє совершєннаго вєгослѣвїа“.

Поділ граматики на чотири часті: ортографію, прозодію, етимологію і сїнтаксїє оснований в „Адельфотесї“ на взорї грецьких грамастик 16 віка. Від сего подїлу не відступили також замітїйші автори „словенскихъ“ грамастик кїнця 16 і першої половини 17 віка: Лаврентий Зизаній і Смотрицкий. В самїм „Адельфотесї“ науки про сїнтаксїє не находимо.

В очах видавців „Адельфотеса“ знанє граматики грецької не тільки „ѡтверзїало оумъ разсмѣкти писанїа“, але було неначє стєпенєю до ввучєня дїалектїкїи, риторїкїи, мѣсїкїи, арїдметїкїи, геометрїи, астрономїи.... врѣчєства... і вєгослѣвїа“.

В поглядї про значенє граматики не рїзнив ся від видавців „Адельфотеса“ Лаврентий Зизаній, що в своїй граматицї з р. 1596 пішов за „Адельфотесомъ“ і помістив таку епіграму написану вершом:

Грамматика писма ксѣхъ нащачєтъ,
Четырма часткми латвє оуразсмѣастъ,

Ордографією и пресоудією,
 Синтаксисомъ и етимологією,
 Я предъреченное ей опаство,
 Подаетъ певное искусство,
 Котори прагнѣтъ быти досконали
 Въ писмѣ и словахъ, аки не партали,
 Яле извѣстно все познавали
 И чего са оучатъ аки добръ знали,
 Ключемъ ко есть отворячи всѣмъ оумъ
 Къ познанію въ преправый развѣмъ.
 По которой власна якъ по всходѣ пойдеть,
 Каждый естли хочеть, всѣхъ навѣкъ дойдеть".⁴⁾

Не треба думати, що в тім погляді на значенє граматикн були видавці „Адельфотеса“ ориґинальні. Один з творців підручника грецкої граматикн Н. Кленард, з котрого утвору, як се побачимо низше, видавці „Адельфотеса“ користали, подав на вступі верш, в яким високо підніє значенє грецкої мови і єї знаня. Верш сей послужив без сумніву перовзором для видавців львівської граматикн. В нїм читаємо:

Quisquis Grammaticam vis discere, discito graece.
 Ut recte scribas non praue, discito graece,
 Si graece nescis, corrumpis nomina rerum,
 Si graece nescis, male profers nomina rerum.
 Lingua Pelasga vetat vitiosos scribere versus.
 Lectio quem Plinii delectat, discito graece,
 Sique libros sacros vis ediscere, discito graece
 Hyeronimum, ut teneas. vigilans tu discito graece,
 Ne versus scribas vitiosos, discito graece,
 Argumentari quisquis vis, discito graece,
 Quisquis Rhetoricen vis discere, discito graece,
 Scire Mathematicam quisquis vis, discito graece,
 Artibus et medicis qui captus, discito graece,
 Morbis nam cunctis sunt indita nomina graeca,
 Argolicum nomen cunctis liquet esse figuris,
 Artes ingenuae Graio sermone loquuntur,
 Non alio, quibus haud nomen dat lingua Latina.
 Ad summam, doctis debentur singula Graecis".²⁾

¹⁾ Митрополитъ Евгеній: „Словарь историческій о бывшихъ въ Россіи писателяхъ духовнаго чина греко-россійскія церкви. СПб. 1818.“ Ч. II. стр. 365.

²⁾ Institutiones linguae graecae N. Clenardo authore cum sch. iis et praxi P. Antesignani Rapistacensis. Quibus nunc primum accessit absolutissima syntaxis.

Приписавши за приміром Кленарда грецкій граматикі таке значенє, видавці „Адельфотеса“ кажуть не дивувати ся, що давнїше на Русі ті науки не процвитали „яко ко концѣ тисячнаго лѣта христѣва воплощенїа, къ покосажденнїи кѣрою процкїтши, неплодно изсохаютїе закнстїю непрїазннною истерзїемн свѣце.“ Шкода, що автори „Адельфотеса“ не подали, що се за „закнстїю непрїазннна“ не дала успівати наукам. Чи розуміли они тут княжі крамолн, на які вказує автор „Перестороги“ і яким приписує падене Русі, або чи під сею „закнстїю непрїазннною“ розуміли які гллубші причини... не знаємо. На всякий случай видимо, що „судеї“ львівської школи слїдили за причинами упадку житя духового на Русі і роздумували над ними. Шкода тїлько, що причин тих близше не означили, через що позбавили нас можности, яснїше схарактеризувати їх погляди.

В другій, историчній частині передмови „Адельфотеса“ згадують видавці про приїзд на Русь антиохійского патрїарха Йоахима, що прибувши до Львова в місяци січни 1586 р. „букндѣже не радїне о исправленїи въ росскомъ родѣ, совѣтова сїе израднѣ полезнїйша быти, кратетво, школа и дрѣкарна, и ко вселенскомъ патрїархѣ о снхъ козкѣсти.“ Нам звїстно, що Йоахим затвердив новий статут віленьского братства, на підставі якого мало братство збирати як найширший кружок членів, закладати і удержувати школи, основувати печатнї, образувати молодїж, видавати книжки. Окрім того надав Йоахим львівському братству в новім статуті широку автономію в веденю своїх дїл та поручив єму догляд не лише над моральним житєм братчиків і мірян, але також священників. Про затверженє нового статута доїє Йоахим царгородскому патрїархови.

Кїлька слів присвячують „судеї“ львівської школи Арсенїєви, митрополїтови „демонитскомъ и власенскомъ“, що в р. 1586, в червни прибув до Львова з властїю скеарха і „школьное оученїе наченїе пркысть зде ко градѣ Львовѣ оуча дѣк лѣтѣ.“ Више замїтив я, що під проводом Арсенїя взяли ся „судеї“ за уложенє граматикн. В часі першого побуту царгородского патрїарха Єремїї на Русі в р. 1588, Арсенїй покинув Львів і 20 мая був вже коло патрїарха, з яким поїхав до Москви і подорож своєю описав.

В дальшій частині згадують „судеї“ львівської школи про патрїарха царгородского Єремїю, що не тїлько „прикнїлннкмъ Octava editio. Colonia 1579. У мене було ще під рукою виданє тойж граматикн з 1563 р. печ. в Нормберзі, але там сего верна пема. Обидві граматикн суть власностию кнєвск. дух. академії.

писаніємъ своимъ отъ Константинопаля вса сіа оукрѣпїи“, але „и самъ зде во страны російскїа пришеди рокъ ѿѿнд (1589) мѣца мѣа совершеник неразрѣшно и неподвижно во вса роды симъ тако быти повелѣ, школѣ ѿ книгы ксакаго наказанїа по право-славію дрѣковати братствѣ оукрѣпїи.“

Статут львівського братства затверджений Йоахимом утвердив Єремїа в р. 1587. і загрозив виклятьем, коли би єпископ, князь, або хто небудь з простих людей посьмів спротивити ся єго постановам.¹⁾ Сам Єремїа був два рази на Руси. Перший раз прибув він в початку мая 1588 р. та задержав ся в Замостю, де канцлер Замойскїй не тільки прийняв єго гостинно, але ввєднав для него в короля грамоту на свободний переїзд через Польшу і Литву. Прибувши не довго в Замостю, відправив ся Єремїа через Берест до Вільна, де затвердив статут віленського братства, та виїняв так львівске як і віленське братство з під юрисдикції єпископів.²⁾ З Вільна виїхав патріарх до Москви на посвяченє першого московского патріарха. Через рік вертав патріарх з Москви через Русь, та випросив собі в короля Жигмонта III дозвіл оглянути православну митрополїю. Патріарх перебув на Руси в місцевостях: Вільні, Супрасли, Берестю, Замостю, Тернополи і Камінци подільскім від липня до кінця падолиста. На просьби братчиків видав патріарх з Каменця грамоту, в якій затвердив права львівського братства.³⁾

Затверженє статута братства мало не малий вплив на розвій життя духового на Руси, томѹ не диво, що видавці „Адельфотеса“ з вдячністю згадали імя сего патріарха.

Видавці „Адельфотеса“ не поминають також в своїй передмові митрополїта київского Мих. Рагозу, що висвячений від Єремїа ча місце скиненого з престола Онисифора Дівочки, розпорядження патріарха „сворне оукрѣпїи и прїшествомъ своимъ посѣтивше зде рокъ ѿѿча, генварїа зї и по всїи єнархїи своїи распространити сѣ семѣ благо чїстно вєстрїи.“ Рагозу привитано у Львові величаво а ученики школи братскої виголосили в честь єго стихи писані по грецки і славянськи. На Рагозу поклало львівске братство велику надїю, коли в панеґірику писанім в честь Рагози з нагоди єго побуту у Львові читаємо:

„Незавжди выкаетъ тма на воздѣск мглиста,
ѿ ни тркаетъ оуставичне ночь черно оклачна,
и ни тркаетъ оуставичне ночь черно оклачна,
и ни тркаетъ оуставичне ночь черно оклачна.“

¹⁾ „Памятники изд. кїевск. комисїею.“ Т. III ч. 1—3.

²⁾ Макарій: „Исторїя русск. церкви“ Т. IX. стр. 459.

³⁾ Ibidem стр. 460. і 487—94.

Иле и солнечное горячее коло променни блистаетъ,
За тымъ и самого ясно сіающаго свѣтъъ вываетъ.“

В тім же панеґірику кличуть львівскї братчики всіх Русинів, щоби епішили цілувати руки сьвятителя, що „жезломъ пастырства свого“ введе їх від всякої біди і принесе їм долю:

„Сътицемжеса братїе да цѣлѣемъ сватителя,
И съ радостїю къскликнемъ похвалающе оучителя:
Радѣиса градѣй, краснѣ нозѣ твои Сватителю,
Тоже рещи, всаѣ Россїи израднѣй стронтелю,
Свѣщенство прїалъ єси и жизнь церковнѣй источникъ,
Жажденїемъ же истинѣ Илїи єси подовникъ,
Иже отъ пресоушшаго источника жажды оустѣдитисѣ,
Намъ же єдва малодышѣдимъ оживотворитисѣ;
Ономѣ оубо подоваше сѣмѣ израилєви оставити,
Тѣбѣ же обидимаго отъ обидѣщаго избавити.
. прїодохомъ такоже сквозъ огонь и водѣ
Чающе извести сѣа тобою на свободѣ,
Или жезломъ пастырства своего запрѣкти,
Или вса терпѣливнѣк подѣлати помози,
И всю жизнь нашѣ изведи на строенїе,
Да тобою полѣчимъ отъ вѣдѣ спасенїе.“¹⁾

Треба признати, що Рагоза до свого переходу на унію горячо встоював за права львівського братства. Він вилучує міщан львівских Рудька, Білдаґая і їх помічників з церкви за нанесене шкоди та спротивленє постановам львівського братства;²⁾ видає грамоти, в яких звиває Русинів, щоби прислали дари на церкву, печатню братску та школу;³⁾ означає близше діяльність братств, дозволяє їм печатати книжки.⁴⁾ Він виступає завзято против львівського єпископа Балабана за притисення і кривди, які сей владика наносив львівському братству, вилучує єго з церкви та робить кроки в короля, щоби єго засуду не змінєв.⁵⁾ Не диво, що православні не могли погодити сих фактів з переходом Рагози на унію, а автори

¹⁾ „Просфорїица“ печат. в р. 1591 по грецки і славянськи. Проф. Голубев видав славянськїй текст сего панеґірика в „Кїевск. єпарх. вѣдомостяхъ“ за р. 1874, і в особній відбитці, п. з. „Панеґірикъ поднесеннѣй вѣ 1591 г. львовскимъ братствомъ митрополиту Михаилу Рагозѣ“. Гляди ст. 8—9.

²⁾ Акты зап. Россїи. Т. IV. Ч. гр. 24.

³⁾ Ibidem гр. 32.

⁴⁾ Ibidem гр. 48.

⁵⁾ Ibidem гр. 51.

„Перестороги“¹⁾ і „Палинодія“²⁾ рішучо твердили, що Рагоза не з власної охоти покинув православіє, але що він намовами Потія і Терлецкого „прелиценъ“.

Передмову „Адельфотеса“ закінчують видавці візванем до учеників, щоби прийняли щиро їх труд, та віддавали ся з охотою науці грецької мови:

„Сіго радн прїйдѣте кси ѓ сиухъ тїрайте сѧ, ѡ со ѓсердїемъ наказанїе прїймѣте, да нектомѢ прочее своиухъ лишаете сѧ. ѡ же нинѣ нами избрѣженнаѧ радостнѣ сѧ прїймѣте, и ко малѣ болинухъ благодѣтїю божию сподобитѣсѧ. Наше ѓубо ѣже ѓспѣшествовати, Вашеже ѓспѣшно прїимати.“

III.

(Зміст „Адельфотеса“ і жерела, з котрих та граматика зложена).

„Адельфотес“ складає ся з 182 нумерованих карток. На першій картці містить ся один заголовок: „ΑΔΕΛΦΟΤΗΣ“.

Грамматика доброглаголивого їллинослокенскаго їзїка. Совершеннаго їскѣства ѓсмі частїи слока. Ко наказанїю многоименитомѢ РѓсїйскомѢ рѓдѢ. Ко Львовѣ. Ко двѣкарни Братскої. РокѢ „афча“ (1591.)

На оборотній сторонї напись: ΛΕΩΠΟΛΙΣ і верш:

„Знаменїе тезоименїтаго кнѧса Λεѓ градъ сїѧ млетъ.
 Ёгоже ѡмѧ по всѣѧ ївропѧн рѓссїйскїѧ рѓдѢ знѧетъ.
 Въ митропѓлїн Кїевѓгѧлицкоѧ слѧкно пребывѧетъ.
 Ёгоже всѧ ѓкрестнаѧ страна ѓбогациѧетъ.“

(Герб міста Львова.)

Лекъ царствѣетъ безслокеснымъ звѣремъ вначѧло
 Слокеснымъ же ѓбразъ хѣво царство намѧ показѧло.
 Мѧжайсѧ многоплемѣнный, рѓссїѧ народѣ,
 Да Христѓсъ начѧло крѣпости въ тѣвѣ кѢде.“

Той сам верш помїщений також на початку висше наведеного панетїрика „Προσφυγικѧ“ з р. 1591.

На другїй картці находимо передмову а на третїй грецький переклад передмови.

¹⁾ Ibidem гр. 159, стр. 214.

²⁾ Русск. истор. библиотека Т. IV, стр. 1045.

На четвертїй картці подибуємо „титлы“ (титули) чогирох патриархїв, а на оборотній сторонї грецьку азбуку.

На пятїй картці містить ся другий заголовок: „ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ συντάξις ἐκ διαφόρων γραμματικῶν, δια σπουδαιῶν, οἱ ἐν τῷ λεωπόλεως παιδοτριβίῳ. — Грамматїка слѓженна ѓ различнымихъ грамматїкѧ, спѓдїемн, ѡже кѣ лвовскої школѣ.“

Понїзше містить ся цитата з сѣв. письма: „Δράξασθε παιδείας, μήποτε ὀργισθῆ ὑὸς Θεοῦ καὶ ἀπολεῖσθε ἐξ ὁδοῦ δικαίας.“ — Прїймѣте наказанїе, да некогда прогнѣветсѧ Господь ѡ погикнетѣ ѓтъ пѣтї нравѣднаго.“

Замїчу тут, що два заголовки „Адельфотеса“ дали причину до гадок про два виданя сѣї граматїки. Бїблїографи мали часто під руками неповні примїрники „Адельфотеса“ з одним або другим заголовком, з чого вийшло непорозумїне і тверженє про два виданя книжки.¹⁾

На оборотї пятїї картки умїщена дефїнїция граматїки по грецьки: „Περὶ γραμματικῆς“, а на шестїй картці перевїд славянський: „О грамматїцѣ“.

Під граматїкою розумїють видавці „хѣдожество ѓучащїи насѣ ѓумнаѧ писѧти, ѡ їако кѣ комѢ мѣрително, или числително кѣцїствїнна, сѣ разсѣженїемъ повѣдающѧ“, або: „хѣдожество зрїтелное и дѣлателное, еже благоглаголати и благописати ѓучащїи насѣ“, або: „їскѣство при творцѣхъ же и списателѣхъ їако на мнозѣ глаголемѣхъ нїсмо, еже їаклагѣтъ творенїе ѡ списанїе“.

На оборотній сторонї шестїї картки починає ся властїва граматїка писана по грецьки з паралельним текстом славянським, хоть такий розклад не всюда задержаний.

Говорячи о жерелах, якими послуговали ся видавці „Адельфотеса“, годить ся згадати, що до тепер називано і вказувано тїлько одного автора, якого твїр мав послужити субстратом для зложеня „Адельфотеса“. Одним з перших учених, якого зацікавило питанє про жерело для зложеня львівскої граматїки, був знаменитий в польскїй лїтературї Лѣлѣвель, котрий в своїм творї „Bibliograficznycz księg dwoje“ (Wilno. 1823. Т. II. стр. 185) зазначив, що „Адельфотес“ єсть перерїбкою грецької граматїки Константина Ляскарїса. За тверженєм Лѣлѣвеля пішов Йо хер²⁾ а слїдом за ним пішли иньші так рѓссїйскї³⁾ як і польскї ученї.⁴⁾ Слова поданї в другїм заголовку,

¹⁾ С. Голубевъ: „Исторїя кїевск.-духовн. академїѧ“ Т. I стр. 191.

²⁾ Jocher: „Obraz bibliograficzno-historyczny literatury w Polsce“ Т. I. стр. 70.

³⁾ Голубевъ: „Истор. кїевск.-духовн. акад.“ Т. I., стр. 198.

⁴⁾ W. Zagórski: „O szkole grecko-słowiańskiej we Lwowie“. Muzeum Lwów 1893. Zeszyt 11—12., стр. 945 і далї.

що та граматики зложена „отъ различныхъ грамматикъ“ запечувано рішучо. Я годжу ся з гадкою, що головною основою для зложеня „Адельфотеса“ послужила граматики Ляскаріса, але мимо сего тверджу рішучо, що видавці львівської граматики послуговали ся ще другими підручниками, як граматикою Меланхтона, Крузія і Кленарда¹⁾

Ближній перегляд „Адельфотеса“ доведе правдивість мого твердження.

Львівська граматики починає ся поділом букв (περί διαίρεσως τῶν γραμμάτων), в чім не ріжнить ся нічим від граматики Ляскаріса (стр. 776—7.). Можна також рішучо твердити, що і азбука та єї транскрипція взята рівнож з сеї граматики (стр. 776.)

Дефініція мови і частий мови: „περί λέξεως“ і „περί λόγου“ в „Адельфотесі“ взяті дословно з граматики Ляскаріса (стр. 3.) Обидві граматики відріжняють вісім частий слова, хоть ставлять їх не в тім самім порядку. В львівській граматиці видимо на першім місци родівник (ἄρθρον), на другім іменник (ὄνομα), заіменник (ἀντωνυμία), глагол (ῥῆμα), причастник (μετοχή), приіменник (πρόθεσις), прислівник (ἐπίρρημα), союз (σύνδεσμος). Ляскаріс кладе на першім місци ὄνομα, а на четвертім ἄρθρον (стр. 3.)

Дефініція родівника, его поділ на праepositivus (πρωτακτικόν) ὁ, ἡ, τὸ, і suppositivus (υποτακτικόν) ὅς, ἡ, ὅ, як також близші поясненя про рід, числа і падежи в „Адельфотесі“ взяті з граматики Ляскаріса (стр. 3—5.)

То само можна сказати о дефініції і поділі іменника. Невелику ріжницю подибуємо в примірах. Так кладе „Адельфотес“ на „перкобобразный“ (πρωτότυπον) іменник, приклади: οὐρανός — небо, на „производный“ (παράγωγον) — οὐράνιος — небесний, Ляскаріс ставить приміри: μέγας і μεγαλόψυχος. „Адельфотес“ уживає на приклади „простого начертанія“ (ἀπλοῦν σχῆμα) — γέλαστος — смѣхателень; „сложного начертанія“ (σύνθετον σχῆμα) — καταγέλαστος — посмѣхателень; „пресложного начертанія“ (παρασύνθετον σχῆμα) — ὑπερκαταγέλαστος — паче посмѣхателень. Ляскаріс подає приклади: ἵππος, φίλιππος, φίλιππίδης (стр. 3.) Поділ іменника в Ляскаріса стр. 5—7.

¹⁾ Перше видане граматики Ляскаріса вийшло в р. 1476 в Медволянї. Єї доповнювано безпастанно письмами учеників Ляскаріса і додано текст латинський. Я користував ся виданем з р. 1547 і лише в однім місци покликую ся на видане з р. 1557. Заголовок грам. Ляскаріса: Constantini Lascaris Byzantini grammaticae compendium. Basileae 1557. Заголовки других граматик: Grammatica Philippi Melanchtoni, Lipsiae (без року виданя), Martini Crusii: Grammaticae graecae cum latina congruentis Pars I і Pars altera. Basileae 1573.

В обох авторів іменники поділені на пять деклінацій. До першої деклінації причислені іменники мужескі на ας і ης, котрих genet. на ου, dat. на α або η. Приміри в обох граматиках: ὁ αἰνεῖας (Єнѣласъ), ὁ χρούσης (Хрѣсисъ), ὁ, ἡ ληστής (разбойникъ).

До другої жіночі на α і η, genet. ας, dat. η, асс. ν. Приміри: ἡ μοῦσα (мѣсѣка), ἡ τιμῆ (честъ), ἡ ἡμέρα (день).

До третьої належать іменники мужеского, женського рода і communia ἀττικῶς λέγοντα на ως і середного рода на ων. Приміри: ὁ μενελεως (Менелай), ἡ αἰως (гѣлнѣ), ὁ ἡ εὐγεως (благоземленъ), в Ляскаріса σύγειον (ferax). В Адельфотесі доданий ще примір то ἡλεων (милосерде).

До четвертої деклінації зачислені мужескі, жіночі і communia іменники з окінченем на ος і середні на ον, котрих genet. ου, dat. ω, асс. ν. Приміри ідентичні в обох граматиках: ὁ λόγος (слово), ἡ ὁδός (пѣть), genet. πῆτι) ὁ, ἡ ἄνθρωπος (чловікъ), ὁ αἶτος (орѣлъ), το ξύλον (дрѣво).

До перших чотирох деклінацій причислено ἰσοσύλλαβα іменники, до пятої περιτοσύλλαβα, мужеского, женського, середного рода і communia з окінченем в genet. на -ος, dat. -ι, асс. -α. Приміри єпільні: ὁ αἶας (Басъ), ἡ τρυῶν (гѣрица), τὸ βῆμα (престолъ), ὁ, ἡ φίλοπολις (градолубивъ), ὁ κόραξ (вранъ). Окрім тих передекліновані в Адельфотесі ще ὁ, ἡ βοός (волъ, крака), ὁ βότρως (гробздъ), ὁ ἡδύς (сладокъ). В Адельфотесі подано дальше за приміром граматики Ляскаріса широкий спис других іменників, що належать до сеї деклінації. Порівнай Ляскаріса (стр. 7—18 і 25—7.)

Невелика частина „Адельфотеса“ п. з. Το θελος και ειδος ἀλιχτα — полза и видъ неокончѣма з примірами: μειζονα και μειζω (асс. ν.), ἐλάττονα και ἐλάττω, τὸν βελτίονα και βελτίω, plur. μειζονες και μειζους, ἐλάττονες και ἐλάττους, τοῦ ἐλάττονας και ἐλάττους, дальше з примірами ἀνὴρ, πατήρ, μήτηρ, θυγάτηρ, Δημήτηρ, ὁ νοῦς, ἀπλοῦς, ἡ ναῦς, ἡ γραῦς, з яких чотири послїдні поміщені в Ляскаріса поміж іменниками пятої деклінації (стр. 25—7) — по мой гадці робота оригінальна. Принайменше я не найшов єї ні в одній з приступних менї граматик 16 віка. Маленький трактат „ω ἰνoскланѣемѣхъ именѣхъ“ — „περί ἑτεροκλίτων ὀνομάτων“ з примірами: Ζεὺς, μέγας, πολλὸς, φρέαρ, ἦπαρ, δέλεαρ, ὕδωρ, взятий з граматики Кленарда (вид. 1563. стр. 104, вид. 1579 р. стр. 188.)

В дальшій части „Адельфотеса“ находимо поділ іменників на пять деклінацій стягнених (τῶν συνηρημένων κλίσεων) — стиснѣемѣхъ склоненїй.)

До першої деклінації зачислені іменники мужеского, женьского і середного рода з окінченем на ης, ες, ος. Приміри: Δημόσθενης (Димості́нъ), τριήρης (кораблѣ), αληθής -ές (истинный), τεύχος (стѣна).

До другої деклінації з окінченем на ις, ι, genet. ιος: ὁ ἕφις (змія), ἡ πόλις (градъ), το σίνηπι (герціца).

До третьої деклінації мужескі окінчені на εως, gen. εως; βασιλεύς (црѣ),

До четвертої женьского рода; на ω, і на ως gen. на ος, ἡ λητώ (Литѣ), ἡ αἰδώς (стѣдъ).

До пятої деклінації середного рода на ας і ρας genet. ατος: τὸ κρέας (м'ясо) і τὸ κέρας (рѣгъ).

Ціла ся частина єсть дословним повторенем граматика Ляскаріса (стр. 20—25).

В „Адельфотесі“ єсть далше мова о чисельнику (о числителныхъ именахъ — περί τῶν ἀριθμητικῶν ὀνομάτων). — Дефиніція і відміна чисельників: εἷς, μιά, ἕν, τρεῖς, τέσσαρες, πέντε і διακόσιοι, взяті живцем з Ляскаріса (стр. 29—31).

По чисельнику слѣдує в Адельфотесі наука о приложниках (adiectiva) п. з. „Пері τῶν καταλήξεων τῶν ἐπιθέτων — о кенчаніахъ налагаємыхъ.“ Приложники поділені на класи відповідно до окінчення свого: ας, ης, ην, εις, ις, ες, ους, υς, ως, ων. Приміри в обох творах ідентичні: πάς, αληθής -εν, τέρην, χαριεις, φιλόπατρις, ἀνδρείος, σοφός, ἡδύς, ἀπλοός, εὐγύωος, εὐδαίμων (Порівняй Ляскаріса стр. 31—33.)

Розвідку про іменник закінчує „Адельфотес“ уступом: „Ο σέδμι видѣхъ производныхъ имень“ — περί τῶν ἐπτὰ εἰδῶν τῶν παραγῶγων ὀνομάτων.“ Видів іменника маєм в „Адельфотесі“ сїм: 1) patronimica (начертанія отчєскихъ — σχηματισμοὶ πατρονομικῶν) 2) possessiva (начертанія вѣждителнаго — σχηματισμοὶ κτητικῶν), 3—4) comparativa і superlativa (начертанія разсѣдителнаго и превосѣднаго — σχηματισμοὶ συγκριτικοῦ καὶ ὑπερθετικοῦ), deminutiva (начертанія оумалителнаго — σχηματισμοὶ ὑποκοριστικοῦ), denominativa (начертанія отъ именнаяго — σχηματισμοὶ παρωνύμου), verbalia (о глаголѣмъ — περί ῥηματικῶν). Перших пять видів взяли видавці „Адельфотеса“ з дуже малими змінами з Ляскаріса (стр. 157—163). Зміни лежать в тім, що при першім виді помістив Ляскаріс значно більше прикладів, нїж „Адельфотес“. Рівнож обговорює Ляскаріс comparativa і superlativa з окрема в осібних уступах, а видавці „Адельфотеса“ помістили оба види в однім уступі. При denominativa-х взяли видавці „Адельфотеса“ з твору Ляскаріса лише саму дефиніцію (Стр. 163). Дальші поясненя оригінальні. Так

само взяли видавці „Адельфотеса“ з Ляскаріса лише дефиніцію при обговорюваню сегомо вида (verbalia) (стр. 163.) Дальша часть „Адельфотеса“ себто про творенє сегомо вида від 1, 2 і 3 особи perfecti passivi, — взяте з граматики Кленарда (вид. 1563 стр. 97--8, вид. 1579 стр. 174.) Утворенє сегомо вида від praesens, futurum primum і aorista II — оригінальні.

Заіменник (ἀντωνυμία) ділить „Адельфотес“ на пять родів: первообразный (πρωτότυπον), вѣждителный (κτητικῶν) οὐκ азаітлный (δεικτικῶν), наносный (ἀναφορικῶν), сложный (σύμφετον). З незначними змінами в порядку переведеня — всьо містить ся в граматіці Ляскаріса (стр. 149—151).

Дуже значну часть граматики „Адельфотеса“ займає наука о глаголі (περί ῥήματος). Видавці розрізняють шість часів (χρόνοι) praesens (настоєще — ἐνεστώς), imperfectum (мишюєдшеє — παρατακτικός), perfectum (протажєнное — παρακείμενος), plusquamperfectum (прєсквершєнное — ὑπερσυντελικός), indelinitum (нєпредѣлноє I и II — ἀόριστος πρῶτος і δεύτερος), futurum (вѣдшеє — μέλλων). Глаголи розділяє „Адельфотес“ на βαρυτόνα (тажкобѣдарителный), περισπόμενα (оклєченныя) і глаголи на μι. Перші з них мають шість конюгацій, другі три, а послѣдні чотири (приміри: τίθημι, ἵστημι, δίδωμι, ζεύγνυμι). Всіх отже конюгацій єсть 13. Назви чисел: єдинствєнное, двєйствєнное, множєствєнное. Назви родів: activum (залоєъ — δѣлѣтєлный), medium (залоєъ срѣдний), passivum (залоєъ страдѣтєлный). Та ціла часть, далше конюгованє глаголів: τύπτω (кїю), παίω (творѣ), βοάω (конїю), χρυσάω (позлацію), τίθημι (полагаю), ἵστημι (ставаю), δίδωμι (даю), ζεύγνυμι (сєнрагаю), як також наука „о причастїи“ — περί μετοχῆς — взяті з Ляскаріса стр. 33—167). Невеличку зміну добачаємо тут в прикладах, яких „Адельфотес“ подає більше і в вилученю форм medium під осібні заголовки, чого в граматіці Ляскаріса нема. Вилученє форм medium в „Адельфотесі“ могло зложитись під впливом граматики Кленарда або і иньших сучасних граматичних утворів.

Уступ о „иноскланємыхъ глаголѣхъ“ (περί ἑτεροκλίτων ῥηματικῶν) оригінальний, а другий уступ „περί ἀπροσώπων ῥηματικῶν“ (о безличныхъ глаголѣхъ) взятый знова з Ляскаріса (вид. з р. 1557 стр. 143.)

Коли до тепер йшли видавці львівської граматики з дуже малими вивєнками за граматикою Ляскаріса, то в дальшій частині, якої заголовок „Περὶ τῆς συγγενείας τῶν χρόνων, καὶ μεταβολικῶν καὶ ἀμεταβόλων φωνηέντων καὶ διφθόγγων; καὶ περί σχηματισμοῦ τῶν χρόνων — De cognatione temporum, mutabilibus et immutabilibus vocalibus et di-

phongis“ (заголовок виписаний з Ляскаріса Стр. 107), послуговали ся автори крім Ляскаріса ще другими сучасними граматиками а не в однім місці були оригінальними. Видавцям ходило о се, щоби наука про творене форм була для учеників по можности як найприступнійша а се їм в значній части удало ся. З уложеня сеї части видно, що вї складано під руководством чоловіка досьвідного, за якого порадою не тільки постягано з ріжних граматик найлегші закони, але і поставлено оригінальні.

Користуване з ріжних граматик в науці про складане сеї або тої форми відбило ся так виразно, що уважати ту часть „Адельфотеса“ цілком оригінальною, нема найменшої підстави.

Додати ще годить ся, що ціла та часть граматки, окрім одного грецкого заголовка, писана в мові славянській.

„Адельфотес“ починає науку про творене часів від imperfectum „w настоящимъ глаголь на ѿ и ѿ назданіи мнмошедіаго.“

Imperfectum творить ся від praesens, замінивши кінцеве ѿ на ѿ і додавши приріет (авімент), коли сего потреба. Сей закон взятий з граматки Ляскаріса (стр. 482—3).

На підставі тоїж граматки дає „Адельфотес“ понятє о прирості і розрізняє два вго роди: „возрастъ глаголь“ (syllabicum incrementum — Ляскаріс стр. 113) і „возрастъ временный“ (temporale augmentum — Ляскаріс стр. 109—11.)

Переміни α, ε, ο, дальше αι, οι, αυ, οι, взяті також з Ляскаріса (Стр. 111—113.) Замітка о твореню imperfectum при глаголах що починають ся з ѿ, η, ι, ει, ου, ευ, написана на підставі граматки Крузия (Pars altera стр. 132.)

Дальший уступ п. з. „Винаѣ двое“ написаний знов під впливом граматки Ляскаріса (Стр. 109 і 113.) з висмкою послідної частини про глаголи, що починають ся з ρ, що взята з граматки Мелянхтона (стр. 153.)

В уступі: „w сложнїи предлогъ“ з примірами: κατὰ, παρὶ, πρό, ἐκ, писанім дуже приступно і легко, годі видіти оригінальну роботу. Всеж можна сказати, що та частина перевисшає о много в легкїм викладі веї сучасні граматки.

Уступ „w возрастѣ свойственныхъ образковъ глаголь“ (De augmento compositorum verborum) взятий з граматки Ляскаріса (стр. 113—116.) При кінци сего уступу находимо замітку: „Вначалѣ стробкомъ доволно їсть сіє вѣдати, совершениѣже хотѣти разсмѣти, да четѣть книгопїшцы, вкоихъ ни сего ни иныхъ,

каноновъ, аще не со многымъ попеченіемъ соблюденныхъ мѣчно сѣкѣдати.“

Aoristus II творить ся від imperfectum по відкиненю τ: τῆτον — ἔτυπον. Сей спосіб твореня, як також веї дальші уваги взяті хоч в довільнім порядку з граматки Крузия (Pars II Стр. 145—7.) Один виємок становить закон о „трисложныхъ глаголахъ пятого свпрѣжєтка“, що основує ся на граматіці Ляскаріса (стр. 501.)

Futurum II творить ся від aorist-a II змінивши кінцеве ѿ на ѿ, в чім „Адельфотес“ йде знова за граматикою Крузия (Pars II стр. 152.)

Futurum I творить „Адельфотес“ від I особи praes. „измѣниши іаклєніе настоѣцаго во іаклєніе вѣдѣцаго“ (τύπτω — τύψω. ζω, ζω) і т. д. Сей закон взятий з граматки Крузия (Pars I стр. 58.)

Закони о твореню fut. I пятої конюгації (пятого свпрѣжєтка) і шестої конюгації глаголів на έω, ζω, ζω, повстали також під впливом граматки Крузия (Pars I стр. 58). Веї инші уваги оригінальні.

Aoristus I творить ся від першої особи futur. I, з заміною кінцевого ѿ на α. Ся частина взята знова з Ляскаріса (Порівнай стр. 123 і 497.)

Perfectum першої, другої, третьої, четвертої і шестої конюгації творить ся від першої особи aor. I: ἔχουσα, ἔχουσα. Сей спосіб утвореня, як і веї дальші замітки повторені, хоть в змінєнім порядку, з граматки Крузия (Pars II стр. 135—8.) Perfectum пятої конюгації творить ся від futur. I змінивши ѿ на κα і додавши авімент: ψάλλω, ψάλλων, ψάλλω. Сей закон і переміна ν перед κ на γ, взяті з Ляскаріса (стр. 487) Замітка „Свойственнымъ първого свпрѣжєтка“ себ то переміна τρε на τρα: τρέρω, ἔτρεψα, ἔτραφα, дальше уступ: „w предконечномъ“ — переміна ε на α: κτείνω, κτείνω, ἔκτενα, σπείρω, σπείρω, ἔσπειρα, як також переміна кінцевого ρω на ηα: — τέρω — τέρω, τετέρω — оригінальні.

Plusquamperfectum творить ся від perfectum, змінивши окінченє першої особи α на ει: ἔχουσα, ἔχουσαν. Тут годить ся „Адельфотес“ з Ляскарісом (стр. 493.)

Imperativus (повелителноє) творять лише чотири часи: praesens, perfectum і оба aorist-и від першої особи свого indicativa (изакителнаго): змінивши своє окінченє на ε: τύπτω, τύπτε, τέτοφα, τέτοφε, ἔτυπον — τύπε, або в aoristi на — ѿ: ἔτοφα — τύψων. Тут пішов „Адельфотес“ за граматикою Крузия (Pars altera стр. 153—4.)

Optativus (молитвенноє) творить ся від першої особи свого indicativ-a, змінивши окінченє на *ομι*, з визькою аог. I, що свое окінченє змінєє на *ομι*: *τύπτω* — *τύπτομι*, *τύψω* — *τύψομι*, *τοπῶ* — *τοπῶμι*, *ἔτοψα* — *ἐτόψομι*. Вєсь взяте з граматики Крузия (Pars altera стр. 154.)

Subiunctivus (подчинноє) творить ся від першої особи своїх indicativ-ів замінивши *ω*, *ου*, *α* на *ω*: *τύπτω* — *ἔνν τύπτω*, *ἔτοπον* — *ἔνν τύπω*, *τέτορα* — *τέτορω*, *ἔτοφα* — *ἐτόψω*. Сей спосіб твореня взятий також з граматики Крузия (Pars altera стр. 156.)

Infinitivus (необакноє) praesentis, futuri I і II, aorist-a II творять ся від першої особи своїх indicativ-ів, змінивши окінченє на *ειν*: *τύπτω* — *τύπτειν*, *τύψω* — *τύψειν* *ἔτοπον*, — *τοπῶειν*. Infinitivus aor. I творить ся від першої особи indicativ-a, додавши до *α* закінченє *ι*, щоби було *αι*: *ἔτοφα* — *ἐτόφαι*. Infinitivus perfecti творить ся від третьої особи свого indicativ-a, змінивши окінченє на *ειν*: *τέτορα* — *τέτορέναι*. Ціла частина взята з граматики Крузия (Pars altera стр. 156—7.)

Participium (ω причастїи глаголь на ω) мужеского рода praesentis і futuri I та II творить ся від 1 особи свого indicativ-a додавши на конець *ν*: *τύπτω* — *τύπτων*, *τύψω* — *τύψων*, *τοπῶ* — *τοπῶν*. Participium женського рода творить ся від своїх мужеских, змінивши *ων* на *ουσα*: *τύπτων* — *τύπτουσα* і т. п.

Participium середнього рода творить ся від мужеского змінивши *ων* на *ου* а в fut. II на *ουν*: *τύπτων* — *τύπτον*, *τύψων* — *τύψον*, *τοπῶν* — *τοπῶν*.

Participium aoristi II мужеск. р. творить ся від 1 особи свого indicativ-a відкинувши авімент і змінивши *ου* на *ων*: *ἔτοπον* — *ἐτόπων*.

Participium aoristi I masc. утворює ся від 2 особи свого indicativ-a відкинувши авімент: *ἔτοφας* — *ἐτόφας*. Женські participia повстають з мужеских, прийнявши на кінци *α*: *ἐτόφας* — *ἐτόφατα*. Participia середнього рода творять ся від мужеских замінивши *ας* на *αυ*: *ἐτόφας* — *ἐτόφαι*.

Participium perfecti творить ся від першої особи свого indicativ-a, замінивши *α* на *ως*: *τέτορα* — *τέτορως*. Женські від мужеских *ως* на *ης* перемінивши: *τέτορως* — *τέτορωης*. Середні повстають з мужеских замінивши *ως* на *ος*: *τέτορως* — *τέτορος*. Ціла та частина враз з відміною participi-їв взята з граматики Крузия (Pars altera). Порівнай стр. 128 і 157.)

По обговореню твореня participi-їв зазначають видавці „Адельфотеса“, що наука грецької мови справляє деяким ученикам такі трудности, що „мнози ѓстрашєнн, кє споканїє наказанїа Фрѣквѣють ѥ люботрѣдїє ω сєкє ωлагѣють“. Видавці завіряють, що труд-

ностей в вичуеню грецької мови нема нїяких, радять їм, щоби списували собі форми на „дщицахъ ѥли листѣхъ“, а через двї або три недїлї научать ся всего. Вкінци взивають видавцї учеників щоби мали „волю и вѣрнїю оумѣ“ та закінчують: „Хотѣшимъ оубо всѣмъ оудѣнн сѣтъ“.

Доси була мова в „Адельфотесї“ про форму активну. Дальше приходить наука про творенє passivum глаголів на *ω* („ω страдательныхъ глаголѣхъ на ω“)

Praesens passivum творить ся від свого activum, змінивши *ω* на *ομι*: *τύπτω* — *τύπτομαι*. (Порівнай граматику Крузия (Pars altera стр. 163).)

Imperfectum passivum від свого activum, змінивши *ου* на *οιην*: *ἔτοπον* — *ἐτοπόμεην*.

Perfectum passivum від свого activum, змінивши: *φα* на *μαι*, *χα* на *μαι*, *κα* на *οιμαι*, *κα* на *μαι* — *τέτορα* — *τέτορμαι*, *λέλεχα* — *λέλεγμα*, *πέπειχα* — *πέπεισμαι*, *ἔφαχα* — *ἔφαλμαι*. Глаголи 3 конюгації змінюють *κα* на *οιμαι*. То само дїє ся з глаголами четвертої конюгації, що в perfectum activi мають *κα*: *φράζω*, *πέφραχα*, *πέφρασμαι*. Глаголи пятої конюгації змінюють *κα* на *μαι*: *κέρκω* — *κέρκμαι*; колиж мають в perfectum *χα*, тогди приймають *μαι*. Глаголи шестої конюгації на *αω*, *εω*, *οω*, що перед окінченєм в perfectum activi мають *η* або *ω*, змінюють в passivum *κα* на *μαι* а не на *οιμαι*. Тї закони основанї на граматицї Ляскарїса (порівн стр. 131. і 521.) Друга особа perf. passivi творить ся від першої, змінивши *μαι* на *ψαι*, *μαι* на *ξαι*, *οιμαι* на *οι*, *μαι* на *οι*: *τέτορμαι* — *τέτοψαι*, *λέλεγμα* — *λέλεξαι*, *πέπεισμαι* — *πέπεισται*, *πεποίημαι* — *πεποίησαι*. Трета особа творить ся від другої змінивши *ψαι* на *πται*, *ξαι* на *κται*, *οι* на *οι*, *οι* на *οι*: *τέτοψαι* — *τέτοπται*, *λέλεξαι* — *λέλεκται*, *πέπεισται* — *πέπεισται*, *ἔφαλμαι* — *ἔφαλται*. Сей спосіб твореня і дальші замітки взятї з Крузия (Pars I стр. 70—71.)

О твореню першої особи dualis гадка оригінальна. Її творить ся від 1 ос. singularis, змінивши *μαι* на *μεθον*. Друга ос. dualis творить ся від 3 singul. змінивши *πται* на *φθον*, *κται* на *χθον*, *οι* на *οθον*, *οι* на *οθον*: *τέτοπται* — *τέτοφθον*, *λέλεκται* — *λέλεχθον*, *πεποίηται* — *πεποίηθον*, *πέπεισται* — *πέπεισθον*. Тут пішли видавцї львівєкої граматики за Крузиєм (Pars I стр. 72.)

Перша особа plur. творить ся від першої dual. змінивши *ου* на *α*: *τέτορμεθον* — *τέτορμεθα*. Друга особа plur. повстає з другої особи dualis перемінивши *ου* на *ε*: *τέτορθον* — *τέτορθε*. В способі утвореня тих двох осіб були видавцї „Адельфотеса“ оригінальні.

В утвореню третьої особи pluralis користували ся видавцї „Адельфотеса“ граматику Крузия (Pars I стр. 72).

Plusquamperfectum творить ся від свого perfectum змінивши *ми* на *μην*. Ся увага і замітки о твореню дальших осіб взяти з Ляскаріса (стр. 527.)

Μετ' ἄλλων μέλλων (Помалкъ **всдщце**) творить ся від другої особи singul. perfecti, змінивши *и* на *οιαι*: τέτοψαι — τέτοψομαι. Порівнай граматику Крузія (Pars II стр. 174.)

Aoristus I творить ся від третьої особи perfecti змінивши: *παι* на *εθην*, *κται* на *χθην*, *σται* на *σθην*, *ται* на *θην*. Порівнай граматику Крузія (Pars altera стр. 172.)

Aoristus II творить ся від свого activum першої особи, змінивши *οι* на *ην*: ἐτοπον — ἐτόπην. „Адельфотес“ користувався тутки також граматикою Крузія (Pars altera стр. 173.)

Futurum I і II творить ся від першої особи свого aorista passivi *ην* на *ησμαι* змінивши. Гляди Крузія (Pars altera стр. 174.)

Imperativus praesentis утворює ся від свого indicativ-a, змінивши *οιαι* на *οι*: τόπτομαι — τόπτοο. Порівнай граматику Крузія (Pars altera стр. 175.) Imperativus aoristi I від третьої особи свого indicativa, прийнявши *τι*: ἐτόρηθι — τόρηθι. Imperativus aoristi II від третьої особи indicativ-a, прийнявши *θι*: ἐτορηθι — τόρηθι. Тут сходиться „Адельфотес“ і з граматикою Меляхтона (стр. 193—4) і Ляскаріса (стр. 535.) Замітки про утворенє других осіб, як також закон про утворенє imperativa perfecti від другої особи свого indicativa через заміну *и* на *ο*: τέτοψαι — τέτοψο — робота оригінальна.

Optativus praesentis і futuri I і II утворює ся від свого indicativ-a змінивши *οιαι* на *οιην*: τόπτομαι — τόπτοίμην. Optativus aoristi I і II від indicativa свого *ην* на *ειην* змінивши. В тім годить ся „Адельфотес“ з граматикою Крузія (Pars I стр. 75.) Дальші уваги про творенє других осіб оригінальні.

Subiunctivus praesentis повстає з першої особи praes. indicativa passiv-i змінивши *ο* на *ω*, *ε* на *η*: τόπτομαι — ἔην τόπτομαι, τόπτεται — ἔην τόπτηται. Aoristi I і II від першої особи свого indicativa, перемінивши *ην* на *ω*: ἐτόρηθην, τόρηθω. Порівнай граматику Крузія (Pars altera стр. 177.) Дальша часть о утвореню других осіб оригінальна.

Infinitivus praesentis і всіх трех futur-ів повстає з третьої особи sing. свого indicativ-a, змінивши *ται* на *σθαι*: τόπτεται — τόπτεσθαι. (Ляскаріс стр. 539—541.) Infinitivus perfecti від другої особи pluralis indicativi, змінивши *ε* на *αι*: τέτορθε — τέτορθαι. Infinitivus aoristi I і II від першої особи свого indicativa, прийнявши на кінци

αι: ἐτόρηθην, τόρηθηναι. Зрівнай граматику Крузія (Pars altera стр. 177—8).

Participium praesentis, futur-ів і perfecti творить ся від першої особи своїх indicativ-ів, змінивши *ми* на *μένος*: τόπτομαι — τόπτόμενος. Aorista I і II від першої особи своїх indicativ-ів, змінивши *ην* на *εις*: ἐτόρηθην — τόρηθεις. Утворенє particip-ів всіх родів в „Адельфотесі“ сходиться з граматиками Крузія (Pars altera стр. 178—9) і Ляскаріса (стр. 541.)

„Ω СРЕДНЫХЪ ГЛАГОЛЪХЪ НА Ω“.

Уваги над indicativ-ом (ω **извительномъ**) praesentis, imperfecti, fut. I і II, aor. I і II взяте з граматики Крузія (Pars altera стр. 184—5, 186—7), над способом утвореня indicativ-i perfecti взяті з Крузія (Pars prima стр. 82.)

Дальші уваги над виїмками perfecti — оригінальні.

Утворенє plusquamperfecti взяте з граматики Крузія (Pars II стр. 186.)

Утворенє imperativa ідентичне з граматикою Крузія Pars II (стр. 187—8.)

Утворенє optativa взяте з Крузія (Pars I стр. 83.)

Уваги над творенєм subiunctiva схожі з увагами в граматичі Крузія (Pars altera стр. 188—9.)

Замітки про творенє infinitiva взяті з Ляскаріса (стр. 539—41); так само про творенє particip-ій (стр. 541—3).

Уступ „ω обличчій глаголъ“ (De contractione verborum) вєть скороченєм граматики Ляскаріса стр. 547—555.

„Ο ГЛАГОЛЪХЪ НА Ι“.

Про творенє сих глаголів порівнай граматику Меляхтона (стр. 210—211.)

Уступ „ω познаній сѣрбжесткѣ“ — се-б то замітка, як відрізняти від себе чотири конюгації взятій з Крузія (Pars altera стр. 230.)

Творенє мимшедшого (imperfecti) написане на підставі Ляскаріса (стр. 557.)

Спосіб утвореня aoristi I взятій з Меляхтона (стр. 214.)

Уваги над утворенєм imperativ-a, optativ-a, subiunctiva-a, infinitiv-a, participium activi — оригінальні.

Passivum.

Спосіб твореня praesentis взятій з Крузія (Pars altera стр.

242), imperfecti — Крузия (Pars altera стр. 164), aoristi — Меланхтона (стр. 221.)

Уступи про творенє imperativ-a і infinitiv-a — оригінальні, optativ-a і subiunctiv-a взяті з Крузия (Pars altera стр. 244), participi-й з Ляскаріса (стр. 541—3.)

„**С** середныхъ нхъ“, Medium — уваги оригінальні.

На тім закінчує ся часть про утворенє глагола, з якої видимо, що видавці „Адельфотеса“ не вдоволяли ся законами одної граматики, але взяли собі до помочи більше підручників і черпали з них то, що їм видавало ся найвідповіднішим і найбільше приступним для науки дітей. В укладі „Адельфотеса“ замічаємо, що автори вміли бути оригінальними не тільки в виборі тих або других законів з печатаних підручників, але що не один закон був продуктом їх умислової праці. Своєю дорогою тут видно, як я вже замітив, провід чоловіка свідомого, а чоловіком тим міг бути Арсеній.

Дальша часть „Адельфотеса“ єсть з малыми вѣтками знова передруком граматики Ляскаріса. Уступ „**W** предложъ“ (de praepositione) взятий з Ляскаріса (стр. 171—177.) Всіх „предлогів“ начислено 18. З тих шість „**Е**диносложныхъ“ (μονοσύλλαβοι), дванадцять „**Д**восложныхъ“ (δυσύλλαβοι). Наука „**W** нарѣчїи“ (περί ἐπιρρημάτων — de adverbio) містить ся в Ляскарієї в трохи зміненім порядку (стр. 153—155.) Уступ „**W** союзъ“ (περί συνδεσμών — de coniunctionibus) перепечатаний з Ляскаріса (стр. 155—7.) В „Адельфотесї“ слїдує дальше часть „**W** строптикихъ глаголъ“ (περί ἀνομαλῶν ρημάτων), що стрічаємо в граматиці Ляскаріса в трохи зміненім порядку (стр. 187—215.)

Часть граматичну закінчує „Адельфотес“ наукою „**W** просодїи“, що розділяє на трактати „**W** оударенїи“ (περί τόνων), „**W** времени“ (περί χρόνου), „**О** доусѣхъ“ (περί πνευμάτων), „**W** страсти“ (περί πάθων). Уступ „**W** просодїи“ перепечатаний з Ляскаріса (Порівнай стр 5 і 165). Уступ „**W** оударенїи“ з вѣткою оригінальної дефініції єсть скороченєм Ляскаріса (стр. 165—7). „Уступи: „**W**кста оѣи“ (τόποι τῆς ὀξείας) „**W**кста карїи“ (τόποι τῆς βαρείας) і „**W**кста обличья“ (τόποι τῆς περισπομένης) — в своїм укладі зовсім оригінальні і різнять ся від всіх приступних менї грамастик 16 віка. Уступи „**W** времени“, „**W** доусѣхъ“, „**W** страсти“ з вѣткою оригінальної дефініції (**W** доусѣхъ) взяті буквально з Ляскаріса (стр. 167—9).

По закінченю части граматичної слїдує в „Адельфотесї“ ухвала символа віри нікейского собору против Ария, яку находимо

в Ляскарієї (стр. 789—90) з ріжницею, що в „Адельфотесї“ **ни отъ сына** випущено.

Дальше нанечатано символ собору царгородского против Македонїя а на послїдній сторонї уміщена печать, серед неї імя „Арсень“, що вказує нам на участь сего Грека в видавництві „Адельфотеса“. Вкінци поміщений верш:

Θεὸς δίδόντος οὐδὲν ἰσχυρὸν φθόνος
Καὶ μὴ δίδόντος οὐδὲν ἰσχυρὸν κέπος

Богъ даюцѣ зависть ничтѣже козѣмѣ
И не даюцѣ трудъ оуспѣтъ ничтѣже.

IV.

(Характеристика мови славянської части „Адельфотеса“.)

Відомо, що так в XVI віці, як і в попередних часах письменства окремих сфер житя України-Руси уживало відмінної письменної мови. Головніших відмін вї можна числити три: а) мова спеціяльно-церковна богослужебних книг, а почасти також деяких письм чисто-релїгійного змісту, б) мова офіціяльно-канцелярїйна всяких юридичних та державно-адміністративних актів і в) мова, якій переважно присвоювано назву гражданської, се-б то більше-менше властиво літературна мова, в якій списувано літописи, хронографи, мемуари, всякі наукові трактати, полемічні та публіцистичні статїї, посланїя та всякі инші письма.

Письменьство двох перших категорїй було більше або меньше шабльонового змісту і форми, тому і уживанї в нїм двї перші відмінї мови визначали ся найбільшою одноцїльностю, постійностю і консеквенцією свого характеру.

Письменьство третої категорїї обїймало собою найріжнороднїйші сюжети народного і суспільного житя, через що і мова вго визначала ся непостійностю, ріжнохарактерностю і неконсеквентностю, виставляючи масу варїяцій.

Церковна мова, що твердо придержувала ся традицій, найближша була до свого стародавнього первообразу, себ то до так званої „словенської“ мови в вї початковій українсько-руській редакції. Актова мова здавен давна стала вбирати в первістну основу загально заведеної на Русї словенської письменної мови елементи живої місцевої мови, а з кінця XIV віку актова українсько-руська мова стала підпадати сильному впливови державно-

канцелярній мові Литовської Русі, що виробила ся на ґрунті чорноруського народного говору (перехідного поміж українсько-руською і властивою білоруською мовою). Така актова мова запанувала найбільше на Волиню і в Київщині; менше мала она ваги на Поділю і дуже мало вплинула на традиційну актову мову в Галичині. Що до так зв. гражданської чи літературної мови, якій також найчастійше присвоювано назву словено-руської мови, то она становила дуже різнородну в ріжних пропорціях мішанину церковної і актової мови, з більшою або меншою домішкою до неї також елементів народного діалекту — залежно від того, до якої спеціальної категорії відносив ся літературний утвір, який був его сюжет — більше світський, чи релігійний, шкільного чи загально-життєвого характеру, та де той утвір писано і до якого стану належав его автор — до світського чи духовного.

В XVI віці до такої різнородности відмін і характерів письменної мови долучив ся в Україні-Русі (як також в Білорусі) ще більше диференційний фактор, — себ-то викликана реформаційною пропагандою тенденція наближувати письменну мову до „простої“ народної мови, яка виявила ся в перекладах на квазі народну мову навіть деяких канонічних книг.¹⁾

Така різнородність і хаотичний стан мови в полуднево-руським письменстві, — окрім багато інших причин, найбільше може залежав від браку правильної граматичної регламентації котрої небув з відмін тої мови та відповідних теоретичних учебників в школі. До остатніх років XVI віка навіть чисто церковну мову вивчувано лише чисто-практичним способом. При таких отже обставинах треба дивувати ся і тій мірі єдності кожного окремого типу, яку видержували ріжні вище означені відміни письменної мови. Особливо твердо держав ся тип „словенської“ вї відміни в церковних книжках, а почасти також і в деяких тодішніх учених трактатах богословського змісту. Також „актова“ мова немовби закам'їла в грамотах, особливо судових. Вкінці і тип літературної „словено-руської“ відміни вї доволі сильно заховував ся особливо в таких письмах, як хронографи, полемічні статії і т. п.

Аналогічну різнородність письменної мови і мішанину ріж-

¹⁾ До таких книжок належать: Пересопницьке євангеліє описане Житецким в „Трудахъ III археолог. съѣзда“ Т. II. Стр. 221—230 і „Прилож.“ Стр. 43—111. — дальше „Пѣсни пѣсней“ рукоп. кінця 16 або поч. 17 в., дальше напечатане Євангеліє Тяпинське (Опис книги в Каратаєва „Описъ слав. русск. книгъ“... СПб. 1883. Стр. 201—3. №. 94.

них відмін вї, окрім Русі української і Білої, подибуємо також в Русі московській.

Всякого рода письменством обмінювали ся звичайно всі руські краї і народности, але то не мало особлившого впливу на своєхарактерний тип кожної відміни мови, який історично виробляв ся і утверджував ся у поодиноких руських народностей. Творили ся правда і діалектичні мішанини в відписах одного руського краю з оригіналів других країв руських, але такі механічні мішанини мало впливали на самостійний органічний розвій окремих відмін власної письменної мови у кожній руській народности. Тому-то не зважаючи на всю внутрішню різнородність письменної мови в Русинів полудневих, Білорусів і Великоросів, — характер вї був взагалі иньший у тих, других і третих; а найбільше відрізнявав ся характер письменної мови московської від білоруської і українсько-руської — поміж якими історично завязали ся ближші культурні звязи і взаємні впливи. Найбільше спільного характеру у всіх їх мали тільки церковна мова, особливо в богослужбених книгах; але коли она уживала ся яко переважний інгредієнт в яких небудь гражданських письмах або шкільних трактатах, то вже мала і свої окремі властивости в кожній Русі.

Треба однак додати, що і гражданська письменна мова у двох руських народностей — у Білорусів і Українців-Русинів встигла з часом придбати собі також чимато таки спільних придач. Та мова, що описля стали називати загалом західно-руською, в XVI віці вже доволі з'уніфікувала ся, виробивши собі самостійну фізіономію, окрему від такогоч роду мови також вже доволі виробленої в тім часі в Московській Русі. Треба однак замітити, що у Великоросів така їх мова була далеко більше суцільною і органічною, засновуючи ся на більше одноцільнім ґрунті народної мови; тогді як західно-руська мова визначувала ся явною штучністю, через трудність поладити у ній як слід відмінну природу елементів живої мови Білорусів та українських Русинів. Хотяй через тоє єдність західно-руської мови дійшла була до того, що тільки дуже тонкою фізіологічною аналізою ледви можна відкрити часом ріжницї поміж писанєм на ній полудневого Русина і Білоруса, то однак в міру такого зросту єдності, она заразом тратила живий ґрунт під собою, все більше віддаляючи ся як від біло-руської так і від українсько-руської народної мови, аж поки не розпала ся на два ізводи — білоруський і українсько-руський.¹⁾

¹⁾ З них білоруський ізвод задля браку у Білорусів в XVII і XVIII віці живішого культурного і політичного руху видимо під'упав, а українсько-руський ізвод,

Тимчасом зовсім иньшу історичну долю мала великоросійська громадянська мова через свою більшу природну орґанічність.

„Адельфотеса“. „Грамматика дєвроглаголнєваго еллинословєнєскаго языка“ вид. в р. 1591, належить до категорії книжок громадянського письменства тогдішньої України-Руси, але того власне письменства, яке практикувалося в тіснійшій шкільній сфері, на яку мала особливий вплив церковність. Через се мова тої книжки переважно церковно-славянська, в її тогдішній місцевій (галицькій) рецензії. Автори її очевидно дуже пильно старалися не відступати в тексті від традиційних шаблонів тої мови, хотів їм то, як побачимо, не зовсім легко удавалося.¹⁾ Тому-то цікаво прослідити на скільки удалося їм таке старання і в чім властиво проривалися, помимо їх волі, деякі особливості, що невідповідали елементам і формам нинішньої церковної славянщини, хотів би і в сучасних богослужбних книгах.

Поперід всього слідує звернути увагу на деякі місцеві прикмети самої такої славянщини в тій книжці, якими вона відрізняється від тогдішньої славянщини в „громадянському“ письменстві так Білорусів як і Великоросів. З таких прикмет найбільше впадають в очі оті:

— Дуже консеквентне розрізняванє **ѣ** і **е**, що тоді звичайно змішувалися в Білорусів і Великоросів, навіть часто в чисто церковних текстах. Почалося то вже дуже давно. Характеристичніші приміри сего бачимо приміром в захованю **ѣ** там, де оно чергуєся з **е**: **сѣплѣтатєлнєж** (картка 157), **лѣтаю** при **полѣщѣ** (к. 168.), **злѣтаю** — **возлѣщѣ** (к. 174.) і т. п. Відступає чомусь від правила тільки одно слово, в яким завсїгди пишеся **ѣ** місто **ѣ**: **чловѣкѣ**, **чловѣкѣ** (к. 19.), **чловѣчокѣ** (к. 49.) і т. д. як здаєсь під впливом

наближуючи ся все більше до живої мови, послужив перехідним моментом до утворення в кінці XVIII в. письменства вже на чисто-народній мові.

¹⁾ При характеристиці мови славянської часті „Адельфотеса“ користувався головню тими працями: К. Михальчука; „Нарѣчїя, поднарѣчїя и говори Южнои Россїи въ связи съ нарѣчїями Галичины“ поміщ. в „Трудахъ“ Чубинського Т. VII стр. 453—512. Соболевського: „Лекція по исторіи русскаго языка“ СПб. 1891. Ёгож: „Очерки русской діалектологїи: „Бѣлорусское нарѣчїе і Малорусское нарѣчїе“ поміщ. в журналі „Живая старина“ СПб. 1892. Випуск III і IV. Михальчука: „Къ южно-русской діалектологїи“ Київ 1893, відбитка з „Кіевской Старини“. Владимірова: граматичною частию его студїї п. з. „Докторъ Францискъ Скворина, его переводы, печатныя изданія и языкъ“ СПб. 1888 стр. 247—327 і Карского: „Къ исторіи звуковъ бѣлорусской рѣчи“. Варшава 1893 р.

польської мови. **ѣ** місто церковно-славянського **ѣ** пишеся звичайно (як завелося скрізь на Русі з давен давна) тільки в зручених славянїзмах, а особливо в звуковій комплексі **ре** (= церк. слав. **рѣ**) там, де він не перейшов в руську форму **ре**, в таких прим. словах, як **время**, **трева** (к. 128. об.), префікс **пре** — **препрѣдчайшїй** (к. 47.) і т. д.

— Захованє **ѣ** там, де оно в північній письменстві замінювалося через **и** (і). Напримір в приказових формах: **прїйдѣте**, **прїймѣте** (к. 2 обор.). Також **ѣ** в словах **сѣжѣ** (к. 151), **сѣдитѣ** (к. 152), як і доси в деяких галицьких говорах. Велико-руске письменство уживає тут **и** (і) а то само подибуємо і в українській діалекті.

Що до сторонніх церковно-славянщинї елементів і форм, то они складаються найбільше з доволі значної примішки русизмів, з яких особлившу увагу звертають на себе оті:

1) Загальні старорусизми, які найбільше задержалися в полуднево-русській мові, або найдовше жили в нїй; заховують ся по трохи спорадично у Білорусів а щезли у Великоросів.

— **ю** після **ч** в глаг. суфіксах: **сучю** (к. 165). Більше прикладів нема. Тепер в всіх руських мовах **учу**, найдовше держалося **ю** в українсько-русській діалекті.

— Форми dat. sing.: **токѣ** (поруч з **тѣкѣ** і **ти** к. 54). У Білорусів подибуємо також **тѣкѣ** і **тѣсе**, в Великоросів тільки **тебе**, у сучасних полудневих Русинів тільки **токі**.

— Суф. **ѣ**: в формах gen. sing. м'якої деклінації ж. р.: **гѣрлицѣ** (к. 20 і 34), **юницѣ** (к. 25), **вѣрѣ** (к. 26), навіть **крѣ** (к. 26 = брові). То само бачимо в accus. plur. м'якої деклінації муж. рода: **мѣжѣ** (к. 28), **коракѣ** (к. 29). У полудневих Русинів доси скрізь **ѣ**, т. в. діалектично **ї**, **їє**, **ї**: **горлицї**, **горлицє**, **горлицѣ**, але **крѣ** бо місто **крѣ** явилося **крова**. У Білорусів жив ще тоді звук **ѣ** в постаті **є**, у Великоросів вже майже завсїгди писалося **и** (і). Тепер у перших в живій мові частійше **и** (і), а у останніх нема і слїду **ѣ** — тільки одно **и** (і).

Що до загальних старорусизмів, які удержалися і доси у всіх руських мовах, то в „Адельфотесі“ поруч з сільною перемогою відповідних славянїзмів зрідка лучаються оті характеристикичнійші з перших: **ж**, **дж** і **ч** поруч з слав. **жд** і **шт**: **нѣджѣ** (к. 2'), але **нѣждѣ** (к. 23'), **прїгождѣтєсѣ** (к. 129), **сѣжѣ** (к. 151), **лѣчѣ** при **полѣщѣ** (к. 173) і т. п. Задержалися тутки також повноголосї форми: **молочѣ**, **змолотивѣ** (к. 160) — хотів дуже рідко.

2.) Спільні україно і біло-русизми.

— отверділі губні консонанти: **чєрвѣ** — **чєрва** (к. 23), **крєвѣ** (к. 26).

— часте **л** місто м'якого **л'** чи **ль**: **ака** (к. 1 об.), **соплѣтателнѣ** (к. 157) і багато інших. Єсть се особливість почасти фонетична а почасти властиво більше орфографічна.

— неясного походження отверділі звуки **ц** і **р** (як у Білорусів і українсько-руських Поліщуків, а також у полудневих і в значній мірі у північних Великоросів).

ц: **гѡрлицѣ**, **гѡрлицѣ**, *nom. plur. гѡрлицы*, але *dat. sing. гѡрлицы(?)¹⁾* (к. 20), **лицѣ** (к. 25), **юницѣ** (к. 25), **каменѣ** (к. 49), **книгопищѡвѣ** (к. 133), також **книгопищѡвѣ** (к. 135), **на концѣ** (к. 135 об.), **лицѣ** (к. 135) і т. д. Тут може відбив ся вплив церковно-славянщини, або вї і польської мови вкупі.

р: **царѣ** (к. 35), **борусѣ** (к. 61), **кѣцарусѣ** (к. 65), **творѣ** (к. 77 об.), **ору** (к. 93 об.), **зру** (к. 172) і т. п. Однак находимо також і **творю** (к. 165). Не знаю, чи не треба нам тут добачати місцевих приміт? В галицьких говорах тепер **р** властиво само по собі твердої природи, як і губні консонанти, через що звичайно вимовляє ся прим. не **цар'-а**, а **цар-ј-а**.

— почасти фонетичне а почасти формальне — **ѡ** (ѣ) в суф. *gen. plur. дн'ѡвѣ* (= *днѡв?* (к. 16.), *Менѣлѡвѣ* (= Менелѡв? к. 17), *dat. plur. дн'ѡмѣ* к. 16)²⁾ (= *днѣм?*) = церк. слав. і староруськ.

¹⁾ Також гляди више *gen. sing. гѡрлицѣ* (к. 20) і т. д.

²⁾ Переводячи коректу сеї студії звернув я увагу на примірник „Адельфотеса“, який находить ся в музеум Ставропіїї. Примірник сей нещовний, в лїм недостав карток на початку, кінци і в серединї. Порівнюючи свою студию з тим примірником зауважав я, що в деклінованю слова „день“ примірник кїївскїй, яким я користував ся при списуваню мѡвї праці, не годить ся з ставропіїїяльним примірником „Адельфотеса“. В кїївскїм примірнику *gen. i dat. plur.* звучить: *дн'ѡвѣ*, *дн'ѡмѣ*, в ставропіїїяльнїм: *днѣвѣ*, *днѣмѣ* (к. 14). Та ріжниця вказувала би на два виданя „Адельфотеса“. В моїй студії (стр. 11) станув я рішучо по сторонї проф. Годубєва, що обстоював за одним виданєм „Адельфотеса“. Справа та потребує тепер ближшого поясненя. На підставї письма братчиків вїдєнських з р. 1588. наведеного в моїй студії (стр. 4). гадали деякі ученї, що в тїм році послали лївївскї братчики до Вїльва готову граматику. Слова: „посласте намъ начало преображенїи свѣтыхъ писанїй граматическихъ языка Греческаго и Словенскаго“ толковано так, що лївївске братство послало не початковї листи „Адельфотеса“, але осїбну книжку „начальный опытъ“ граматики. Такої гадки придержує ся ще до тепер проф. Соболевскїй в своїй рецензїї на твір Годубєва: „Исторїя кїевск. дух. академіи“ (Журналъ министерства народнаго просвѣщенїя. 1893, критика и бібліографїя стр. 41). З гадкою сего ученого я не годжу ся. Коли-б цїд „началомъ“ розумїло ся „начальный опытъ“, се-б то окреме виданє граматики, то тогди не мала би значїня дальша часть

днѣмѣ). Крім того стрїчаємо, хоть дуже рїдко **о з ѡ і ѣ**: **о жолатомѣ** (к. 153); в суф. — **ок**: **члѡкѣчѡкѣ**, **ѡкрѡчѡкѣ** (к. 49) і т. п. **ок з ѣкѣ** почасти здає ся під впливом — **ок з ѣкѣ**.

— зрїдка залишанє суф. **тъ**: **кѡдѣ** (к. 1 об.), **дѡдѣ** (к. 137), **рѣчѣ**, **пїшѣ**, **мѡжѣ** (к. 128.). Такї форми тепер загальнї в полудневїй Русї, спорадичнї у Білорусів, а дуже рїдкї у Великоросів.

— форми **маѡ** (к. 1 об.), **маѡтѣ** — поруч з **нм'кѡтѣ** (к. 138), якї стрїчаємо почасти і в Білорусів.

— форми: **тоѣ**, **тая**, **тоѡ**, **тыѣ** (к. 9), також **тыхѣ**, **тымѣ** (к. 58) під впливом адѣктивнѡї деклінації. У Великоросів здає ся **тѡт**, **та**, **тѡ**, **тѣ**, **тѣхѣ**, **тѣмѣ**.

— форми: **дѡдѣхѣ**, **дѡдѣмѣ**, **трѣдѣхѣ**, **трѣдѣмѣ**, **дѡхѣсѡтѣ** (к. 38 і 39) В давнїм московскїм письменствї рїдко лучали ся, але у них властиво перше як і тепер: **дѡумѣ**, **дѡухѣ** і **трѣхѣ** — **трѣмѣ** і т. д.

3.) Спеціальнї україно-русизми — загальнї, або бїльше місцевї.

— орфографїчне (очевидно залежне від фонетичного) змїшуванє **и** і **ы**, особливо пїсля горлових консонантів і **р**. То змїшуванє могло повстати в першїм разї під впливом славянського **ы** пїсля горлових, а в остатнїм — отверділого, як сказано више **р**; але тут прорвала ся також переважно фонетична уїфікація тих вокалїв, яка вже напевно в XIV віці в українсько-руській мѡвї зѡвсїм утвердила ся, без всяких вїемкїв.

Пїсля горлових: *nom. pl. члѡкѣны* (= *ц слав. — цн*) і *рядѡм асс. pl. члѡкѣни* (= *ц слав. — кы*, (к. 19), **мѡжѣскыхѣ**, **жѣнскыхѣ** (к. 28) і **мѡжѣскыхѣ**, **жѣнскыхѣ** (к. 20), **прѣдкѣи** (к. 48), **дѡлгѣи** і **дѡлгѣи** (к. 179) etc.

письма, де братчики вїдєнскї просятъ, щѡби їм лївївске братство прислало сто або двїста книжок, коли єму Бог допоможе „ѡпо благодарственное и спасительное начало совершити“. Мїсто „совершити“ ждали би ми в такїм случаю: „усовершити“. Я отже рішучо тверджу, що під „началомъ“ треба тут розумїти початковї листи „Адельфотеса“, котрого печатанє укїпчено доперва в р. 1591. Натомїсть ріжниця в деклінованю „день“ в двѡх граматиках вказує на два виданя „Адельфотеса“. Форми: „днѣвѣ, днѣмѣ“ суть раціональнїшї від форм „дн'ѡвѣ, дн'ѡмѣ“ і они вказуютъ, що примірники з першою формою суть вже другим справлєним виданєм. Де напечатано се другє виданє, годї на борзі рішити. В ставропіїїяльнїм примірнику при картці 99-тїй прилєсна карточка з пачисѡю: „Граматика. Кремїянецъ 1638“. Ми знаємо, що в 1638 р. напечатано в Кремїянцї славянську граматику, но не маємо до тепер пїяких данїх, щѡби там перепечатано „Адельфотес“. Я був бим скорше за тим, що другє виданє „Адельфотеса“ напечатано у Львѡвї, бо письмо друкарське в обѡх примірниках однакове. Ближшого порівнаня обѡх граматик задя недостачї повного примірника „Адельфотеса“ з р. 1591 зробити не можу. Замїчу ще, що формат ставропіїїяльного примірника трохи бїльшїй від формату кїївского еїземпляра.

Після р: **чѣтыри** (к. 10) і **чѣтыры** (к. 11), gen. sing. **мѣри** (к. 23 і місто **ы**), **мокрій** але **моудрый** (к. 40), **оугризѣла** і **си**, **оугризѣніе** (к. 51 і місто **ы**), **ридатѣлыя** (к. 155 і місто **ы**) і **рыдаю** (к. 172), **шкриваю**, **кряса** (к. 169 і місто **ы**), **стрыгъ** (**ы** місто **и**), **крычъ** і **воскрикнъ** (к. 169). Що до других випадків то **и** в **тища** (к. 40), могло бути також славянїзмом, бо там се слово писано з **ы** і **и**.

В pendant до сего цікаві такі случаи: **клинъса** при **кленъса** і **кльнъса** (к. 172), а також — **и** в gen. sing. **чѣсти**, поруч з **ї** в dat. **чѣстї** (к. 16). Може тут в першій примірі змішало ся мимохіть почуте твердості **и** і **ѳ** (що чергує ся з **ъ**), та якоїсь ріжницї поміж вимовою **и** з одного боку в формі gen., з другого в фор. dat., котру пробовано виразити графічно.

— Йота виражає ся завжди через **й**, а **и** стоячи після вокалів означає **ї** (= **ji**) а не одну **j**; через то цікаві такі випадки: **тыи** (к. 58, nom. plur. = ц. слав. **ти**, **самои** (к. 59, gen. sing.), **первои** (к. 131, gen. sing.), — де **и** заміняє собою староруське **ѣ** і очевидно вимовляло ся не інакше як **ji**. Гідні уваги тутки також: nom. plur. **днѳ** (к. 16) (ц. слав. **днѳ** а також **днѳіе** і **днѳніе**), **коравлѳ** (к. 29) і accus. plur. **днѳи** (к. 16), (ц. слав. **днѳи**), **коравлѳѣ** (к. 29). Можна би було думати, що тут **нѳі**, **нѳи**, **лѳи**, і **лѳк** виражають однаково — **нѳѣ** і **лѳѣ** котрі-б то вимовляли ся просто як **нѳї** і **лѳї**; але як погодити се з фактом, що в Галичині держить ся доси вимова **днѳи**?

— 1 особа sing. по аналогії з формами других осіб: **кѳжъ**, (к. 166), **тѳчъ** але і **тѳкъ** (к. 174), також **отѳченъ** (к. 178). Такі форми лучали ся і у Білорусів, але в Українців-Русинів вони стали правилом.

— форми на **ю** місто **и** (= ц. слав. і староруськ. **и**), dat. sing. **пѳтю** (к. 18), loc. sing. **ко читанію**, **ко творенію** (к. 133), при: **ко читаніи** (к. 135), **ко твореніи** (к. 134), **ко... лицу** (к. 135), **на концу** (к. 135 об.), **при на концу** (к. 179). Та мішанина припадкових форм властива також білоруському письменству. У запанувало в польській мові, **у** і **и** чергує ся спорадично тепер лише в галицких говорах, часом також і у Білорусів; в Українців взяло верх **ї** (**ѳ**); а у Великоросів тільки **ѣ**.

— суф. **мо**, раз тільки в слові: **сѳвѳтѳьмо** (к. 137). Форму з суфіксом — **мо** зауважає також проф. Владимирів в граматиці Мамонічів виданій в Вільні в р. 1586. Граматика та находить ся в бібліотеці перемискої капітули, та не вважаючи на заходи я не міг єї з відтам добути, через що не використав сеї граматики до моєї студії. Такі форми суть почасти і в чорноруській мові, особливо

в приказовій формі. Проф. Соболевский думає, що істнуванє єї в цілій праруській мові не певне. У Великоросів нема ніякого слїду тої форми в живій мові, не подибуємо єї і в стародавнім оригінальним письменстві, а до Білорусів, де часом єї стрїтити можна, могла зайти тільки від полудневих Русинів.

4.) З дрібнїйших українсько-руських признаков можна зазначити отєї (хотяї они стрїчають ся спорадично і у Білорусів). Тут відмітимо також і иньші оригінальні признаки: Фонетичні:

— **ї** акцентованє після **ц**: **мѳцїе** (к. 49), **лицѳѣ** (к. 139). Тутки не перейшло **ѳ** в **о** — як завжди в північнім письменстві.

— **в**. **ввесь** (к. 140), що подибуєм часом і в Білорусів.

— **о** = **ъ** остає ся: gen. sing. **коши** (к. 24), також часом і в Білорусів.

— **з** місто **с** в суф: **зжѳю** (к. 64), **зрѳчноже** (к. 137), **знагла** (к. 158), **злѳтаю** (к. 174), **зѳкнѳса** (к. 170), що часами стрїчаємо і в Білорусів.

— **г** місто **в**: **одѳгаюса** і **одѳваюса** (к. 160).

— захованє **г** в: **стогнѳ** (к. 175), **ностѳгнѳ** (к. 172), **натѳгнѳ** (к. 175). Такі форми стрїчають ся також і в Білорусів.

— **й** місто **н**: **дѳрнійкий** (к. 49). Тепер подибуємо такі форми подекуди в галицких і волинсько-полїських говорах.

— **н** місто **й**: **крѳкчаншїй** (к. 47), **ближаншїй**, **внѳкнѳншїй**, **моудѳкнѳншїй** (к. 48), але **цѳкѳсѳдрѳншїй** (к. 45). Не знаю, чи се не печатні помилки?...

— **ро** = **ц** слав. **рѳ** = півн. руськ. **рѳ**: **оѳстромляюса** (к. 171).

— може тільки орфографічні: **зѳйдѳ** (к. 165 = **зѳйдѳ**), **прѳлѳю** (к. 165 = **прѳлѳю**), **пїю** і **пю** (к. 173) **цѳрѳствѳкаѳѳ** (к. 65).

Морфольогічні:

— форми: **дыхаю**, **дышу** і **дхнѳ** (к. 173).

— „ : **пригонаѳса** (к. 128 об.)

— **натѳгаю** (к. 175). В великоросійській мові — **никаю**.

— **внѳмуютѳса** (польонїзм) (к. 132).

— **отѳ третѳго** (к. 135 об.), **третѳго** (к. 140), **третѳго** (к. 140); також: **третѳѳ** **лицѳѣ** і **третѳѳ** (к. 139).

— **отѳ краѳѳѳ** (к. 156).

— форми voc sing. **ѳ** **пѳтю** і **ѳ** **пѳтѳѳ** (к. 18 = староруському і церк. слав. на — **и**); voc. plur. **ѳ** **мѳжїѳ** і **ѳ** **мѳжѳѳ** (к. 28 = ст. руськ. і церк. слав. **и**.)

— оригінальні форми: женського рода слово: **лѳчѳ** — gen. **лѳчѳѳ** (к. 25 місто муж. р. луч.); **макѳ**, gen. **мака** (к. 25) не **маку**;

русько-славянська форма gen. sing.: *всакоа* (к. 141) місто руської *всакоѣ* і церк. слав. — *ѡа*; *оумерый* і *оумрый* (к. 168); во предлежащимъ (к. 133 об. loc. sing. з і місто *ѡ* (?).

Лексикальні (з погляду етимологічного і морфологічного).

прѣдкій, *найпрѣдшій*, *пренрѣдчайшій*, *дѣвчинка*, *кошичокъ*, *обрѣчокъ*, *каменіцьк*, *хлопѣтко* (к. 47); *сесь*, *сесе*, (к. 57) — тепер лише в Галичині, але в старину стрічало ся і в чорно-русько-волинським письменстві; *пазнокти* (з польского: *razpokcie*), *зрѣчно* (к. 137), *коштѣю* (к. 160) в значеню *прокѣю*.

Окрім тих находимо дальше:

прѣзъ (к. 137 об.), *заразъ*, *гды* (к. 154), *adverb.* *малоци* (по трохи), *знагла* (к. 155), *вельми*, *варзо* (к. 156), *долѣ*, *горѣ* (к. 155), *трева* (к. 128 об.).

Графічні знаки:

З графічних знаків годить ся відмітити такі:

— на у маємо три знаки: *оу*, *у* і *ѡ*. Смотрицкий в своїй граматиці¹⁾ поставив такий закон: *ѡци ѡ во всѣхъ реченіа слобѣхъ неразличнѣ полагаема вѣти ѡбыкоша, ѡскѣнѣйшими бѣаце писцами, оу въ началѣ реченій, ѡ — же и у средѣ ѡ къ концѣ оупотребляема обрѣтѣса: ѡко оумѣдраю* (к. 6). Сего закона придержує ся Смотрицкий в своїй граматиці дуже точно. Не можна сказати того о „Адельфотесі“. Тут стрічаємо без всякого порядку раз на початку *оу*, другий *у* або *ѡ*, а то само можна замітити в середині. Так маємо приміром: *оумъ* (к. 28), *оубо* (к. 6), *оунасѣ* (к. 163), *оутираю* (к. 175), *ѡ оумъ* (к. 28), але попри них: *ѡ ѡма* (к. 28), *ѡкорю* (к. 175), *ѡвѣтиса* (к. 72 об.), *ѡстрашѣни* (к. 137). Рівнож маємо: *ѡсѣдежство сѣрасѣжденіемъ*, *ѡскѣство* (к. 6), *мѡжескій* (к. 10), *послѣдѣтже* (к. 13), але попри них: *мѡжескихъ* (к. 13), *мѡжескій* (к. 39), *мѡжественъ* (к. 40 і 41), *послѣдѣтже* (к. 53). Так само подибуємо: *мѡсика* (к. 19), *мѡсикійскій* (к. 44), *мѡдрый* (к. 40), але попри них: *мѡудрый* (к. 41) і пр. Найбільше видержано ще на кінці, де находимо на переміну *ѡ*, або *у*: *чловекѡ* (к. 19), *горлицѡ* (к. 20), *сладкомѡ* (к. 28), *горлицѡ*, *стоудѡ* (к. 36), але при тім: *сѣмѡ* (к. 57), *оупасѣ* (к. 163) і т. д. в безконечність.

Четвертим знаком на у єсть старославянський юс: ж. Видавці „Адельфотеса“ уживали сей знак, але єго значеня, подібно як пізнійше Смотрицкий, не зрозуміли. Так приміром маємо

¹⁾ Я мав під рукою виданя граматики Смотрицкого з р. 1721 р. (Москва), — власність киевської духовної академії.

в „Адельфотесі“: *мѡжескій* (к. 12), *мѡжескимъ* (к. 13), *мѡжескихъ* (к. 14), *мѡжѣ*, *мѡжа*, *мѡжѡ*, *мѡжа* (accus.), *ѡ мѡжѡ* (voc. sing. к. 28), але попри тім: *мѡжескихъ* (к. 18), *мѡжескій* (к. 39), *мѡжественъ* (к. 40 і 41), *мѡжѣ* (voc. plur. к. 28). Так само читаємо: *пѡтѣ* (к. 18), *вѡрѣ* (к. 26), але *пѡтї* (gen.), *пѡтїю* (dat.), *пѡтѣ* (acc.) і т. д. (к. 18), *курѡ* (к. 26).

На означенє я уживають видавці „Адельфотеса“ два знаки *л* і *м*. На початку слів уживають видавці на переміну один або другий знак. Так прим. в „Адельф.“: *мзыцѣ* (к. 158), *мвствениѣ* (к. 157), *мвлетѣ* (к. 152), *мвлютѣ* (к. 158), але подибуємо попри них: *мзѣка* (к. 1, 2, 137), *мѣкѣ*, *мвлетѣ* (к. 152 і 154), *мвлемъ* (к. 44) і т. п.

На кінці і в середині слова находимо все *л*: *неѡдобнѣйшаа*, *непрѣазнѣною* (к. 2), *оуказателнаа*, *скланяемша* (к. 56), *поахъ*, *помышлахъ* (к. 51), *непрѣдѣлаа*, *вѡдѡцаа* (к. 69), *прѣтваряетса*, (к. 131), *настоацаго* (к. 132), *облачитса* (к. 180) і т. п. Дуже рідко подибуємо *м* місто *л* в середині заголовків; *ѡко* писанє все через *м* (гляди: *карт.* 63, 64, 65, 86, 152 і т. д.).

— На і уживають видавці „Адельфотеса“ два знаки графічні: *и* і *ї*. Смотрицкий поставив про уживанє тих графічних знаків такий закон: „Междѡ и ѡ ї различіє єсть, ѡномѡ сї єсть и: ѡ начинати реченіа ѡ кончїти, ѡ во всѣхъ реченіа средствѡцихъ отъ согласна по немъ начинающихъ слобѣхъ полагати са: ѡкѡ, ѡстинни, вериги, имѣнїє ѡ проч. ѡкомѡже, сї єсть ї ни начинати реченіа ни кончїти: разкѣ реченій странныхъ, ѡкѡ ѡпархъ, ѡматїсмъ, левї, мерарї, но всакимъ тогѡжде реченіа отъ гласна по немъ начинающимъ слобѡмъ прирагатиса: ѡкѡ влagnхъ, влagnмъ, влagnми и проч. сице: вїю, вїѡши, вїѣтѣ, вїхъ, вѣти ѡ проч. ѡзатѡ родителномѡ единственномѡ прилагателныхъ женскиххъ, въ различїє прѡчїихъ падѣжей на и, пишѣмѡ: ѡкѡ влagnа, крѣпкна. ѡземлемымъ прочѣ ѡменамъ, глаголѡмъ, нарѣчїемъ, ѡ причѣстїемъ сѣ при предлѡга сложенымъ: ѡкѡ приѣтелицѣ, приѣмлю, приѣмлай, приѣтно: и симъ подѡвѣнаа (к. 6).“

Не знаю, чи сей закон в граматиці Смотрицкого оригінальний або чи існував він вже давнійше, досить, що і в „Адельфотесі“ перестерігають видавці сей закон подекуди точно. Так читаємо в „Адельфотесі“: *ѡскѣства* (к. 1), *ѡписанїє* (к. 6), *ѡстина* (к. 30), *ѡли* (к. 30), дальше: *кратїи* (к. 2), *чѣсти* (к. 16), *змїи* (к. 33), (к. 2) і т. д., також: *многѡименитомѡ* (к. 1), *синтаѡисѣ* (к. 2) і т. п.

Також захованє ї: *їеремїа* (к. 2), *творенїє*, *ѡписанїє* (к. 6), *долгїи*, *краткїи* (к. 8), *мѡжескій*, *женскїи*, *среднїи* (к. 10), *чѣстїи* (к. 16), *змїи* (к. 33), *царїє* (к. 35), *правѣднѣйшїи*

(к. 45), і т. д. Не додержано сего закона в слові: *чстї* (dat. sing. к. 16), *лттїчески* (к. 65), але: *лттїческимиже* (к. 150 і 159). Не додержано сего закона дальше в gen. fem.: *долгїа* (місто *и*), *краткїа* (к. 7), *тонкїа* (к. 8) і т. д. Придержувано ся закона в таких формах: *бію*, *бїй*, *да бію*, *лїре бію*, але *вити* (к. 61), *бѣвїхъ*, *вїахъ* (к. 62), *конїю* (к. 86), *копїй* (к. 87), але: *конихъ* (к. 87 об.), *копити* (к. 88) і т. д. Не додержано сего закона також в словах зложених з *при*, бо в „Адельфотесї“ читаємо: *прїймати* (к. 2) і ин.

З графічних знаків відмічу ще: *ѡ* в gen. sing. або gen. dat. plur. в деяких тільки словах: *Мїнелашкъ* (к. 17), *днѡвкъ*, *днѡмъ* (к. 16), *двохѡткъ*, *двомстѡмъ* (к. 40) і т. д.

V.

(Вплив „Адельфотеса“ на виданя „словенських“ граматик Лявретія Зизанїя і Мелетїя Смотрицького.)

Доси удержувала ся думка, що „Адельфотес“ не міг мати ніякого впливу на дальший розвій „словенської“ мови. Погляд сей висловив дуже ярко один з російських учених, кажучи, що „Адельфотес“ не міг мати ніякого впливу на нашу письменність, бо він служив підручником до теоретичного виученя мови грецької а не славянської.¹⁾ З таким поглядом ніяк згодити ся не можна. Поперід всього треба зауважати, що „словенські“ граматики кінця XVI і першої половини XVII віка старають ся вбрати „словенську“ мову в закони грецької або латинської мови, а тим самим „Адельфотес“, хоть був підручником для теоретичного виученя грецької мови, мусїв достарчити матеріялу для авторів „словенських“ граматик. Дальше замічу, що „Адельфотес“ мимо свого призначеня на підручник для науки грецької мови, постарав ся о славянську термінологію, дефініції та приміри, що вго видавці держали ся певних законів в уживаню сеї „словенської“ мови, а тим самим дали не малий матеріял для видавців пізнійших „словенських“ граматик, причинили ся не мало до розвою сеї „словенської“ мови. Ближе порівняне „Адельфотеса“ з важнішими граматиками „словенської“ мови кінця 16 і поч. 17 віка викаже правдивість сеї гадки.

Говорячи про вплив „Адельфотеса“ на розвій „словенського“ письменства, годило би ся також згадати про дороги, якими знаємила ся Русь з понятєм про ту „словенську“ мову, та звідки вносила термінологію. Від сего здержує мене однак не тільки брак

¹⁾ Никифоръ Засадкевичъ: „Мелетїй Смотрицькій какъ филологъ“. Одесса 1883 стр. 90.

відповідних жерел, але також та обставина, що один з найзнаменитших сучасних учених проф. Ягіч заповів ще в р. 1887 студню п. з. „Разсужденїя южнославянської и русской старины о церковно-славянскомъ языкѣ“, де мають бути поміщені замітки Йоана ексарха болгарского про церковно-славянську мову, апольогія черноризця Храбра в ріжних редакціях і обробітках, так звана Дамаскінова граматика о осьми частях слова, письмо Константина Констанченского про справленє церковно-славянської мови і цілий ряд „азбуковників“.¹⁾ Так жерела заповіджені проф. Ягічем, як і імя сего ученого кажуть нам надїятись знаменитої праці, задля чого уважаю за відповідне се питанє цілком оминати. Замічу лише тутки, що часть матеріялів потрібних до уложеня історії розвою „словенської“ мови подали: Калайдович,²⁾ Сахаров³⁾ і другі. Невеликі проби історії розвою „словенської“ мови списали Сахаров в наведенім творі і Засадкевич.⁴⁾ Нинї грїшать вже ті проби деякими неточностями або і похибками.

В обговорюваню передмови „Адельфотеса“ зазначив я, що поділ граматики Зизанїя на чотири части, як також гадки про значенє граматики повстали під впливом „Адельфотеса“. Жаль великий, що граматики Зизанїя до сего часу не перепечатано, та що вї старопечатний примірник не так легко доступний, через що ближе порівняне „Адельфотеса“ з граматикою Зизанїя для мене неможливе. На всякий спосіб оно не підлежить найменшому сумнівови, що і в дальшій часті граматики Зизанїя не мало користав з „Адельфотеса“. Проф. Голубев замічає вправдї, що граматика Зизанїя значно повнійша від львівської, має лучші поясненя і відріжняє ся деякими відмінами в своїм пляні, та всеж признає, що она була зложена не без впливу львівської граматики. По при ідентичний поділ науки граматки в обох творах, відмічає проф. Голубев також се, що в граматці Зизанїя находимо подібно як в „Адельфотесї“ вісім видів або частий слова, які Зизанїй розбирав в тім самім порядку, що „Адельфотес“.⁵⁾

¹⁾ Сборникъ отдѣленїя русскаго языка и словесности императ. акад. наукъ. Т. 42. СПб. 1887.

²⁾ Калайдовичъ: „Іоаннъ ексархъ болгарскїй“ Москва 1824. Тут напечатано поміж иньшими так звану Дамаскінову граматку, якої перевід приписує Калайдович хибно Йоанови ексархови болгарскому і апольогію Храбра.

³⁾ Сахаровъ: „Сказанїя русскаго народа“ СПб. 1849. Т. II. Тут поміщено апольогію Храбра, два азбуковники а також лексікони Лаврентїя Зизанїя і Памви Беринди. Послїдні два твори видапі не дуже поправно.

⁴⁾ Засадкевичъ: „Мелетїй Смотрицькій какъ филологъ“ стр. 33 і слїд.

⁵⁾ Голубевъ: „Історїя кїевск духовн. академія“ Т. I стр. 199—200.

З короткого опису граматики Зизанія в словари митрополіта Євгенія¹⁾ можна також напевно твердити, що і в термінології пішов Зизаній за „Адельфотесом“. Зизаній ділить, по приміру львівської граматики, самозвуки на долгія, краткія і двочасні. Ті самі назви часів носять обидві граматики: *насто́щєє* (praesens), *мимоше́дшеє* (imperfectum), *протаже́нное* (perfectum), *пресо́вершенное* (plusquamperfectum), *вѣдѹщеє* (futurum). По приміру грецьких граматик і „Адельфотеса“ задержав Зизаній також в своїй „словенській“ граматиці — „розличіє“ або мнимий член — *йже*, котрого нестійність в словенській мові додав доперва Смотрицький. Лишаючи ближше порівнянє обох граматик людям, що будуть мали під руками утвір граматичний Зизанія, я хочу виказати схожість граматики львівської з знаменитим твором Смотрицького. Схожість ту видимо так в дефініціях і почасти в термінології, як також в примірах, а она каже мені рішучо твердити, що Смотрицький мав під рукою „Адельфотес“ і ним користувався.

Вже в самім понятю граматики Смотрицький не різнити ся від львівської граматики. Так пишуть видавці „Адельфотеса“ поміж иньшим: „Грамматика єсть *художество зрительное и дѣятельное, еже благоглаголати и благописати оучащее насъ*“ (картка 6).

Смотрицький каже: „Грамматика єсть *извѣстное художество благо и глаголати и писати оучащее*“ (картка 7).

По при той сам поділ граматики на ортографію, етимологію, синтаксис і проводию, який в Смотрицького випав під впливом більшости сучасних грецьких і латинських граматик, дальшу схожість поміж „Адельфотесом“ і граматикою Смотрицького добавачу в дефініції букви (писма):

„Адельфотес“ пише: „Писмо єсть *часть малѣа гласа нераздѣлна*“ (картка 7).

Смотрицький повторяє то само: „Писма єсть *малѣйшаа часть гласа нераздѣлнаа*“ (к. 254).

Подібно як „Адельфотес“ ділить Смотрицький самозвуки на долгіа, краткіа і двочасніа („Адельф.“ к. 7 „Смотр.“ к. 2), співзвуки на полгласніа и безгласніа („Адельф.“ к. 7, Смотрицький к. 4).

Дефініцію „о слозѣ“ і „о словѣ“ взяв Смотрицький (к. 17) живцем з граматики львівської (к. 8—9).

¹⁾ Митрополитъ Евгеній: Словарь историческій ч. II стр. 365—7.

За прикладом грецьких граматик і „Адельфотеса“ відрізняє Смотрицький 8 частий слова, хоть на місце „розличіа“ кладе „междометіє“ пишучи: „*Αρδρον, сирѣчь часть слова различіє называемю, Славенскомъ ѣзикови несклобительнѣ оставихомъ, мѣстоименію долгъ ѣа исполняющ. Еъ ѣсмю же слова часть, междометіє, Латински interiectio называемю свойственнѣ прѣихомъ*“ (к. 17).

Подібно як „Адельфотес“ (к. 13) ділить Смотрицький види слова на: *первообразный і производный* (небо, несконный, злато, златый к. 27).

В обох граматиках розрішені числа: *единственное, двойственное и множественное* („Адельф.“ к. 10 — Смотриц. к. 28).

В „Адельфотесі“ маємо пять падежів: *именный, родной, дательный, винный, звательный*, (к. 13).

Смотрицький зве їх: *именительный, родительный, дательный, винительный, звательный* і додав ще два падежі: *творительный і сказательный*.

Немалу схожість побачимо також в дальших дефініціях.

„Адельфотес“ пише: *мѣстоименіа єсть часть скланяема, мѣстоимені прѣимлема*. (к. 53).

Смотрицький каже: *мѣстоименіе єсть часть слова скланяема, мѣстоимені прѣимлемаа* (к. 90).

„Адельфотес“: *Глаголъ єсть часть слова скланяема, съ различными временнѣ, дѣйство, или страсть или среднее нечто знаменѣй*“ (к. 61).

Смотрицький: *Глаголъ єсть часть слова скланяема, съ различными наклоненіи и временнѣ, дѣйство или страсть, или среднее что знаменѣющаа* (к. 108).

„Адельфотес“ дефініює: „*Нарѣчіє* (adverbium) *єсть часть слова нескланяема, на глаголъ глаголема, или надглаголема*“ (к. 153).

Смотрицький: *Нарѣчіє єсть часть слова нескланяема, имени или глагола кацшаго ихъ знаменованіа ради прилагяемаа* (к. 187).

Тут можна стрітати також немалу подібність в дальшій термінології „нарѣчія“ і в примірах:

Нарѣчіа (adverbia):

1) *времєне значащїа* (Адельф.), *знаменованіа времєне* (Смотрицький). Спільні приклади в обох граматиках: *днесь, оуже, заѣтра, донѣлѣже, вынѣ, дрѣвнее* (Адельф.) *дрѣвле* (Смотр.), *вѣра* (Ад.) *вѣра* (Смотр.), *перѣкѣ, лонѣ* (χθιζα).

2) посредства (Адельф.) В граматиці Смотрицкого находимо ті самі приклади під „нарѣчїями качества“: добръ, премѣдрѣ (Ад.) мѣдрѣ (См.), восхорѣ, скорѣ (Ад.) скорѣ (См.), бѣдѣ (Ад.) бѣдѣ (См.), доблѣ (Ад.) доблѣ (См.).

3) количества. Спільні приклади: єдиніцею (Ад.) єдиніцею (См.), двѣжды, трѣжды, чотырижды (Ад.), чотырижды (См.).

4) мѣстна (Ад.) знаменованїа мѣста (См.). Приклади в обох граматиках спільні: здѣ, тѣ, тамѣ (Ад.), тамѣ (См.), внѣтрѣ (Ад.) внѣтрѣ (См.) внѣ, горѣ, долѣ, близѣ, далѣче, прѣдѣ, протѣ, сюдѣ (Ад.), сюдѣ (См.).

5) отрицательна (Ад.) прещенїа (См.): никакѣже, нѣ.

6) кѣдно страдателна. Ті самі приклади помістив Смотрицкий в „междометїи“: оуѣ (Ад.) ѡ (См.), оуѣ (Ад.) оуѣ (См.), го (Ад.) го (См.). Сюда помістив Смотрицкий один приклад з „Адельфотеса“, що находив ся тут поміж молитвенными: даѣ (Ад.) ѡ даѣ (См.).

7) отрицательна: нѣ.

8) оуподобительна (Ад.) — оуподобленїа (См.): ѡко (Ад.) ѡко (См.), ѡкоже, ѡнако (Ад.) ѡнако (См.).

9) чиновна порядкомъ (Ад.) оускоренїа (См.): ѡбѣ, вездѣ.

10) повелительна (Ад.) повеленїа (См.): прїди, прїдите, приведи, принеси, гради, воскресни (Ад.) востани (См.).

11) повелительна (Ад.) напряженїа (См.): зѣло (Ад.) зѣло (См.) вели.

12) разсудительна (Ад.) разсуденїа (См.): наибѣче, мнѣше (Ад.), мнѣше (См.), више, наимѣше (Ад.), мѣше (См.).

13) вопросительна (Ад.) вопрошенїа (См.). Приклади спільні: гдѣ (Ад.) гдѣ (См.), ѡткѣдѣ, когда, како (Ад.) како (См.), что (Ад.) — почто, кчто (См.), какѣю (Ад.) — какѣю (См.) че-сѣради (Ад.) — чѣсѣ радѣ (См.).

14) слагательна (Ад.) — собранїа (См.): кѣпно (Ад.) кѣпно (См.), какѣнѣ (Ад.) какѣнѣ (См.).

15) раздѣлительна (Ад.), отдѣленїа (См.). Приклади: кѣзѣ, крѣмѣ (Ад.) — крѣмѣ (См.), разкѣ.

16) оуказательна (Ад.) оуказанїа (См.): сѣ, бѣ (Ад.) бѣ (См.).

17) ослабительна (Ад.) — ослабленїа (См.): єдва.

Порівнай „Адельфотес“ к. 153—6 і граматику Смотрицкого карт. 187—190.

Дефініція союза в „Адельфотесі“ гласить: Союзъ єсть часть слова нескланяема, связующи ѣныя части слова во помышленїе со чїномъ; (к. 156) в граматиці Смотрицкого: Союзъ єсть часть слова нескланяема, ѣныя слова части чиновнѣ въ развѣмъ связующаа (к. 191).

Рівнож ідентична в обох граматах дефініція „О предлогѣ“. „Адельфотес“ пише: „Предлогѣ єсть часть слова нескланяема, предлагаема всѣми слова частми, во сложенїи и сочиненїи“ (к. 148).

Смотрицкий каже: „Предлогѣ єсть часть слова нескланяема, ѣныма слова частѣмъ сложнѣ и сочинителнѣ предлагаема. (к. 190).

Дальше пише „Адельфотес“: „ѡ ѣноскланяемыхъ глаголѣхъ“: „ѡкоже ѣмена нѣкаа оуѣ ѣноскланяема, нѣкаа же нескланяема, такоже ѣ глаголы ѣноскланяема глаголютѣ (к. 127).

Смотрицкий повтарає то само: „ѡкоже ѣмена, ѣва сѣтъ скланяема, ѣва ѣноскланяема, сїце ѣ глаголы“ (к. 156).

„Адельфотес“ пише: „о величннхъ глаголѣхъ“: „Нѣкаа же ѣтъ глаголѣ велична сѣтъ, єлика образѣ оуѣ ѣмѣтъ третїаго лица“ (к. 127).

Смотрицкий: „Безличнїи глаголы, образѣ оуѣ ѣмѣтъ третїаго лица“. Спільні приклади: подѣветѣ, свѣчается, можѣса (Ад.) можѣса (См.), достѣнѣ, прїстѣнѣ, полезно (Ад.) пользѣтѣ (См.). „Адельфотес“ додає дальше увагу: „Страдателнаго же многа бѣче, всако во страдателное третїе лице можѣтъ велично воспрїиматѣса (к. 127). Смотрицкий передає ту замїтку тими словами: „ѡже ѣре ѣ отѣ всѣхъ залогѣкъ личннхъ глаголѣкъ бѣвати бѣкоша, ѣтъ страдателнаго бѣче ѣзрадиѣ: єгѣже кѣждѣ третїе єдинственное лице безличнѣ приѣмѣмо бѣти можѣтъ“. (к. 152). Спільні примїри: пишѣса (Ад.), пишѣтѣ (См.) можѣса (Ад.), можѣтѣ (См.), слышѣтѣ.

Доволї спільнихъ прикладѣв находимо такожє при приложнїкахъ:

„Адельфотес“ розрїзняє степенї: налагаема (positivus), разсудительна (comparativus) і превосходна (superlativus).

Смотрицкий: положительнїи, разсудительнїи, превосходительнїи.

Приклади:

свѣтъѣи, свѣтѣкѣишїи, прѣсвѣтѣкѣишїи (Ад.).

свѣтъй, свѣтъшій, свѣтъкѣйшій (См.).

благій, лѣчшій, изрѣднѣйшій, превлагій, лѣчшій, призрѣднѣйшій, изрѣднѣйшій, призрѣднѣ (Ад.).

благій, бѣнній ѿли лѣчшій, блажайшій (См.).

чистѣйшій, пречистѣйшій (Ад.).

чистѣйшій, чистшій, чистѣйшій (См.).

малѣйшій, малѣйшій, премалѣйшій, мѣншій, наймѣншій, мнѣйшій (μείων) (Ад.).

малѣйшій, мнѣйшій ѿли мѣншій, малѣйшій, малѣйшій, мнѣйшій, малѣйшій (См.).

збѣлѣйшій, презбѣлѣйшій (χαλός, χαλίων, χαλίστος).

гѣршій, прегѣршій (χεῖρων, χεῖριστος).

мнѣйшій (μείων)

мѣншій (ἥττων) (Ад.).

звѣйшій, горшій, звѣйшій (См.).

вѣлѣйшій, вѣлѣшій, велнчайшій (Ад.).

велѣйшій, велѣйшій ѿли вѣлѣшій, велнчайшій (См.).

простѣйшій, простѣйшій, прѣпростѣйшій (Ад.).

простѣйшій, простѣйшій (См.).

крѣпкѣйшій, лѣчшій, крѣпчайшій (Ад.).

крѣпчайшій (См.).

далѣче (adv.) далѣйшій, далшій, далечайшій, далечайшій (Ад.).

далѣкѣйшій, далшій, далечайшій (См.).

славнѣйшій, преславнѣйшій (Ад.).

славнѣйшій, славнѣйшій, ѿли славнѣйшій, преславнѣйшій.

Порівнай „Адельфотес“ (к. 45—7) і граматику Смотрицького (к. 20—23).

Годі також не замітити, що трактати „w просодѣн“ в „Адельфотесі“ (к. 176—179) і в граматиці Смотрицького (к. 10—14) дуже подібні, хоч і тут умів Смотрицький бути в деяких технічних вираженнях — оригінальним.

З сего порівняння обох творів видно, що „Адельфотес“ полишив немалий вплив на композиції граматики Смотрицького. Своєю дорогою оно не зменшає ваги і значення послідної граматики. Хотяй Смотрицький в своїй граматиці не мав ще точного поняття о деяких особенностях славянської мови (відношеня ч і к до самозвуків, значеня носових ж і ж), хоть він по приміру грецької мови (а також „Адельфотеса“) ввів в славянську мову — наголос, придыханя і другі надстрочні знаки, хотяй взагалі старався вбрати славянську мову в закони грецької і латинської граматики, мимо сего Смотрицький яко фільольої має дуже велике значеня. Він умів оминати вже де-

які похибки, які стрічаємо в „Адельфотесі“ (тут читаємо: ἐγὼ — лѣзъ, але ἐμοῦ — моего місто мене, τόπος вѣйса, τέτοφο кийса, τῆρα — бѣкѣйса і т. п.), освободив славянську граматику від „различл“, зрозумівши вго нестійність і т. п. Вже в XVII і XVIII в. уміли оцінити як слідує граматику Смотрицького, коли она став не тільки підручником в школах на Русі і материялом до дальших видань „словенських“ граматик,¹⁾ але коли московскі виданя сеї книжки стають учебниками в школах Великоросії, материялом для видань граматик великорускої мови,²⁾ коли она взагалі творить епоху в розвою великоруского письменства. Граматика Смотрицького став також на довго знаменитим підручником для вичученя „словенської“ мови в полудневих Славян.

Признаючи великий фільольогічний талант Смотрицького, мушу однак частину сего значеня, яке справедливо придавано утворени Смотрицького — приписати „Адельфотесові“, що хоть був посвящений головно теоретичному вичученю грецької мови, мимо сего подав немалий материял для укладу других підручників, а поміж ними для граматики Смотрицького — чим причинився не мало до розвою „словенської“ мови.

¹⁾ Граматика „словенської“ мови видана в Кремянці р. 1638 не веть нічим иньшим як скороченем граматики Смотрицького. Примірник граматики „словенської“ вид. в Кремянці находить ся в музеум Ставропігії у Львові.

²⁾ В Москві перепечатано граматику Смотрицького в р. 1648 і 1721. Граматикою Смотрицького користувався Людольтф, що видав першу російську граматику в р. 1696. Твір Смотрицького послужив рівнож протопопом для другої російської граматики напеч. в Голандії Копієвским. Нею користувався також знаменитий Ломоносов при виданю своєї граматики російської мови з р. 1755. Тут мушу також замітити, що хоч граматику Смотрицького в XVII і XVIII в. високо цінено, то наипили ся вже і тогди люди, що зрозуміли слабі сторони твору сего ученого. Дуже добру оцінку дав знаменитий Крижаніч: „Мелетій Смотрицький для свого трудолюбія і печальности, з якими носив ся для загального добра пишучи граматику, достойний памяті і великої слави; він бувби сотворив річ ще красшу, коли-б не захотів був нашої мови перетворювати на взорах латинських або грецьких. Кожда мова має свої власні правила, ріжні від иньших і тому не можна вї правил справляти на взорах другої мови (гляди: „Архангельській: „Очерки изъ истории зап.-русск. литературы XVI—XVII вв. Москва 1888, стр. 108). На деякі слабі сторони граматики Смотрицького вказував також лінгвіст XVIII в. Тредяковский в своїм „Разговорѣ о правописані“ СПб. 1748 хоч рівночасно відносив ся до неї з великими похвалами і звертав увагу на труднощі, які ставить публіка кождому, хто би хотів граматику Смотрицького справляти. Се послідне вказує впрочім за се, що публіка російська XVIII в. не дуже була уступчива на нововведеня або зміни в науці граматики (гляди: А. Пекарскій: „Наука и литература въ Россіи при Петрѣ Великомѣ“. СПб. 1862, стр. 184—5).

Для людей, що хотіли би займатися студією над граматиною Смотрицького, годить ся додати і се, що при перегляді жерел, якими Смотрицький користувався при списуваню свого твору, не треба випускати з очей також граматики Ляскаріса.¹⁾

¹⁾ Студія Засадкевича: „М. Смотрицький какъ филологъ“ подає вправді доволі цінного материялу для історії розвою „словенської“ і російської мови, однак не дає нам майже ніякої точнійшої характеристики мови граматики Смотрицького і ві відмін. Через се вийшла студія млавою і слабою.

ОПИСЬ ПОДІЛЬСЬКИХ ЗАМКІВ 1494 р.,

подає М. Грушевський.

З кінцем XV в. в джерелах українсько-руської історії виступає категорія, що далі, особливо в протягу XVI в. займає першорядне місце і особливо недорівняне становище має в історії суспільних і економічних відносин — розумію різнородні описи (справоздання, інвентари, ревизії, люстрації) замків і королевщин. Правда, вони не однаково важні й цікаві — се залежить від кругу питань, на які мала відповісти така опись, кругу фактів, який брав такий ревизор чи справоздавець, але й навіть менші цікаві меж ними дають суму материялу для внутрішньої, суспільної й побутової історії, який ми в інших джерелах лише крихтами збирати можемо.

До найраніших — взагалі не численних памяток сеї категорії належить опись подільських замків з р. 1494. Вона стала звісною не що недавно — скільки знаю, д. Олександр Яблоповський, заслужений робітник на ниві нашої історії, перший познавшив з нею світ в своїй розправі Podole u schylku XV w., друкованій в Атенумі 1880, VI—VIII, де користав з неї для характеристики переважно економічного й колонізаційного стану Поділя в XV¹⁾ в. Працюючи над Поділем, дістав я з архиву скарбового (Казенной Палаты) в Варшаві копію сеї описі²⁾ і покористав з неї в своїй монографії про Барщину (с. 65—7). Самий документ думав я умістити в дипломатарию подільським XV—XVI в., до якого збираю материяли кілька літ, але як видання сього дипломатарія затирається,

¹⁾ Поданими там відомостями покористався недавно д. Сіцинський в своїй праці про Камінець.

²⁾ За посередництвом проф. В. Антоновича, якому при сій нагоді складаю подяку

то уважаю користним видрукувати сю важну пам'ятку поки що осібно. Переховується вона, як згадано було, в варшавському архіві Казенної Палати, Архів старопольський, відділ 54, кн. 19; писана на аркуші перегнутім (т. зв. дудка), письмом недбалим тогочасним і займає 10 листків (від 103 до 113 — книга, як і інші, оправлена на ново, з ріжних актів). Є се опись подільських замків Скали, Каменця, Смотрича й Летичова й їх доходів, споряжений при передаванню їх старості подільському Станиславу з Ходча; про Летичів там, правда, дуже мало, бо ревизор туди не поїхав з страху перед Татарами, як сам щиросеречно признається.

В вступній замітці я не маю заміру вичерпувати цілого запасу відомостей, які ми знаходимо в сій пам'ятці, як тому що по часті се робило ся в згаданих вище працях, а головніше тому що се в малій замітці й не можливо, бо в значній часті сї відомости в повній своїй цінї виступають лише при зведенню до купи з иньшими джерелами. Зазначимо лише побіжно кілька черт головніших.

Передовсім опись дає нам ясну картину тяжкого, руїнного становища Поділя в тім часі. То був період интензивних нападів на Поділе його сусідів полудневих; при кінці вересня Татари, як оповідає Бельський, пограбували Поділе й Волинь й розбили королевський двір на повороті коло Вишневця. Перед тим, як довідуємось з реляцій московського агента в Криму, Стефан воевода молдавський двічі посилав сина „воевати“ Поділе й пропускав тудиж двічі турецьке військо¹⁾; мабуть до одного з сих походів належить звістка, що військо волоське напало несподівано на подільські краї, взяло чотири чи три замки, попало їх і багато осад, побило людей й позаберало в неволю разом з худобою й ріжною здобичею.

Сї погроми волоські мали глубшу причину в тогочасній польсько-волоській політиці, але опись об'ясняє їх також сусідськими зачепками: „коли селяне (в Лясковиці) спитали боркулаба хотинського, нащо він сказав се зробити“, (той сказав:) „тому що воевода подільський забрав у мого пана, воеводи волоського, 100 волів і 7 півбочок грецького вина“.

Становище Поділя по тих знаходах ілюструє наша опись, зложена при кінці 1494 р. Дуже воно виглядає смутно. Так в околиці Скали з семи сел замкових три (Озерани, Жилинці, Угринковці) були так страшно спустошені Татарами й Волохами, що не зостало

¹⁾ Бельський в вид. Туровського II р. 894, Сборникъ истор. общества т. XLІ с. 181, порівняй мартиролог подільських руїн в моїй монографії про Барщину с. 65.

²⁾ A. Jabłonowski — Sprawy woloskie za Jagiellonów (Źródła t. X.), Akty p. 33.

ся й одного чоловіка, в четвертім (Лояновцях) десять дворич стояло пустими, а решта селян мала свободу задля татарського погрому. В околиці Камінецькій згадується лише два села, й обидва зруйновані Волохами — боркулабом хотинським: в однім було 50 дворич, лишило ся лише 11, і з тих задля руїни не приходять жадного чиньшу; теж і в другій. В околиці Смотрицькій з семи сїл два ще давніше опустїли, три того року Татари зруйнували. В околицю Летичівську, як згадано, ревизор навіть поїхати не одваживсь propter timorem Tartarorum.

Щож супроти сих страшних руїн ставляла польська колонїзація державна? Гай-гай! В Скалі стїни не мають заборол, пообгнивали так, що вийти на їх ревизор не міг, артилерія складалась з 11 гаковниць і 3 фуклерів, до сих ревизор не міг і доступити, бо стояли двоє на стїні, а вийти не можна: сходці погнили. В Смотричу одна частина замка забудована на ново, де стояли комори міщан і шляхти для хованя річей, а друга — стара й зруйнована, гармата складалась з 7 гаковниць і фуклера, що стояли над воротами в коморі престарій. „Столичне місто Камінець“, antemurale Christianum, як его звали, головна твердиня цілої південної границі, так представляється у ревизора: „сей замок майже весь зруйнований, зруйнований“, „все майже будованне замкове зруйновано, знищено, зруйновано, всі кутки порожні, так що сором таке писати чи казати про такий визначний замок“; не ліпші від того й стїни. Артилерія значна, але припасу до неї небогато; щож до запасу для людей, то в одній коморі ревизор „не знайшов ані хлїба ані пиття, тільки сморід і все таке“, і нарешті зауважає: „знайшло ся два бики за два злотих, а запасу ніякого, ані мяса, ані муки, ані солоду, ані збіжа, ані овочів, ані кавалка хлїба, ані міри соли, ані пива, ані меду, ані паші коням в замку, чи на гумні, тільки два стоги сїна на полі“. Тож була що до того підстава для жарта, який знаходимо тут же на особному клаптику: навіязуючи до звісного прислів'я про „польський міст“, невідомий каламбурист пише, ніби цитуючи папу Григорія Великого: „міст польський, жовнір австрійський, черниця баварська, віра угорська, рада литовська, віра пруська, побожність руська, піст німецький, будівля Скали й Каменця — все се нічого не варто“.

При таких небезпечних обставинах життя цілком зрозуміло, що ми достерегаємо лише незначні слїди чужої колонїзації, що в відомостях описі виступає так сильно елемент руський. Межи міщанськими іменнями Скали виступає на яких 70 імен, окрім ландвіїта Станислава, ще 3—4 імення більш-менш певно польські (Войтко, Мазурова, Миклашова) і кілька непевних (Михно — пор. Михно

в Київській літописі під р. 1174, Янеч — пор. Яня київського, Михаль, Marczin). В Каменці була більша колонія польська, на жаль не маємо реєстра імен, але цікаво, що тут в замку приходять руська церква (ecclesia Grecorum), де править ся щоденна служба rittu rutenico sive greco і то під страхом урядової кари за упушення — одної коши грошей. Про села нема чого й казати — де й приходять, то лише ймення руські.

Виключивши пополохи, небезпечність, становище селян було не зле. Одинцею господарською було дворище, агеа (більший грунт), і на дворіщі виступав по одному господарю (хоч то властиве могла бути й господарська спілка, більша родина з приймами, спільниками). Худоби досить, і взагалі селянство виглядає заможнo. Оповідючи про с. Лясковицю, де до погрому волоського було 50 дворіщ, ревізор каже, що боркулаб хотинський забрав у селян звідти 400 овець, 520 коней, 300 свиней. З с. Крогульця забрано було — у одного селянина 10 волів і 14 корів і чверть меду, у другого 5 волів, 5 корів, дві свити й 7 сорочок, у третього 5 волів і 6 корів, у четвертої — вдови 5 волів, 7 корів і 2 коней, у п'ятого 6 волів, 5 корів, 2 коней.

Дуже цікаві, бо найраніші для Поділя, відомості про селянські податки й обов'язки. В с. Пятничанах кожде дворище дав 10 грошей широких, бочку віса й 3 трегники пшениці, по 2 курей, 20 яєць; окрім того давали, як скрізь, медову дань і мабуть щось робили (хоч про се нема згадки). То мабуть була загальна норма в околиці Скальській, бо тіж числа виступають в зруйнованім селі Лояновцях, „як вийде свобода“, а хоч нема тут 10 грошей, то певне — з недогляду. В камінецьких селах через зруйнування не дають ніяких чиншів, „тільки роблять замкову роботу, коли їм скажуть“. В околиці Смотрицькій в с. Білій платять на св. Мартина 7 грош., по 16 депарів рахуючи, 1½ бочки віса і пів бочки пшениці, сир і 20 яєць на Пасху. В другім селі — Личкові платять 7 грошей, 1½ бочки віса, ½ корця пшениці, сир і 20 яєць. В Скалі міщане платять по 10 широких грошей, хто оре грунт, і по 8, хто не оре. В Каменці платилось з лалу по золотому.

На жаль не можемо звести селянських податків, маючи поданої ціни хліба. Але все таки наведу для порівняння податки з Камінецьчини середини XVI в. (в люстрації 1564 р) — в с. Переворотю, де селяне „сидять на чиншу урочнім грошевім“, платять ся з господарства по 2 золотих і 2 гр. подимного, по 2 курей і 20 яєць, окрім дані від овець, свиней і пасік; загально приходиться ся на господарство всего звиш 6 золотих; в сусідних селах — Го-

лоскові й Киштинцях приходять по 5 зл. В східнім Поділю (Барщині) завдяки істнованю стації, на господарство приходять 9—10 зл.¹⁾ Тимчасом вартость абсолютна монети не зменшилась за той час і в двоє, а широкий гріш числивсь на ⅓ звичайного.

Нарешті зауважу, що виступають в описі в сільських громадах в атамани, также як в сусідній Галицькій землі, а поруч них виступають слуги. Зверну ще увагу на вказівку про отумерцину — (manus mortua — Crassieyow).

На сьому кінчимо уваги. Копію описі я порівняв з оригіналом підчас останньої подорожі до Варшави. Друкується вона без усяких перемін (тільки ріжницї u і v, що уживають ся без ріжницї, в латинських словах я не достережав); в () взяті букви з скорочень оригінала, в [] — додані з контексту, яких в оригіналі нема.

Львів, 26 червня с. ст. 1895.

Castrum Skala resignatum est dno Stanislao de Chodecz, capit. haličziensi feria quarta post festum sancte Katherine proxima 1494.

In primis murorum defencicula nulla, alias lessowanye.

Item in castro edificia: penes valvam edificium ad modum stube magne, sed neque tectura, neque fenestra, neque hostium, nec fenestre.

Item in cornu castri penes dictam stubam sive edificium tres camere nobilium.

Item stuba nigra, in qua fornax bona nigra, due mense, quatuor scampna et media lunna aceti.

Item ante stubam palacium destructum, ruptum, minosum, in quo pendent septem baliste nullius valoris et octava balista — arcus seorsum et szocho seorsum. In eodem palacio quatuor scampna et cimba pro piscatura et cipus iacent.

Item sub stuba nigra est reservaculum, sive camera, alias spyzarna, in qua sunt tria lintria, alias koryta, vacua, frusta salis in uno lintreo salis colomiensis et sepum ad quantitatem unius lapidis.

Item tela, alias szypy, unum vas alias byrzwycyca, alias po polsku czwarthka.

Item ibidem brzechvy ad existimacionem unius capacie.

¹⁾ Барское староство с. 128, Архивъ Юго-Западной Россіи VII, II. 171.

Item pulveris pixidarum vas parvum non plenum, alias byrzvye-nicza etc.

Item in alio vase eciam pulveris modice et in saccullo de corri-gio totidem.

Item globi pixidarum tam parvi quam magni, alias kulky, modici.

Item clavi pro scindryliis, alias gontowe, ad existimacionem duo-rum millium.

Item sub nigra stuba celarium, in quo reperi quatuor tunnas cervisie magnas et duas tunnas vacuas, szretvassch sive drybusch, dzberlyg, canterus ligneus et tres cipli lignei, alias rostuchany.

Item alba stuba bona clonowa, fenestre papiree, fornax mediocris de albis, mensa parva bona, tria scampna magna penes parietes, alia duo scampna parva ante stubam; palacium bonum cum secreto.

Item in eadem stuba XI hakounicz et XII-a fracta et destructa; prochownicze tres, ffoglari tres.

Item lucibulare ferreum bonum. Apud quodlibet hostium catene, skobly salve.

Item a stuba alba ad nigram est gradus sive transitus etc.

Item sub alba stuba est camera sive spycherz, in qua sunt duo reservacula alias szasyekey vacui.

Item carluby sex vacui.

Item in eodem spycherz celarium, in quo reperi modicum de rapis et vas caulium, alias drybussch.

Item in alia camera sub eadem stuba parum carniū ad taxam quinque grossorum et vas in quo carnes salsati solent, in quo reperi duas porciones carnis bovine.

Item supra muros duo foglari sunt de numero istarum pixidum; sed ascendere super muros non potui propter minos gradus et semi-tas murorum.

Item duos boves nigros reliquit dominus palatinus Podolie ibidem in valore unius marce et porcus satis levis, tres ancas et XII gallinas.

Item in castro sunt camere civium et nobilium, in quibus habent res suas sive deposita tempore necessitatis, et sunt tres.

Item in oreo remanserunt quatuor cumuli, alias stogy, avene, tritici duo stogy, stok ordei.

Item stabulum pro equis ante castrum, in quo XL-ta equi stare possunt.

Item braseatorium, alias browar, cum vasis pro braxacione cer-visie, alias due kadzy, koryto, kossz, pywny kocziel.

Proventus castrī et opidi Skala:

Item in primis allodium bonum, sed pro hyeme non cultum, non satum, nulla peccora, nulli equi, non anae, non galli, neque pullus re-pertus est, omnia desertata et domus allodialis desertata.

Item theoloneum salis, a quolibet curru salis, in quo duo boves vel quatuor trahunt, lapidem salis colomiensis dare solent.

Item a quolibet curru mercanciarum, de Camyenyecz in Leopolim transeunti, quomodocunque sit oneratus, per quatuor denkas; sed de civibus camenecensibus a curribus ipsorum per duas denkas; alii omnes per quatuor denkas.

Item omnis opidanus in Skala, qui colit agrum, solvit X gr. latos, et qui agros non habent, solvit quilibet seorsum per octo latos gr.

Item duo molendina aquatica, unum in medio milliari a Skala, in quo brasea molunt, aliud in Loyanowcze, in quo frumenta com-munia molunt, prout in villis inferius scriptis reperientur.

Opidum Skala, in se continet domos et agros possessio-natos:

Item Swiathkowiez colit agrum, sol[vi]t X latos,

Item Kunassowa solt X latos,

Item Chrolecz solt X latos,

Item Stephan solt X latos,

Item Thimasss solt X latos,

Item Naum solt X latos,

Item Vassicz Helie X latos solt,

Item Dyak X latos solt,

Item Olexandro X latos solt,

Item Janyecz X latos solt,

Item Mychno X latos solt,

Item Coyko X latos solt,

Item Czurilo X latos solt,

Item Cusznya X latos solt,

Item Janko X latos solt,

Item Lewko X latos solt,

Item Panasssovagya X latos solt,

Item Hryn X latos solt,

Item Dymyter X latos solt,

Item Panassth X latos solt,

Item Hawryszowyecz X latos solt,

Item Sydor X latos solt,

Item Kosska X latos solt,

Item Michal X latos solt,
 Item Trusch X latos solt,
 Item Stephanycz X gr. latos solt,
 Item Zynkowyecz X latos solt,
 Item Lawer X latos solt,
 Item Myedor X latos solt,
 Item Syemko X latos solt,
 Item Olipyer X latos solt,
 Item Petrassch X latos solt,
 Item Mychnova X latos solt,
 Item Vassko X latos solt,
 Item Iwan Lyssy X latos solt,
 Item Marczyn X latos solt,
 Item Charko X latos solt,
 Item Vchovagya X latos solt,
 Item Ignathko X latos solt,
 Item Skuravoviez X latos solt,
 Item Bobrek X latos solt,
 Item Svysechowycz X latos solt,
 Item Kostuk X latos solt,
 Item Smykowiecz X latos solt,
 Item Stan. lantwoyth X latos solt,
 Item Dmytrzcz X latos solt,
 Item Mali Dyaczek X latos solt,
 Item Ivanowa Holopothyleza X latos solt,
 Item Kalavr X latos solt,
 Item Meressko X latos solt,
 Item Voythko X latos solt,
 Item ibidem, qui non colunt agros:
 Item Marczin octo latos grossos solt,
 Item Manczvl octo grossos latos solt,
 Item Hanusskov octo latos solt,
 Item Kythyczyna octo latos solt,
 Item Jakym octo latos solt,
 Item Chorzytomycz octo latos solt,
 Item Clvnovagya octo latos solt,
 Item Steczko octo latos solt,
 Item Hvssaczka octo latos gr. solt,
 Item Polvpan octo latos solt,
 Item Mazvrowa octo latos solt,
 Item Vychtowa de media area quatuor latos solt,

Item Miklasssowa octo latos solt,
 Item Vollossowa octo latos solt,
 Item Ivachno octo latos solt,
 Item Myedzwyecz octo lato solt,
 Item Szachnowycz octo latos solt.
 Ibidem in antiquo opido octo aree deserte.
 Item in novo opido alias na Nowym rynku XX aree possessionate, sed habent libertatem, et X aree deserte ibidem.
 Item ibidem est advocacia, que habet tercium denarium omnium censuum de opido.

Item ibidem theoloneum ad existimacionem aliquando XXX sexagenarum rutenicarum, et quelibet sexagena valet XX latos grossos, aliquando XX sexagenarum.

Summa censuum de opido XVIII marce minus VIII grossis.

Item ville ad Skala pertinentes:

Villa Pyathnyeczany, habet in se areas sive kmethones possessionatos, quilibet eorum seorsum solt per X latos grossos, per tunnam avene et per tres trzeciynyky tritici, per II gallos et per XX ova pro festo Pasthe.

Item kmethones in villa hy sunt:

Item vataman, alias Fyedor in area,

Item Radech in area,

Item Iwan in area,

Item Syenko in area,

Item alius Iwan in area,

Item Climk(o) in area,

Item Michael in area,

Pop liber,

Item Onaczko in area,

Item Steczko in area,

Item Volosch in area,

Lauryn, qui non colit agrum neque laborat, solvit X latos gr.

Item molendinum in eadem villa, sed hoc tempore non molit propter destruccionem et stangnum exile ibidem, quod non venditur, sed pro mensa pisces pranduntur.

Ibidem prata, dicta syanozaczy et XII deserte aree.

Item villa Zavrkye, de qualibet area possessionata pari modo solt, sicut et superior villa.

Ibidem kmethones sive aree possessionate:

In primis Phylimon in area,

- Item Iwan in area,
 Ibidem aree deserte octo.
 Item villa Crassieyow — in illa unus homo Anthon, qui solt
 de area sicut supradictarum villarum unus de kmethonibus.
 Ibidem aree deserte quinque.
 Ibidem est servus antiquus dictus sluga.
 Item dominus palatinus Podolie recepit de Zavkouye quatuor
 boves et quatuor vaccas post manus mortuas et agros desertos fecit,
 quia et frumenta tollit.
 Item de Pyathnyczany recepit duos boves remortuos.
 Villa Loyanowicze habet libertatem propter destruccionem
 Tartarorum, et sunt in ea hy kmethones in areis possessionatis:
 Item Vassiel vataman,
 Item Vassiel Mylossevicz,
 Item Ryczko Volosyn,
 Item Ivanyecz Rogala,
 Item Massko,
 Item Maliss Mali,
 Item Fedor,
 Item Onaczko,
 Item Zan Lewa,
 Item Stanyecz Ostawko,
 Item Passko Mlynarz,
 Item Ryczko Hrynyecz,
 Item Andrey,
 Item Kvyrylo sluga, qui servit equo,
 Item Radzecz,
 Item Syenko.
 Ibidem X aree deserte. Et postquam libertas expirabit, solt quilibet
 seorsum per tunnam avene et per tres trzeczynyky tritici, per II gallos,
 per XX owa pro festo Paste.
 Villa Jesierzany,
 Villa Zylyncze,
 Villa Vchrynkowcze.
 Iste ville omnes sunt deserte per Tartaros et Valachos ita,
 quod nullus homo ibi habitat. Ibidem anno presenti quatuor tunne de
 melle fuerunt recepte et quelibet tunna vendita per XIX florenos.
 Querele in alio registro continentur, est ita v(eru)m.

1494. Castrum **Самуенуецз** est resignatum sabbato
 in vigilia sancti Andree apostoli.

Istud castrum est in fere totum ruptum, destructum, prout hoc
 lacijs inferius patebit. In primis in dicto castro: stuba magna cum
 fornace terreneo, in qua sunt robora bona, licet antiqua, sed desuper
 tectura ruinoso, et malum palacium ante stubam, super quo palacio
 eciam tectura mala.

Item in eadem stuba quatuor mense ex asseribus more castri,
 alia parva et mala, alia rupta per medium, quinque scampna penes
 parietes et duo ante mensas et aliud parvum.

Item in eadem stuba lucibulare in medio stube pendet, de cor-
 nibus cervi paratum.

Item in eadem stuba pixides in pariete, alias hakownicze, triginta
 due et stampel unum ad modum veru, quo pulveres trudunt in pi-
 xides.

Item due lopathky ferree super corules imposite, quibus sippant
 pulveres in pixides et machinas¹⁾.

Penes hanc stubam sive palacium est ecclesia Grecorum, in qua
 singulis diebus dominicis canitur missa rittu rutenico sive greco sub
 pena unius sexagene.

Item est et alia domus penes domum et stubam magnam, in
 qua est ex una parte reservaculum, sive camera. alias spyzarnya, in
 qua nil reperi preter duos linteres alias korytha; sub eadem camera
 est celarium, in quo nil reperi: non panem, non potum, ymmo fetorem
 et reliqua etc.

Ante celarium quatuor actualia vacua iacent non bona, kolyg
 pywny y kossch pywny.

Ex opposito celarij in eadem domo est camera sive reservaculum,
 in qua sunt tela, pulveres machinarum et alia inferius scripta:

In primis baliste duodecim mediocriter bone et nonaginta male,
 fracte, nullius valoris.

Item ibidem quindecim rucznicze fracte, alias zaskodne, que sti-
 pendarii, dum ibi fuerunt, reposuerunt in castro.

Item hakownycz ibidem reperi quinque bonas et unam fractam

¹⁾ На окремих клаптику паперу, приліпленім тут: Tot vasa spunthw, sagitarum,
 alias szchypw, pulverum in tesauo ecclesiastico ad beatam virginem continentur et
 reseruantur: item duo vasa spunthi, item quadraginta vasa et unum vas sagitarum
 szchypw, item undecim vasa cum medio pulverum (трохи нязше — sunt hec). Item
 ecclesia sancte Marie in Самуенуецз regale do (далі урвано той клапоть).

Item kolky sive glothy ferre pro parvis pixidibus, modice; alie vero — pro machinis et tarasnicze — lapidee; kule sunt non multe, non modice.

Item machinarum pulveres in duobus vasis, alias w byrznyevy-zach, per medium, noviter recepti, et unum vas plenum, alias beczolka.

Item novem vasa tela alias zypow — byrzvynecze sive beczulky, et in linterio, alias w koriczie, tela, ad existimacionem duarum cape-ciarum, et brzechew ad existimacionem unius beczulka sive byrvye-nicza. Supra hanc cameram est et alia camera pro habitacione fami-lie; super eadem domo tectura mala, rupta.

Est et alia domus, sive gaza, alias spycherz, in qua sunt due ca-mere, in quibus nihil reperi preter aliquot katluby vacui.

Sunt duo boves in valore II florenorum, item nulla victualia, non carnes, non farine, non brasea, non frumenta, non legumina, non bu-cella panis, non modium salis, non cervisia, non mel, non pabula pro equis in castro et in oreo reperta sunt, preter tres cumulos alias stogy feni in campo; ymmo tota edificia fere rupta, destructa, evacuata sunt, omnes anguli vacui, ita quod vereor de tam insigni castro talia scri-bzre vel dicere.

Item est penes hanc gazam alia domicula, in qua est stubella parva alba mala, intus argilla dealbata, alias lepyona. In hac stubella est mensa parva et tria scampna et fornax ex albis cum duobus ori-ficijs alias czeluszcy, ita quod propter magnum fumum fit parskosch. Est secretum penes dictam stubellam et hostium ex stubella; ex oppo-sito fornax, ubi nimius fetor. Ante stubellam est palacium parvum et due camere penes palacium. Ex opposito stubelle est caminata parva pro uno homine satis honesta tibi soli (sic), cum secreto.

Item est et alia domicula parva, noviter parata pro mansione unius viri, in qua stubella parata, sed nondum in illa fornax est facta; est et palacium ante stubellam.

Item sunt szramby de robore quercino parati, incipiendo a turri, que stat versus civitatem, usque ad murum, ubi Vyetrzich bozy brat lapsus est, cum turri supra sramby, nulla tectura neque lessszovanye.

Est et modicus murus versus campum penes sramby et turris, ex lapidibus munita, satis bona, sed vetusta, super qua custos sive ti-bicina moratur, tectura super dicta turri mala, lacerata, nye obyta.

Item penes hanc turrim sunt isthbycze sive sramby, super quibus sramby fuerunt kossly, sed iam corruerunt, et tectura nulla; ab istis isthbycze est etiam modicus murus malus usque ad valvam aliam castri, que est a campo versus Scala. Super hunc murum sunt ca-mere sive custodie, alias strosnicze, mediocriter reformate et alie nul-

lius valoris. Supra valvam predictam mediocris reparacio, penes hanc sunt edificia pro tuicione parata usque ad fossatam, versus civitatem in locis, sed ascensus ad illa malus. Ibi est puteus, a fundamento munitus et supra de lignis reparatus, sed aqua in inferioribus terre, sed de isto puteo sine fonte aqua non recipitur.

Eundo a valva campestri ad valvam civitatis est domicula supra fossatam castrensem, ubi pixidarius manere solet, qui propter defec-tum exivit foras.

Est domicula eundo a turri campestri, rupta, mala, minosa, in qua sunt due camere foraminose.

Est stuba antiqua magna, supra quam nulla est lectura. Penes hanc stubam est coquina satis honesta, licet minosa.

Est penes coquinam stuba nigra, in qua custodes se calefaciunt, mediocriter bona, sed tectura mala.

Item penes hanc stubam sunt edificia nowa, bene tecta, in qui-bus est edificata stuba, et fornax ante stubam bona, in qua pistatur panis. Penes hanc fornacem est braseatorium alias browar, in quo sunt caldear pro cervisia braxanda y dwye kadzy.

Item penes hec edificia est turris versus civitatem, bene tecta, sed extra non circumscita, alias nye obyta.

Eundo de castro ad civitatem sunt stabula equorum mala.

Est et domicula portuarij penes valvam castri, que est circa pontem.

A fossata versus civitatem usque ad fossatam versus Choczym est campus et ruppes sunt ex opposito turris a Scala eundo. Ibi domi-nus Sczesny voluit facere fossatam a campo et fregit ruppem cum magno labore, et est iam ibi fossata facta ad altitudinem duorum vi-rorum aliquibus locis, in alijs magis, in alijs minus, sed propter du-riciam lapidum sive ruppis cessavit a labore.

Proventus castri Camyniecz.

In primis de civitate, de advocacia Armenorum sedecim sexage-nas numeri polonialis pro festo Epifanie solverunt.

Item de advocacia Rutenorum duodecim sexagenas etiam polo-nicales pro dominica conductus Pasche solverunt.

Item de torculari cereo Rutenorum quatuor sexagenas polonicales pro festo Petri et Pauli solverunt.

Item de laneis Armenorum et Rutenorum decem sexagenas po-lonialis numeri solvunt pro festo sancti Martini.

Item habent agros insimul Ruteni et Armeni ad existimacionem quinquaginta laneorum.

Item de laneis Polonorum, qui eciam sunt quinquaginta, decem sexagenas polonicales, de quolibet laneo per florenum pro festo sancti Martini solverunt.

Item triginta unus mercator de omni plebe, quilibet seorsum solvit pro singulis quatuor temporibus per septem gros. cum medio numeri polonicelis.

Item pannicidia Lechitarum viginti unum, de quolibet seorsum per medium florenum pro quatuor temporibus singulis solvunt, et unum desertum pannicidium, de quo ab aliquot annis non solverunt.

Item pannicidia Armenorum novem, eciam per medium florenum pro quatuor temporibus singulis solverunt a quolibet seorsum.

Item de macellis sutorum Lechitarum solverunt sexagenam polonicalem cum quatuor grossis polonicalibus pro quatuor temporibus singulis.

Item de macellis carnificum, que sunt novem, solverunt a quolibet seorsum per florenum semel in anno.

Item a qualibet taberna Armenorum et Rutenorum per septem gr. cum medio solverunt singulis quatuor temporibus, que taberne hoc anno fuerunt decem, sed non omni anno fit unanimiter, vel minus vel magis.

Dominus palatinus Podolie michi dixit, quod cives abstulerunt macellas panum a castro et soli tollunt census predictum. Postquam ipsos requisivi nomine vestre maiestatis, negaverunt et dixerunt, quod ista macella [non] fuerit ad castrum.

Item sutores Armenorum et Rutenorum solvit quilibet seorsum per calceos laboris eorum in castrum post festa Pasce, sed numerus illorum nescitur, quia aliquando magis, aliquando minus.

Item decima apum per universam Podoliam de villis regalibus, ista decima non omni anno fit equaliter, hoc anno fuerunt duodecim tunne mellis de omni tenuta Cameneyczensi, et quilibet tunna vendita est per decem novem flerenos hungaricales.

Theoloneum non equaliter fit, didici tamen ab isto viro, qui a multis annis exigit teoloneum, quod non extendit magis ad ducentos florenos, aliquando magis, sed post hanc cladem pestis si se extendet ad ducentos florenos.

Item molendinum iuxta informacionem certorum virorum poterit dare panes et cervisiam pro viginti vel modico plus personis per annum.

Ville ad castrum Camyenyecz:

In primis villa Laskovicza, habet in se kmetones possessionatos, sive areas:

In primis Hrynyecz sluga, Harilo vataman, Pasko Iaczko, Luca Fedor, Hradziecz, Choczko, Olexina, Lassar, Ignathy Ffedor, Pigulka, Pop. Ista desertata et spoliata per Valachos, et nullum solverunt census, sed sunt obligati ad omnes labores castri.

Capitaneus Choczinensis de ista villa recipere mandavit communia peccora: quadringenta oves, quingentas viginti equos, tricentas scrophas preter res domesticas.

In ista villa quinquaginta erant aree possesionate, et nunc prout in registro continentur.

Quando per istos kmetones capitaneus choczinensis requisitus fuit, quare hec facere iussit, — „eo quia palatinus Podolie recepit domino meo, palatino Valachie, centum boves et septem vasa vini greci, alias polkuffky“.

Villa Krogvlec — ista villa est spoliata de omnibus rebus, sicut et Lasskovicza, uno tempore per capitaneum choczinensem et per homines sui capitaneatus. Isti sunt kmetones in Krogulecz:

Lubyan, cui recepti sunt decem [boves] et quatuordecim vacce et quartale de melle.

Alius kmeto Phyetko, isti kmetoni receperunt quinque boves, quinque vaccas, duas tunicas et IIII camisas.

Item Lewko kmeto, cui receperunt quinque boves et sex vaccas.

Item vidua Olexa, cui receperunt quinque boves et septem vaccas et duos equos.

Item kmeto Jezyp, cui receperunt sex boves, quinque vaccas et duos equos; eidem homines de Choczym violenter receperunt viginti mellifidia apum et omnes res domesticas dictis kmetonibus receperunt. Isti kmetones nullum dant census, sed omnes laborant labores castri, quociens ipsis mandatur.

Machine magne castri Camyenyecz sunt iste:

Item machine undecim: una magna tarasnicza, quatuor pollarasnicze, machine quatuor modice, minores quam magna tarasnicza, due polhufnicze.

Iste machine sunt locate in his locis: ista magna tarasnicza est locata penes turrim castrensem versus civitatem cum alia minori, sed lectus illarum mali sunt; alia machina similis huic minori est in arce, alias w basezie, w szrabogyen in lecto; alia pixis, sive machina, iacet penes arcem prefatam versus campum sine lecto p[rope] alias polhufnicze,

ad modum mosgerz; alia machina similis prime inferiori stat in parte castris versus civitatem; alia pixis, alias polhufnicza, stat circa rotham fontis sive putei castrensis, et poltarasnicza in quadam basta secus fontem; alia penes coquinam, due super turribus versus campum et versus civitatem; mosgerz in domicula pixidari iacet sine lecto¹⁾.

1494. Castrum **Smotriez** est resignatum feria quinta ante festum s. Nicolai proxima.

Hoc castrum in se ex una parte minosa habet edificia et vetusta, ex alia parte sunt edificia ex optimis roboribus quercinis parata, de novo erecta, in quibus opid[an]i et nobiles loci illius habent cameras pro conservacione rerum suarum necessitatis tempore et fere occupaverunt medietatem castris.

Arma et defencicula et victualia castris:

In primis septem hakownicze et octavus foglarek in nigra stuba, que est supra valvam introitus castris, intus munita muro vetustissimo. In ista stuba nigra iste hakownicz sunt per me reperte et alia inferius scripta, dwa stampla ferrea, kulek ad existimacionem unius capecie.

In eadem stuba mensa bona, scampna duo penes parietes et tertium ante mensam.

Ibidem pulveres pixidarum in sacco de corrigio modice.

Item in valva stat foglar in lecto super rotis et aliud supra valvam turris.

Ibidem baliste in valva pendent novem veteris artis, sed nullius valoris, et septem fracte.

Item in spyzarnya byrzyenicza pulverum pixidarum, in alia byrzyenicza pulveres eedem ad existimacionem unius olle vasis vini.

Item tela due byrzyenyecze: una plena, alia non plena modicum.

Item kule lapidee pro foglari XC.

Item pisum tunna cum media minor, pars nigri quam albi.

Item tunna tritici.

Item semen canapi ad existimacionem cori cracoviensis.

Item byrzyenicza pulvis ordeaceas.

¹⁾ На окремім клаптику паперу старанним письмом к. XV або 1-ої пол. XVI в. написано: Pons polonicus, miles australis, bavaria monialis, fides hungarica, consultacio lithvanica, Prutenorum religio, Rutenorum devocio, Almanorum ieiunia, Skala et Kamiyenyecz edificia — nichil valent omnia, h. Greg. II Moralium. Клаптик уміщений тепер серед опису Смотрицького замку. Автором цього жарту міг бути сам ревізор бо і в описі подібуюмо жарту (як nil inveni ymmo fetorem), та рими: non oves non boves etc.; villa Czernna Chusta — yesze za Odrovasscha putha.

Item farina plus quam media tunna.

Item avena tunna cum media.

Item sal ad existimacionem cori crac.

Item supra spyzarnia sunt octo parne lardi illius provincie et aries excoriatus.

Item in cellario duo octualia cervisie plena, in tercio per medium.

Item media tunula aceti. Duo octualia vacua et dribusch vacuum et II dribuszy caulium et rappe ad aliquot coros.

Proventus opidi et villarum:

Item tempore domini Odrowassch quilibet opidanus dabat bovem in tercio anno et singulis dant decimam mellis illi qui apes habent.

Item molendinum sub castro mediocriter bonum, ita quod panis neque cervisia ex ipso non sufficet pro XXVI personis per annum, iuxta existimacionem anni presentis, propter pestem et desertacionem.

Item stangium, quod castrum ex ipso pisces pro mensa habere potest, sed non pro vendicione.

Allodium sub castro non cultum, non satum, edificia desertata et destructa; in dicto allodio nulla peccora vel pecudes preter quinque porcous, non oves, non boves, non pulli, non ance nihil etc.

Villa Byela — habet in se quatuor areas possessionatas, de quilibet seorsum solverunt pro festo sancti Martini per septem gr. in dencis, et quilibet grossus valet quatuor denkas, et denka quatuor denarios, tunnam avene cum media, mediam tunnam tritici et pro Pasca per caseum et XX owa. Est ibi vataman et sluga. Est ibi stangium vatam[an]i, sed de castro piscant pisces quando opus est, hoc est de iure.

Villa Czernna Chusta — yesze za Odrovasscha putha. Ibi nulli proventus sunt.

Villa Oknyna — eciam a tempore Odrowasz deserta.

Villa Lyczkow — habet in se areas possessionatas octo cum vataman, quilibet ipsorum seorsum solvit per septem gr. in dencis, per tunnam cum media avene, per medium cori tritici, per caseum et per XX owa ut supra.

Villa Tatarsky Makorow — desertatata hoc anno per Tartaros. Ibidem est stangium non magnum, quod potest dare pisces communes circa dimissionem tria actualia.

Villa Trichowcze — hoc anno deserta per Tartaros.

Villa Loskowcze — hoc anno deserta per Tartaros; de ista villa sunt duo homines more inquilinorum.

Est etiam ibi proventus: decima scropharum et mellis. Hoc anno duntaxat cum media actualia de melle.

Opidum **Laticzow** cum tribus villis. Penes opidum est molendinum, est stangium bonum et allodium, sed nec cultum neque satum.

Villa Laticzow.

Villa Leniszow.

Villa Harbaszow — ibi est molendinum et stangium mediocriter bonum. Est ibi etiam decima mellis et scropharum.

In istis bonis non fui propter timorem Tartarorum, sed dnus Stanislaus capitaneus debet omnes proventus opidi illius dirigere vestre maiestati.

Ibi anno presenti duo duntaxat actualia mellis fuerunt.

Еліптичні функції модулові.

Написав

Володимир Левицкий.

В моїй розвідці про групу модулову¹⁾ подав я дефініцію еліптичних функцій модулових, се-б то функцій, що належать до групи субституцій:

$$\left(\tau, \frac{\alpha\tau + \beta}{\gamma\tau + \delta} \right) \quad \left| \begin{array}{c} \alpha \quad \beta \\ \gamma \quad \delta \end{array} \right| = 1,$$

де $\tau = \frac{\omega_1}{\omega_2}$ ($2\omega_1$ і $2\omega_2$ є нервістні періоди функцій еліптичних).

Тепер буде моєю задачею представити обширніше теорію тих функцій; займем ся іменно наперед формами модуловими, дальше функцією $J(\tau)$, а в кінці її важнішими відверненнями.

Форми модулові.

2. *Формою модуловою к-тої димензії називаємо однозначну однородну функцію двох змінних x і y к-тої димензії, яка остає без зміни, наколи її аргументи піддати якій-небудь субституції з групи лінійних однородних субституцій; наколи-ж уживем інших субституцій, то функція та взагалі змінє свою вартість.*

Наколи форма модулова є однородною функцією пари період нервістних $2\omega_1$ і $2\omega_2$ функцій еліптичних, то форма модулова називає ся еліптичною формою модуловою.

Квот двох форм модулових з однаковими димензіями є функцією модуловою аргументу $\frac{x}{y} = z$. Квот двох форм модулових еліптичних з рівними димензіями є функцією модуловою еліптичною.

¹⁾ Левицкий: Група модулова. Sprawozdane дирекції ц. к. акад. гімназії за рік 1894/5 ст. 31.

2. Будемо ся старати тепер представити найважнійші з форм модулових еліптичних.

Як звісно основною функцією в теорії еліптичних функцій Вейерштрасса є $p(u)$, що в околу точки $u=0$ має вид:

$$p(u) = \frac{1}{u^2} + \sum_{r=2}^{\infty} (2r-1) c_r u^{r-2}, \quad 1)$$

$$\text{де: } c_r = \sum_{\mu, \mu'} \frac{1}{(2\mu\omega_1 + 2\mu'\omega_2)^{2r}} \quad r=2, 3, \dots \quad 2)$$

Значок при сумі значить, що комбінацію ($\mu=0, \mu'=0$) в сумі треба відкинути.

Очевидна є річ, що c_r є формами модуловими $(-2r)$ -тої димензії, бо c_r не змінюють вартости, наколи зробити на них субституцію:

$$\begin{cases} 2\bar{\omega}_1 = 2p\omega_1 + 2q\omega_2 \\ 2\bar{\omega}_2 = 2p'\omega_1 + 2q'\omega_2 \end{cases} \quad 3)$$

т. є. наколи $2\omega_1$ і $2\omega_2$ заступимо через $2\bar{\omega}_1$ і $2\bar{\omega}_2$, бо сумоване відбуває ся в c_r на всіх μ і μ' .

Покажемо, що c_r є *аналітичними функціями* аргументів ω_1 і ω_2 . Положім:

$$\frac{\omega_1}{\omega_2} = \tau = \alpha + \beta i,$$

де ω_1 і ω_2 так вибираем, що часть перворядна:

$$\Re \left(\frac{\omega_1}{\omega_2} \right) > 0, \quad 4)$$

т. зн. що β є *всегда і тільки додатне*:

$$\frac{\tau}{i} = \frac{\alpha}{i} + \beta$$

і виберім з поміж додатних вартостей β лише тії, для яких:

$$|e^{\tau\pi i}| < 1$$

Напишім тепер:

$$\begin{aligned} c_r &= \frac{1}{(2\omega_2)^{2r}} \sum_{\mu} \sum_{\mu'} \left(\frac{1}{\mu + \mu'\tau} \right)^{2r} = \\ &= \frac{1}{(2\omega_2)^{2r}} \left[\sum_{\mu=-\infty}^{+\infty} \left(\frac{1}{\mu} \right)^{2r} + 2 \sum_{\mu'=1}^{\infty} \sum_{\mu=-\infty}^{+\infty} \left(\frac{1}{\mu + \mu'\tau} \right)^{2r} \right], \quad 5) \end{aligned}$$

де перший вираз відносить ся до всіх $\mu' = 0$, а в другім уваглено,

$$\text{що } \sum_{-\infty}^{+\infty} = 2 \sum_1^{\infty}$$

Тепер зауважім розвиненє:

$$\pi \operatorname{cotg} \tau\mu'\pi = -\pi i \frac{1 + e^{2\pi i\tau\mu'}}{1 - e^{2\pi i\tau\mu'}}$$

або:

$$\frac{1}{\tau\mu'} + \sum_{\mu=1}^{\infty} \left\{ \frac{1}{\tau\mu' + \mu} + \frac{1}{\tau\mu' - \mu} \right\} = -i\pi - 2\pi i \sum_{\lambda=1}^{\infty} e^{2\pi i\tau\mu'\lambda} \quad 1)$$

Наколи зріжничкуем останнє рівнянє $2r$ рази що до $(\tau\mu')$, одержимо:

$$\sum_{\mu=-\infty}^{+\infty} \left(\frac{1}{\mu + \mu'\tau} \right)^{2r} = (-1)^{2r} \frac{(2\pi i)^{2r}}{(2r-1)!} \sum_{\lambda=1}^{\infty} \lambda^{2r-1} e^{2\pi i\tau\mu'\lambda}$$

Права сторона є збіжна для:

$$|e^{2\pi i\tau\mu'\lambda}| < 1.$$

З огляду на се можна тепер c_r написати в виді:

$$c_r = \frac{2}{(2\omega_2)^{2r}} \left[\sum_{\mu=1}^{\infty} \left(\frac{1}{\mu} \right)^{2r} + (-1)^r \frac{(2\pi)^{2r}}{(2r-1)!} \sum_{\lambda=1}^{\infty} \lambda^{2r-1} \frac{e^{2\pi i\tau\lambda}}{1 - e^{2\pi i\tau\lambda}} \right] \quad 6)$$

Умову збіжності сього розвиненя $|e^{2\pi i\tau}| < 1$ сповнилисьмо вже через се, щосьми положили:

$$\Re \left(\frac{\omega_1}{\omega_2} \right) = \Re \left(\frac{\tau}{i} \right) > 0.$$

Вираз в клямрі можна проте розвинути після $e^{2\pi i\tau}$ для всіх τ , що лежать в додатній півплощі (τ); c_r є отже *аналітичними функціями* аргументів ω_1 і ω_2 . В довшну півплощу (τ) c_r *перевести ся не дасть*,

1) Пор.: Biermann: Theorie der analytischen Functionen стр. 323.

бо вираз в клямрі для всіх раціональних τ є безконечно великий, бо тоді $e^{2\pi i\tau} = 1$, маємо проте в знаменнику:

$$1 - e^{2\pi i\tau} = 0.$$

3. З тих форм c_ν для нас найважнійші т. зв. *незмінники* (інваріанти) *функцій еліптичних* g_2 і g_3 , як є також еліптичними формами модуловими, бо як в теорії функцій еліптичних слідує:

$$g_2 = 60 c_2, \quad g_3 = 140 c_3.$$

З загальної форми 2) видно, що g_2 є формою модуловою (—4)-тої, g_3 формою модуловою (—6)-тої димензії.

Утворимо ще форму модулову еліптичну (—12)-тої димензії. Такою формою є безперечно дискримінанта функцій еліптичних, котра має вид:¹⁾

$$\Delta(\omega, \omega_3) = g_2^3 - 27 g_3^2. \quad (7)$$

Перейдім тепер до *абсолютного незмінника* функцій еліптичних і форм бікватративних, котрий назначимо знаком $J(\tau)$.

Функція $J(\tau)$.

1. Абсолютний незмінник функцій еліптичних має вид:

$$J(\tau) = \frac{g_2^3}{g_3^3 - 27g_3^2} \quad (8)$$

Покажемо, що ця функція є функцією автоморфічною з групою модуловою, або що она є *функцією еліптичною модуловою*.

Виразенню на c_ν можна надати ще иньший вид.

А то:

$$\sum_{\mu=1}^{\infty} \left(\frac{1}{\mu}\right)^{2\nu} = \frac{(2\pi)^{2\nu}}{2 \cdot (2\nu)!} B_{2\nu-1},$$

де $B_{2\nu-1}$ є ν -тим числом Bernouilli'ого; тепер:

$$c_\nu = \left(\frac{\pi}{\omega_2}\right)^{2\nu} \frac{1}{(2\nu)!} \left[B_{2\nu-1} + (-1)^\nu 4\nu \sum_{\lambda=1}^{\infty} \lambda^{2\nu-1} \frac{e^{2\pi i\tau\lambda}}{1 - e^{2\pi i\tau\lambda}} \right] \quad (9)$$

¹⁾ Пор.: Schwarz: Formeln u. Lehrsätze z. Gebrauche der ellip. Functionen стор. 62.

Дискримінантою для рівняня 3-тої степ.

$$4 s^3 - g_2 s - g_3 = 0, \text{ де } s = p(u),$$

є властиво:

$$\frac{1}{16} \Delta(\omega_1, \omega_3) = G = (e_3 - e_2)^2 (e_3 - e_1)^2 (e_1 - e_2)^2,$$

де: $e_1 = p(\omega_1)$, $e_2 = p(\omega_3)$, $e_3 = p(\omega_1 + \omega_3)$.

Ми знаємо, що так рівняня 6), як і 9) не змінить своєї вартости і свого виду, наколи ужити субституції 3).

Положім, що:

$$\left| \begin{matrix} p' & q' \\ p & q \end{matrix} \right| = +1,$$

як се діє ся в групі модуловій, то тоді:

$$\Re\left(\frac{\omega_1}{\omega_2 i}\right) > 0 \quad \text{і} \quad \Re\left(\frac{\bar{\omega}_1}{\bar{\omega}_2 i}\right) > 0,$$

або, що 6) і 9) задержують свою збіжність в додатній півплощі нового аргументу $\tau' = \frac{\bar{\omega}_1}{\bar{\omega}_2}$.

Наколи напишемо:

$$c_\nu = \frac{1}{(\omega_2)^{2\nu}} 2\nu H(\tau),$$

то через субституцію 3) дістанемо:

$$c_\nu = \frac{1}{(\bar{\omega}_2)^{2\nu}} 2\nu H(\tau'),$$

або:

$$H(\tau) = \left(\frac{\omega_2}{\bar{\omega}_2}\right)^{2\nu} H(\tau'),$$

т. ян., що $H(\tau)$ через субституцію:

$$\left(\begin{matrix} \omega_1 & p\omega_1 + q\omega_2 \\ \omega_2 & p'\omega_1 + q'\omega_2 \end{matrix} \right) = \left(\begin{matrix} \tau & q\tau + p \\ & q'\tau + p' \end{matrix} \right)$$

з модулом $p'q' - p'q = 1$ переходить сама в себе з чинником:

$$\left(\frac{\omega_2}{p'\omega_1 + q'\omega_2}\right)^{2\nu}.$$

$H(\tau)$ є проте *функцією псевдоавтоморфічною* з групою модуловою. Спеціяльно:

$$g_2 = 60 \frac{1}{\omega_2^4} H_2(\tau) = 60 \frac{1}{\bar{\omega}_2^4} H_2(\tau')$$

$$g_3 = 140 \frac{1}{\omega_2^6} H_3(\tau) = 140 \frac{1}{\bar{\omega}_2^6} H_3(\tau')$$

$$\begin{aligned} \Delta &= 60^3 \frac{1}{\omega_2^{12}} H_2^3(\tau) - 27 \cdot 140^2 \frac{1}{\omega_2^{12}} H_3^2(\tau) = \\ &= 60^3 \frac{1}{\bar{\omega}_2^{12}} H_2^3(\tau') - 27 \cdot 140^2 \frac{1}{\bar{\omega}_2^{12}} H_3^2(\tau'). \end{aligned}$$

З відси виходить, що наколи утворимо вираженє:

$$J(\tau) = \frac{g_2^3}{g_3^3 - 27g_3^2},$$

то $J(\tau') = J(\tau)$, або що $J(\tau)$ є *еліптичною функцією модуловою*.

2. Будемо ся старати тепер представити функцію $J(\tau)$ в такому виді, з котрого можна пізнати місця, де она стає ся вером і безконечностю.

На основі рівняня 6) можна написати:

$$g_2^3 = (60 c_2)^3 = \left(\frac{1}{2\omega_2}\right)^{12} \left\{ 120 \sum_{\mu=1}^{\infty} \binom{1}{\mu}^4 + \right. \\ \left. + 320\pi^4 \sum_{\lambda=1}^{\infty} \lambda^3 \frac{e^{2\pi i \tau \lambda}}{1 - e^{2\pi i \tau \lambda}} \right\}^3,$$

а як:

$$\sum_{\mu=1}^{\infty} \binom{1}{\mu}^4 = \frac{4}{120} \frac{\pi^4}{3} \quad ^1)$$

проте:

$$g_2^3 = \left(\frac{\pi}{\omega_2}\right)^{12} \left\{ \frac{1}{12} + 20 \sum_{\lambda=1}^{\infty} \lambda^3 \frac{e^{2\pi i \tau \lambda}}{1 - e^{2\pi i \tau \lambda}} \right\}^3$$

Ходить тепер о представлене знаменника:

$$\Delta = 16 G = 16 (e_2 - e_3)^2 (e_2 - e_1)^2 (e_1 - e_3)^2.$$

До обчислення сеї функції ужиєм таких реляцій з теорії функцій еліптичних: ²⁾

$$\sqrt{e_2 - e_3} = \frac{\pi}{2\omega_2} 4 h^{\frac{1}{2}} \prod_n (1 - h^{2n})^2 \prod_n (1 + h^{2n})^4$$

$$\sqrt{e_1 - e_3} = \frac{\pi}{2\omega_2} \prod_n (1 - h^{2n})^2 \prod_n (1 + h^{2n-1})^4$$

$$\sqrt{e_1 - e_2} = \frac{\pi}{2\omega_2} \prod_n (1 - h^{2n})^2 \prod_n (1 - h^{2n-1})^4$$

$$\prod_{n=1}^{\infty} (1 - h^{2n}) (1 - h^{2n-1}) (1 + h^{2n}) (1 + h^{2n-1}) = \prod_{n=1}^{\infty} (1 - h^{2n}),$$

де $h = e^{\pi i \tau}$.

Напишім Δ в виді:

$$\Delta = 16 (e_1 - e_3)^6 \left(\frac{e_3 - e_2}{e_1 - e_3}\right)^2 \left(\frac{e_1 - e_1}{e_1 - e_3}\right)^2 = 16 (x^2 x'^2)^2 (e_1 - e_3)^6,$$

¹⁾ Biermann loc. cit. стор. 326.

²⁾ Schwarz loc. cit. стор. 37.

де:

$$\frac{e_2 - e_3}{e_1 - e_3} = x^2, \quad \frac{e_2 - e_1}{e_1 - e_2} = x'^2, \quad 10)$$

то позаяк тепер:

$$x^2 = 16h \left[\frac{\prod (1 + h^{2n})}{\prod (1 - h^{2n})} \right]^3$$

$$x'^2 = \left[\frac{\prod (1 - h^{2n-1})}{\prod (1 + h^{2n-1})} \right]^3$$

то:

$$\Delta = \left(\frac{\omega_2}{\pi}\right)^{12} h^2 \prod_{n=1}^{\infty} (1 - h^{2n})^{24}$$

Дістанемо проте:

$$J(\tau) = \frac{g_2^3}{g_2^3 - 27g_3^2} = \frac{\left\{ \frac{1}{12} + 20 \sum_{n=1}^{\infty} n^3 \frac{h^{2n}}{1 - h^{2n}} \right\}^3}{h^2 \prod_{n=1}^{\infty} (1 - h^{2n})^{24}} \quad 11)$$

3. Групою функції $J(\tau)$ в безконечна група:

$$\left(\tau, \frac{a\tau + b}{c\tau + d} \right) \quad \begin{vmatrix} a & b \\ c & d \end{vmatrix} = 1,$$

а її районом основним є район $CEDD_{\infty}C_{\infty}^1$, де:

$$C = e^{\frac{2\pi i}{3}} = \rho, \quad E = i, \quad C_{\infty} = \infty i;$$

розслідім функцію $J(\tau)$ в тих вершках.

Розслідім вперед вершок $\tau = \rho$. Як знаєм:

$$g_2 = 60c_2 = \frac{60}{(2\omega_2)^4} \sum_{\mu, \mu'} \frac{1}{(\mu + \mu' \tau)^4}$$

Сумованє вібуває ся на всіх μ, μ' , а як c_2 яко функції аналітичні є безусловно збіжні, проте можна в сумі c_2 збирати поступенно по три вирази, як слідує: ²⁾

¹⁾ Пор.: Левицкий loc. cit. фігура.

²⁾ Пор.: Hurwitz Mathem. Annalen XVIII стор. 554.

$$\begin{aligned} \left(\frac{1}{\mu+\mu'\rho}\right)^4 + \left(\frac{1}{-\mu+(\mu-\mu')\rho}\right)^4 + \left(\frac{1}{(\mu-\mu')-\mu\rho}\right)^4 &= \\ &= \left(\frac{1}{\mu+\mu'\rho}\right)^4 \left(1 + \frac{1}{\rho} + \frac{1}{\rho^2}\right)^4 = \\ &= \left(\frac{1}{\mu+\mu'\rho}\right)^4 \left(1 - \frac{1}{2} - i\frac{\sqrt{3}}{2} - \frac{1}{2} - i\frac{\sqrt{3}}{2}\right) = 0, \end{aligned}$$

отже:

$$\sum_{\mu\mu'} \left(\frac{1}{\mu+\mu'\tau}\right)^4 = 0,$$

або:

$$g_2(\rho) = 0.$$

Так само і на рівноважнім місці $D(\tau=-\rho)$

$$g_2(-\rho) = 0.$$

Противно, як легко пересвідчити ся, є $g_3(\pm\rho) \neq 0$.Однак $g_3(i) = 0$, бо:

$$g_3 = 140c_3 = \frac{140}{(2\omega_2)^6} \sum_{\mu\mu'} \left(\frac{1}{\mu+\mu'\tau}\right)^6$$

Для $\tau = i$ збираймо по 2 вирази:

$$\left(\frac{1}{\mu+\mu'i}\right)^6 + \left(\frac{1}{-\mu+\mu'i}\right)^6 = \frac{1}{2} \left(\frac{1}{\mu+\mu'i}\right)^6 \left(1 + \frac{1}{i} + \frac{1}{i^2} + \frac{1}{i^3}\right) = 0,$$

отже:

$$g_3(i) = 0,$$

Звідси слідує, що:

$$J(\pm\rho) = 0, \quad 12)$$

а як:

$$J(\tau)-1 = \frac{27g_3^2}{\Delta},$$

$$^1) \left(\frac{1}{(\mu-\mu')\rho-\mu}\right)^4 = \frac{1}{\rho} \left(\frac{1}{\mu+\mu'\rho}\right)^4, \text{ бо: } \left(\frac{1}{(\mu+\mu')\rho i^4}\right)^4 = \left(\frac{i}{(\mu+\mu')\rho i^4}\right)^4$$

Наколи положимо: $\rho = e^{\frac{2\pi i}{3}} = -\frac{1}{2} + i\frac{\sqrt{3}}{2}$, $\rho^4 = \frac{\sqrt{3}}{2} + i\frac{1}{2}$ і зберемо відпо-

відно вирази, при чім $i^4 = 1$, одержимо: $\left(\frac{1}{(\mu-\mu')\rho-\mu}\right)^4 =$

$= \left(\frac{1}{(\mu-\mu')\rho-\mu}\right)^4$. Аналогічно і третій вираз.

проте:

$$\begin{aligned} J(i)-1 &= 0, \\ J(i) &= 1. \end{aligned} \quad 13)$$

Перейдім тепер до вершка $\tau = \infty i$, то там:

$$\frac{\tau}{i} = \frac{\omega_2}{\omega_2 i} = \infty,$$

тоді:

$$\lim_{\tau \rightarrow \infty i} h = e^{\pi i \tau} \Big|_{\tau \rightarrow \infty i} = e^{-\frac{\pi \tau}{i}} \Big|_{\tau \rightarrow \infty i} = 0,$$

т. зн. що в $J(\tau)$ гине знаменник, а чисельник зводить ся до $\frac{1}{i^2}$, або $J(\tau)$ стає ся там *безконечностю*.

Однак тоді:

$$J(\tau) h^2 = J(\tau) e^{2\pi i \tau} \Big|_{\tau \rightarrow \infty i}$$

є скінчене, т. зн. що для функції $J(\tau)$ точка $\tau = \infty i$ є *точкою суцно особливою*. Поняти се легко, бо в точці $\tau = \infty i$ сходять ся всі райони трикутні, отже сходять ся всі вершки рівноважні, або $J(\tau)$ в точці $\tau = \infty i$ приймає ту саму вартість безконечне число разів; точка та му- сить проте бути *точкою суцно особливою*.

Очевидна є річ, що $J(\tau)$ приймає вартість 0 на всіх вершках рівноважних з вершками C і D, вартість 1 на всіх вершках рівноважних з вершком E. Новаяк $J(\tau)$ є функція автоморфічна, проте всі її вартості мусять містити ся в її основнім (фундаментальнім) районі; $J(\tau)$ му- сить в районі тім прийняти кожду вартість і то кожду тільки оден раз, бо в районі нема двох місць рівноважних. В тім районі $J(\tau)$ ніде не стає сь зером ані безконечностю, бо g_2 і g_3 лише на вершках того району приймають вартість 0.

На *оси другорядній* $J(\tau)$ має самі *дійсні вартості*, бо на *оси друкорядній* ($\tau = \beta i$) аргумент сеї функції має вид:

$$e^{\pi i \tau} = e^{\pi i \beta i} = e^{-\pi \beta};$$

тії вартості, як се з попереднього слідує, находять ся в границях $(1 \dots \infty)$. Рівнож на боках $\tau = \pm \frac{1}{2} + \beta i$ району основного приймає $J(\tau)$ *вартості дійсні*, бо тоді аргумент:

$$h = e^{\frac{\pi i}{2}(\pm \frac{1}{2} + \beta i)} = e^{\pm \frac{\pi i}{2}} e^{-\pi \beta},$$

а що в $J(\tau)$ приходять самі паристі степені того аргументу, проте чинник $e^{\pm \frac{\pi i}{2}}$ дасть ± 1 , ті дійсні вартості знаходяться в границях $(0 \dots \infty)$.

Нарешті на інших точках району функція $J(\tau)$ має вартість зложену.

4. Виведемо тепер реляції між функцією $J(\tau)$, а іншими величинами з теорії еліптичних функцій.

Позаяк:

$$\frac{g_2}{4} = (e_1^2 + e_2^2 + e_3^2),$$

а окрім сего:

$$\sqrt{\frac{e_2 - e_3}{e_1 - e_3}} = \sqrt{\lambda} = x, \quad (14)$$

де x^2 називає ся *модулом* функцій еліптичних, а:

$$\sqrt{\frac{e_1 - e_2}{e_1 - e_3}} = \sqrt{\lambda'} = x', \quad (15)$$

$$\lambda + \lambda' = 1,$$

проте можна написати:

$$g_2 = \frac{4}{3} (1 - \lambda + \lambda^2)(e_1 - e_3)^2.$$

А як:

$$\Delta = 16(e_3 - e_2)^2(e_2 - e_1)^2(e_1 - e_3)^2 = 16\lambda^2\lambda'^2(e_1 - e_3)^6 =$$

$$= 16[\lambda(1 - \lambda)]^2(e_1 - e_3)^6,$$

проте можна написати $J(\tau)$ в виді:

$$J(\tau) = \frac{4}{27} \frac{(1 - \lambda + \lambda^2)^3}{\lambda^2(1 - \lambda)^2} \quad (16a)$$

або:

$$J(\tau) = \frac{4}{27} \frac{(1 - x^2 + x^4)^3}{(x^2[1 - x^2])^2} \quad (16b)$$

Функцію $J(\tau)$ можна проте представити раціонально через модуль x^2 (звідси і назва функцій модулових еліптичних).

Для нас важніша форма (16a); бачимо, що J є раціональна функція аргументу λ ; навідворіть (наколи не беремо на увагу, що J є функцією τ) λ є алгебраїчною функцією аргументу J :

$$\lambda = \lambda(J);$$

як з останньої форми виходить, функція $\lambda(J)$ має шість галузей, бо під одну вартість J підходить шість вартостей λ .

5. Представимо тепер J раціонально ще через один параметр μ . Наколи возьмем однорядну біквдратову форму:

$$f(z_1 z_2) = az_1^4 + 4bz_1^3 z_2 + 6cz_1^2 z_2^2 + 4dz_1 z_2^3 + ez_2^4,$$

то незмінники її суть:¹⁾

$$g_2 = ae - 4bd + 3c^2 \quad (17)$$

$$g_3 = ace + 2bcd - ad^2 - b^2e - c^3$$

Незмінники ті лишають ся без зміни при всіх субституціях однорядних лінейрних з модулем 1; при тім звісна є річ, що $f(z_1 z_2)$ стоїть під знаком інтегрованя в інтегралі еліптичній I. рода:

$$I = \int \frac{dz}{\sqrt{f(z)}} \quad z = \frac{z_1}{z_2}$$

В формі Legendre'a:

$$f(z) = (1 - z)(1 - \lambda z^2),$$

де λ є знаний вже нам параметр.

Наколи напишемо $f(z_1 z_2)$ в виді:

$$f(z_1 z_2) = (\mu_2^2 z_1^2 - \mu_1^2 z_2^2)(\mu_1^2 z_1^2 - \mu_2^2 z_2^2),$$

то на основі рівнянь 17) дістанемо:

$$12g_2 = \mu_1^8 + 14\mu_1^4\mu_2^4 + \mu_2^8 \quad (18)$$

$$216g_3 = \mu_1^{12} - 33\mu_1^8\mu_2^4 - 33\mu_1^4\mu_2^8 + \mu_2^{12}$$

а дискримінанта Δ дістане форму:

$$16\Delta = \mu_1^4\mu_2^4(\mu_1^4 - \mu_2^4)^4 \quad (19)$$

Положім $\mu = \frac{\mu_1}{\mu_2}$, $z = \frac{z_1}{z_2}$, то інтеграл еліптичний I. рода, котрий в формі Legendre'a мав вид:

$$I = \int \frac{dz}{\sqrt{(1 - z^2)(1 - \lambda z^2)}}$$

дістане тепер вид:

$$I_1 = \int \frac{dz}{\sqrt{(\mu^2 - z^2)(1 - \mu^2 z^2)}}$$

а через субституцію $z = \mu y$ перейде на інтеграл:

$$I_2 = \int \frac{dy}{\sqrt{(1 - y^2)(1 - \mu^4 y^2)}}$$

Бачимо, що μ^4 є так само модулом, як і $\lambda = x^2$.

¹⁾ Пор. Klein-Fricke: Elliptische Modulfunctionen I. стор. 15.

На основі рівнянь 18) і 10) можемо тепер написати $J(\tau)$ (по скороченню чисельника і знаменника через μ_2^{24}) в формі:

$$J(\tau) = \frac{(\mu^4 + \mu^{-4} + 14)^3}{108(\mu^4 + \mu^{-4} - 2)^2} \quad (20)$$

J є проте раціональною функцією аргументу μ ; навідвороть є μ алгебраїчною функцією аргументу J і то — як слідує з рівнянь 18) — функцією о 24 галузях.

З порівняння реляцій 16 а) і 20) дістанемо отсю важну реляцію між λ і μ :

$$\lambda = - \left(\frac{\mu^2 - 1}{2\mu} \right)^2 \quad (21)$$

Функції $\lambda(J)$ і $\mu(J)$ мають для теорії тіл правильних Кляйна велику вагу, для того функціями сими займемся тепер зі становища аналітичного.

Функція $\lambda(J)$.

1. Дефініцію сеї функції подали ми вже в горі; тепер покажемо, що та функція належить до скінченної групи субституцій.

Возьмім скінчену групу о шістьох субституціях:

$$G = \left\{ \begin{array}{ccc} \lambda, & \frac{1}{\lambda}, & 1-\lambda, \\ \frac{1}{1-\lambda}, & \frac{\lambda-1}{\lambda}, & \frac{\lambda}{\lambda-1} \end{array} \right\}, \text{ або: } \lambda' = \lambda, \lambda' = \frac{1}{\lambda}, \lambda' = 1-\lambda, \dots^1)$$

і утворім добуток:

$$\begin{aligned} (\lambda' - \lambda) \left(\lambda' - \frac{1}{\lambda} \right) \left(\lambda' - (1-\lambda) \right) \left(\lambda' - \frac{1}{1-\lambda} \right) \left(\lambda' - \frac{\lambda-1}{\lambda} \right) \left(\lambda' - \frac{\lambda}{\lambda-1} \right) = \\ = \prod (\lambda', \lambda), \end{aligned}$$

то добуток сей можна звести до форми:

$$(\lambda^2 - \lambda)^2 \left[\frac{(\lambda'^2 - \lambda' + 1)^3}{(\lambda'^2 - \lambda')^2} - \frac{(\lambda^3 - \lambda + 1)^3}{(\lambda^2 - \lambda)^2} \right]$$

Звідси заключаєм, що виражене $\frac{(\lambda^3 - \lambda + 1)^3}{(\lambda^2 - \lambda)^2}$ не змінє свого виду, наколи в нїм заступимо λ через субституції групи G . Наколи отже се виражене має вартість $J(\tau)$ для $\lambda = \lambda(J)$, то має ту саму вартість $J(\tau)$

і для $\lambda = \frac{1}{\lambda(J)}$, $\lambda = 1 - \lambda(J)$, $\lambda = \frac{1}{1 - \lambda(J)}$, $\lambda = \frac{\lambda(J) - 1}{\lambda(J)}$, $\lambda = \frac{\lambda(J)}{\lambda(J) - 1}$ то зн., що λ , $\frac{1}{\lambda}$, $1 - \lambda$, $\frac{1}{1 - \lambda}$, $\frac{\lambda - 1}{\lambda}$, $\frac{\lambda}{\lambda - 1}$ є галузями функції λ .

Всі прочі галузи виражають ся проте через першу галузь лінійно, або $J(\tau)$ виражене через λ не змінє ся в лінійній групі G .

Пошукаймо тих нових галузей. Слідують они з рівнянь:

$$\lambda_1 = \frac{1}{\lambda}, \text{ отже } \lambda = \pm 1$$

$$\lambda_2 = 1 - \lambda, \text{ отже } \lambda = \frac{1}{2}$$

$$\left. \begin{array}{l} \lambda_3 = \frac{\lambda - 1}{\lambda}, \text{ отже } \lambda^2 - \lambda + 1 = 0 \\ \lambda_4 = \frac{1}{1 - \lambda}, \text{ отже } \lambda^2 - \lambda + 1 = 0 \end{array} \right\} \lambda = \frac{1 \pm i\sqrt{3}}{2}$$

$$\lambda_5 = \frac{\lambda}{\lambda - 1}, \text{ отже } \lambda^2 - 2\lambda = 0, \text{ т. в. } \lambda = 0, 2.$$

Рівняне 16 а):

$$J(\tau) = \frac{4}{27} \frac{(\lambda^2 - \lambda + 1)^3}{(\lambda^2 - \lambda)^2}$$

може проте мати многократні особливі точки в $J = 0$, $J = 1$, $J = \infty$.

2. Побачимо, що то суть особливі точки многократні, так що галузи функції $\lambda(J)$ в тих точках є з собою циклічно злучені. В тій цілі уважаймо в посліднім рівнянню J за змінну незалежну і постараймо ся про цілковитий образ площі (J) на площі (λ) .

Наколи J є дійсне, то і права сторона є дійсна; а коли єї напишемо в виді:

$$\frac{4}{27} (\lambda^2 - \lambda) \left[1 + \frac{1}{\lambda^2 - \lambda} \right]^3$$

то відразу бачимо, що мусить бути дійсне:

$$\lambda^2 - \lambda = \lambda(1 - \lambda).$$

Положим:

$$\lambda = x + iy,$$

то як:

$$\lambda(1 - \lambda) = x - x^2 + y^2 - iy(2x - 1)$$

має бути дійсне, то:

$$y(2x - 1) = 0.$$

¹⁾ Пор. Weber Ellipt. Functionen u. alg. Zahlen. стор. 141.

Бачимо проте, що J є дійсне на обох простих $y = 0$, $x = \frac{1}{2}$, отже на осі перворядній площі (λ) і на лінії рівнобіжній до осі другорядної.

Коли дальше (по поділенню чисельника і знаменника через λ^3) положимо:

$$\frac{27}{4} J = \frac{(\lambda + \lambda^{-1} - 1)^3}{\lambda + \lambda^{-1} - 2} = \frac{[(1-\lambda) + (1-\lambda)^{-1} - 1]^3}{(1-\lambda) + (1-\lambda)^{-1} - 2},$$

бо за λ можна положити $(1-\lambda)$ на основі групи G , то бачимо, що J є тоді дійсне, коли $\lambda + \lambda^{-1}$ або $(1-\lambda) + (1-\lambda)^{-1}$ є дійсне.

Наколи положимо $\lambda = x + iy$, а часть другорядну зрівнаємо до вера, дістанемо:

$$\begin{aligned} x^2 + y^2 - 1 &= 0, \\ (x-1)^2 + y^2 - 1 &= 0. \end{aligned}$$

Бачимо проте, що *перворядна вісь площі* (J) відповідає на площі (λ) двом простим $y = 0$, $x = \frac{1}{2}$ і двом колам з лучем 1, а середоточками $\lambda = 0$, $\lambda = 1$. (Пор. фігуру I).

Для $J=0$ дістанемо:

$$\begin{aligned} \lambda^2 - \lambda + 1 &= 0, \text{ або:} \\ \lambda &= \frac{1 \pm i\sqrt{3}}{2} = e^{\pm \frac{\pi i}{3}} \end{aligned} \quad (A)$$

для $J = 1$ дістанемо:

$$\left. \begin{aligned} \lambda &= -1 \\ \lambda &= \frac{1}{2} \\ \lambda &= 2 \end{aligned} \right\} \quad (B)$$

в кінці для $J = \infty$ дістанемо:

$$\left. \begin{aligned} \lambda &= 0 \\ \lambda &= +1 \\ \lambda &= \infty \end{aligned} \right\} \quad (C)$$

Таким способом площа (λ) розпала ся на 12 трикутників, утворених з луків; два з них, що сходять ся з собою, представляють образ цілої площі (J), так що один з них є образом додатної, другий від'ємної півплощі (J). Тіняві трикутники представляють додатну півплощу, бо їх вершки, отже вартости $J = 0, 1, \infty$ так по собі слідуєть, що окружанє тих трикутників, відбуває ся в сторону додатну (додатне окружанє трикутника відбуває ся в сторону противну, як рух вказника на годиннику; на площі (J) додатний напрям є $0 \dots +1 \dots +\infty$).

Бачимо дальше, що дійсно точки $J = 0, 1, \infty$ є точками розгалуженя функції $\lambda(J)$; іменно в 2 точках A маємо по три пари трикутників, що мають в A вершки, а звідси заключаєм:

В точці $J = 0$ має функція $\lambda(J)$ дві точки особливі, в яких сходять ся з собою по три галузи.

В точках B маємо по дві пари трикутників, т. зн., що:

В точці $J = 1$ має функція $\lambda(J)$ три точки многократні особливі, в котрих сходять ся по дві галузи з собою.

В кінці в трьох точках C маємо по дві пари трикутників, а звідси слідує, що:

Функція $\lambda(J)$ має в точці $J = \infty$ три точки многократні особливі, в котрих сходять ся по дві галузи з собою:

Кожний трикутник має кути $\frac{\pi}{3}, \frac{\pi}{2}, \frac{\pi}{2}$.

Функція $\mu(J)$.

1. Бачилисьмо, що:

$$J = \frac{(\mu^4 + \mu^{-4} + 14)^3}{108(\mu^4 + \mu^{-4} - 2)^2}$$

Рівнянє се дістанемо таким способом з рівняня 16а), що положимо:

$$\lambda = - \left(\frac{\mu^2 - 1}{2\mu} \right)^2$$

Бачилисьмо дальше, що J в функції λ не змінє ся в групі G .

Коли отже в групі G за λ положимо $-\left(\frac{\mu^2 - 1}{2\mu}\right)^2$, а за λ' положимо $-\left(\frac{\mu'^2 - 1}{2\mu'}\right)^2$, дістанемо групу H , в якій J в функції μ не змінє ся. Група H має вид:

$$H = \left\{ \begin{aligned} \frac{\mu'^2 - 1}{2\mu'} &= \pm \frac{\mu^2 - 1}{2\mu} \\ \frac{\mu'^2 - 1}{2\mu'} &= \pm \frac{2\mu}{\mu^2 - 1} \\ \frac{\mu'^2 - 1}{2\mu'} &= 1 \mp \frac{\mu^2 - 1}{2\mu} \\ \frac{\mu'^2 - 1}{2\mu'} &= \frac{\pm \frac{\mu^2 - 1}{2\mu} - 1}{\frac{\mu^2 - 1}{2\mu}} \\ \frac{\mu'^2 - 1}{2\mu'} &= \frac{1}{1 \mp \frac{\mu^2 - 1}{2\mu}} \\ \frac{\mu'^2 - 1}{2\mu'} &= \frac{\pm \frac{\mu^2 - 1}{2\mu}}{\pm \frac{\mu^2 - 1}{2\mu} - 1} \end{aligned} \right.$$

Кожде з тих рівнянь дає чотири субституції:

$$\mu' = f(\mu),$$

так що група H по обчисленню представляє ся:

$$\mu' = i^x \mu, \frac{i^x}{\mu}, i^x \frac{\mu+1}{\mu-1}, i^x \frac{\mu-1}{\mu+1}, i^x \frac{\mu-i}{\mu+i}, i^x \frac{\mu+i}{\mu-i};$$

$$x = 0, 1, 2, 3.$$

включає она в собі 24 лінійних субституцій. Наколи отже μ беремо за одну галузь функції $\mu(J)$, то прочі галузи в числі 23 виражають ся лінійно через $\mu(J)$.

2. Ходить нам тепер про особливі многократні точки функції $\mu(J)$. І тут особливими точками функції $\mu(J)$ в $J = 0, 1, \infty$, як се з виду сеї функції виходить. Щоби пізнати ближше, які то є точки, зробимо ось-так:

В точках $J = 0, 1, \infty$ має функція λ повторні вартости:

$$\lambda = \pm 1, \lambda = \frac{1}{2}, \lambda = \frac{1 \pm i\sqrt{3}}{2}, \lambda = 0.$$

Отже тепер в тих точках має мати також повторні вартости функція $-\left(\frac{\mu^2-1}{2\mu}\right)^2$, т. зн. що в точках $0, 1, \infty$ дістанемо вартости отсі з рівнянь:

$$-\left(\frac{\mu^2-1}{2\mu}\right)^2 = \pm 1, \frac{1}{2}, \frac{1 \pm i\sqrt{3}}{2}, 0;$$

так на пр. в точці $J = \infty$ маємо вартість $\mu = \pm 1$, бо там $\lambda = 0$, отже $\frac{\mu^2-1}{2\mu} = 0$.

Якостіть точок многократних $0, 1, \infty$ розелідимо, наколи розелідимо образ площі (J) на площі (μ) , а властиво перворядної осі площі (J) . J є дійсне тоді, коли $\mu^4 + \mu^{-4}$ є дійсне; наколи отже положимо $\mu = x+iy$ і зрівнаємо другорядну часть до зера, дістанемо:

$$xy(x+y)(x-y)(x^2+y^2-1) = 0.$$

J вістає проте на площі (μ) дійсне на осі x і y , на двосічних кута замкненого між осею x і y , і на колі в лучем 1 а середотчкою $\mu = 0$. Малибсьмо отже 16 районів. Однак функція має 24 галузей, мусить отже бути районів $2 \cdot 24 = 48$ (бо 24 районів відносить ся до додатної, 24 до від'ємної півплощі (J)).

Для того положім:

$$\frac{\mu^2-1}{2\mu} = \frac{(x+iy)-1}{2(x+iy)}$$

J є дійсне, наколи $\lambda = 1$, або наколи:

$$\left| \frac{\mu^2-1}{2\mu} \right| = \left| \frac{(x+iy)^2-1}{2(x+iy)} \right| = 1.$$

Безвзглядна вартість чисельника має бути рівна безвзглядній вартості знаменника, для того дістанемо:

$$(x^2+y^2+2x-1)(x^2+y^2-2x-1) = 0.$$

J є дійсне на колах:

$$(x \pm 1)^2 + y^2 = 2,$$

т. є. на колах о середотчці $\mu = \mp 1$, а лучу $\sqrt{2}$.

Позаяк дальше:

$$1-\lambda = \left(\frac{\mu^2+1}{2\mu} \right)^2,$$

то до попередних кіл долучать ся еще два кола:

$$x^2 + (y \pm 1)^2 = 2,$$

т. є. кола пристайні до попередних з середотчками $\mu = \pm i$.

Дістанемо отже 48 районів (фіг. II.). З фігури пізнати ясно якостіть точок особливих $0, 1, \infty$, а іменно:

В точці $J = 0$ має $\mu(J)$ 8 точок особливих, в яких сходять ся по 3 галузи, в точці $J = 1$ 12 точок особливих, в яких сходять ся по 2 галузи, в точці $J = \infty$ 6 точок особливих, в яких сходять ся по 4 галузи.

Кождий трикутник на площі μ , що представляє долішну або горішну половину площі (J) , має кути $\frac{\pi}{2}, \frac{\pi}{3}, \frac{\pi}{4}$.

Маємо проте слідуючі висліди:

Функція $J(\tau)$ яко функція аргументу τ має безконечну групу модулову, яко функція аргументу λ групу 6 субституцій, яко функція аргументу μ групу 24 субституцій.

Відворотна функція $\lambda(J)$ є альгебраїчною 6-вартостною функцією аргументу J ; через одну її галузь представляють ся лінійно всі прочі галузи. Відворотна функція $\mu(J)$ є альгебраїчною 24-вартостною функцією аргументу J ; через одну її галузь представляють ся лінійно прочі галузи (в числі 23).

Лишає ся нам розелідити еще відворотну функцію $\tau(J)$.

Функція $\tau(J)$.

1. Є очевидна річ, що наколи J є однозначна функція аргументу τ , то τ є безконечно-многозначна функція аргументу J . Слідує се звідси, що $J(\tau)$ є функція модулова аргументу τ , отже має групу:

$$\left(\tau, \frac{\alpha\tau + \beta}{\gamma\tau + \delta} \right) \quad \left| \begin{array}{cc} \alpha & \beta \\ \gamma & \delta \end{array} \right| = 1;$$

для того всі галузі функції τ дадуться представити в виді:

$$\frac{\alpha\tau + \beta}{\gamma\tau + \delta}$$

Очевидна є також і ся обставина, що точки $J = 0, 1, \infty$ є точками розгалуження функції $\tau(J)$ на площі (J) , бо в точці $J = \infty$ сходяться всі галузі функції $\tau(J)$, в точці $J = 0$ є $\tau(0) = \rho$, сходяться ся отже в тій точці з галузі, бо ρ має три вартости, для $J = 1$ маємо

$$\tau(1) = e^{\frac{\pi i}{2}} = \pm \sqrt{-1}, \text{ сходяться ся там проте 2 галузі.}$$

2. Щоби ближше розслідити характер сеї функції, займемося *ривнянем рижимковим період функцій еліптичних*.

Як звісно, інтеграл еліптичний першого рода в нормальній формі Вейерштрасса по дорозі замкненій дає періоду:

$$2\omega = \int \frac{dy}{\sqrt{y^3 - g_2 y - g_3}}.$$

Наколи застосуємо субституцію:

$$y = \frac{g_3}{g_2} z,$$

то дістанемо:

$$2\omega = \int \frac{\frac{g_3}{g_2} dz}{\sqrt{4 \frac{g_3^3}{g_2^3} z^3 - g_2 \frac{g_3}{g_2} z - g_3}} = \int \frac{\sqrt{\frac{g_3}{g_2}} dz}{\sqrt{4z^3 - \frac{g_2^3}{g_3}(z+1)}}.$$

Однак:

$$\frac{g_2^3}{g_3} = \frac{27J(\tau)}{J(\tau)-1},$$

отже:

$$2\omega \sqrt{\frac{g_3}{g_2}} = \Omega = \int \frac{dz}{\sqrt{4z^3 - \frac{27J}{J-1}(z+1)}} \quad (22)$$

Ω наведемо після Кляйна *нормованою періодою* інтегралу I. рода. Розслідім тепер зависимість сеї періоди від функції J .

Кожда періода дає ся представити лінійно однородно через дві первістні періоди:

$$\Omega_1 = \sqrt{\frac{g_3}{g_2}} 2\omega_1, \quad \Omega_2 = \sqrt{\frac{g_3}{g_2}} 2\omega_2,$$

так що:

$$\Omega = m_1 \Omega_1 + m_2 \Omega_2 \quad (\alpha)$$

m_1 і m_2 є які-небудь числа цілі. З відси слідує:

$$\frac{d\Omega}{dJ} = m_1 \frac{d\Omega_1}{dJ} + m_2 \frac{d\Omega_2}{dJ} \quad (\beta)$$

$$\frac{d^2\Omega}{dJ^2} = m_1 \frac{d^2\Omega_1}{dJ^2} + m_2 \frac{d^2\Omega_2}{dJ^2} \quad (\gamma)$$

Наколи елімінуємо з рівнянь (α) , (β) , (γ) величини m_1 , m_2 , дістанемо рівняне:

$$\begin{vmatrix} \Omega & \Omega_1 & \Omega_2 \\ \frac{d\Omega}{dJ} & \frac{d\Omega_1}{dJ} & \frac{d\Omega_2}{dJ} \\ \frac{d^2\Omega}{dJ^2} & \frac{d^2\Omega_1}{dJ^2} & \frac{d^2\Omega_2}{dJ^2} \end{vmatrix} = 0$$

Рівняне се остойть ся, яких-небудь ужиємо пар, щоби представити періоду Ω ; наколи отже се рівняне розвинемо після колюмни першої, то сочинники всегда будуть *однозначними* функціями функції J . Дістанемо:

$$\frac{d^2\Omega}{dJ^2} + r_1(J) \frac{d\Omega}{dJ} + r_2(J)\Omega = 0 \quad (23)$$

Треба ще винайти однозначні сочинники r_1 і r_2 .

В тій цілі возьмім інтеграл еліптичний другого рода по дорозі замкненій:

$$2\tau = \int \frac{y dy}{\sqrt{4y^3 - g_2 y - g_3}},$$

то наколи знову зробимо субституцію:

$$y = \frac{g_3}{g_2} z,$$

дістанемо *нормовану періоду*:

$$-H = \int \frac{z dz}{\sqrt{4z^3 + g(z+1)}}, \quad (24)$$

$$g = \frac{27J}{J-1}. \quad (25)$$

Положім:

$$\sqrt{4z^3 + g(z+1)} = R,$$

то різнючиючи Ω і $-H$ після g дістанемо:

$$\frac{d\Omega}{dg} = - \int \frac{dz}{2R^3} - \int \frac{zdz}{2R^3}$$

$$\frac{dH}{dg} = \int \frac{zdz}{2R^3} + \int \frac{z^2 dz}{2R^3} \quad (26)$$

По правій стороні маємо три інтеграли:

$$\int \frac{z^\alpha dz}{2R^3} \quad \alpha = 0, 1, 2.$$

Є то інтеграли по колах замкнених; квот $\frac{z^\alpha}{R}$, ведений від якоїсь своєї вартости з точки z на колі K по колі K вертає до тої точки з тою самою вартостию, длятого:

$$\int_K d\left(\frac{z^\alpha}{R}\right) = 0.$$

Для $\alpha = 0$ є:

$$d\left(\frac{1}{R}\right) = \frac{-12z^3 - g}{2R^3 \cdot R}, \text{ отже}$$

$$12 \int \frac{z^3 dz}{2R^3} + g \int \frac{dz}{2R^3} = 0. \quad (27)$$

Наколи $\alpha = 1, 2$, то:

$$d\left(\frac{z^\alpha}{R}\right) = \frac{2R^3 z^{\alpha-1} - z^\alpha (12z^2 + g)}{2R^3} dz,$$

отже для $\alpha = 1$ маємо:

$$d\left(\frac{z}{R}\right) = \frac{dz}{R} - \frac{2gz}{2R^3} dz - \frac{3g}{2R^3} dz,$$

а позаяк:

$$\int d\left(\frac{z}{R}\right) = 0, \quad \int \frac{dz}{2R} = \frac{\Omega}{2},$$

то:

$$2g \int \frac{zdz}{2R^3} + 3g \int \frac{dz}{2R^3} = \frac{\Omega}{2} \quad (28)$$

Аналогічно для $\alpha = 2$:

$$2g \int \frac{z^2 dz}{2R^3} + 3g \int \frac{zdz}{2R^3} = \frac{H}{2} \quad (29)$$

Рівняня 27), 28), 29) дають:

$$\int \frac{z^2 dz}{2R^3} = \frac{2H - 3\Omega}{8(g+27)}, \quad \int \frac{zdz}{2R^3} = \frac{g\Omega + 18H}{4g(g+27)},$$

$$\int \frac{dz}{2R^3} = \frac{g\Omega - 6H}{2g(g+27)}.$$

З огляду на се рівняня 26) перейдуть на:

$$4(g+27) \frac{d\Omega}{dg} + (18+g)\Omega + 6H = 0.$$

$$4(g+27) \frac{dH}{dg} + \frac{1}{2}g\Omega - (g+18)H = 0,$$

або, позаяк:

$$g = \frac{27J}{1-J}, \quad dg = \frac{27}{(1-J)^2} dJ,$$

$$36J(J-1) \frac{d\Omega}{dJ} = 3(J+2)\Omega - 2(J-1)H.$$

$$24J(J-1) \frac{dH}{dJ} = 2J\Omega - 2(J+2)H. \quad (30)$$

Коли зрізнюємо перше з рівнянь 30), то:

$$26J(J-1) \frac{d^2\Omega}{dJ^2} + (6gJ-42) \frac{d\Omega}{dJ} + 2(J-1) \frac{dH}{dJ} - 3\Omega - 2H = 0. \quad (31)$$

Елімінація величин H і $\frac{dH}{dJ}$ з рівнянь 30) і 31) дасть:

$$\frac{d^2\Omega}{dJ^2} + \frac{1}{J} \frac{d\Omega}{dJ} + \frac{31J-1}{J^2(J-1)^2} \Omega = 0. \quad (32)$$

Наколи порівнаєм се рівняне з рівнянем 23), то бачимо, що:

$$r_1(J) = \frac{1}{J}$$

$$r_2(J) = \frac{31J - 1}{144J^2 - 36}$$

Сочинники r_1 і r_2 є проте раціональними функціями функції J . Рівняне 32) є рівняне різничкове 2. ряду о місцях особливих $J = 0, 1, \infty$. Для $J = 0, 1$ є се очевидне, для $J = \infty$ легко ся о тім можна переконати, наколи положимо $J = \frac{1}{J'}$, і розслідимо се рівняне для $J' = 0$. В окруженю кожної иньшої точки неособливої J_0 представить ся інтеграл Ω звичайним рядом степенним:

$$\Omega = \mathfrak{F}(J - J_0).$$

Наколи два спеціальні інтеграли рівняня 32) є Ω_1 і Ω_2 , що творять систем основний, то кожний иньший інтеграл представить ся лінеарно:

$$\Omega = c_1\Omega_1 + c_2\Omega_2.$$

До тих інтегралів належать і періоди первістні Ω_1 і Ω_2 на основі рівняня 23) так, що кожний інтеграл сего рівняня дасть ся написати в формі:

$$\Omega = m_1\Omega_1 + m_2\Omega_2;$$

m_1 і m_2 є числа цілі. — Позаяк функція $\tau(J)$ є квотом період $\tau = \frac{\Omega_1(J)}{\Omega_2(J)}$, бо Ω_1 і Ω_2 різнять ся від період ω_1 і ω_2 лиш о сталий чинник, длятого наколи хочемо розсліди функцію $\tau(J)$ в окруженю місць $J = 0, 1, \infty$, треба розсліди там функції $\Omega_1(J)$ і $\Omega_2(J)$ на основі рівняня 32) (після звісної теорії Фухса). Того робити не будемо, бо се завелоби нас за далеко. Розсліди ті перевів обширно Кляйн¹⁾ і одержав слідуючі розвинення для функції $\tau(J)$ в окруженю точок особливих:

в окруженю $J = 0$:

$$\tau = \rho \frac{1 + \rho \sqrt{J} \mathfrak{F}^{(0)}(J)}{1 + \sqrt{J} \mathfrak{F}^{(0)}(J)} \text{ для додатної півплощі } (J).$$

$$\tau = -\rho^2 \frac{1 + \sqrt{J} \mathfrak{F}^{(0)}(J)}{1 + \rho \sqrt{J} \mathfrak{F}^{(0)}(J)} \text{ для від'ємної півплощі } (J).$$

¹⁾ Klein loc. cit. стор. 39—61.

в окруженю $J = 1$:

$$\tau = i \frac{1 - \sqrt{J-1} \mathfrak{F}^{(1)}(J-1)}{1 + \sqrt{J-1} \mathfrak{F}^{(1)}(J-1)}$$

в окруженю $J = \infty$:

$$2\pi i \tau = -\log J - 3 \log 12 \mathfrak{F}^{(\infty)}\left(\frac{1}{J}\right)$$

З рівняня різничкового 32) перейдемо до рівняня різничкового третього ряду, котрого інтегралом є $\tau(J)$.

Два спеціальні інтеграли рівняня 32) є Ω_1 і Ω_2 . Наколи інтеграли ті вставимо в се рівняне і сочинники при $\frac{d\Omega}{dJ}$ і Ω назвачимо через p і q , одержимо два рівняня:

$$\Omega_1'' + p\Omega_1' + q\Omega_1 = 0.$$

$$\Omega_2'' + p\Omega_2' + q\Omega_2 = 0.$$

Через елімінацію q дістанемо рівняне:

$$(\Omega_2\Omega_1'' - \Omega_1\Omega_2'') + p(\Omega_2\Omega_1' - \Omega_1\Omega_2') = 0. \quad (33)$$

Позаяк: $\tau = \frac{\Omega_1}{\Omega_2}$, то:

$$\frac{d\tau}{dJ} = \frac{\Omega_2\Omega_1' - \Omega_1\Omega_2'}{\Omega_2^2} = \tau',$$

а звідси походна логаритмічна:

$$\frac{\tau''}{\tau'} = \frac{\Omega_2\Omega_1'' - \Omega_1\Omega_2''}{\Omega_2\Omega_1' - \Omega_1\Omega_2'} - 2 \frac{\Omega_2'}{\Omega_2}$$

або з огляду на 33):

$$-\frac{\tau''}{\tau'} = p + 2 \frac{\Omega_2'}{\Omega_2}$$

Наколи зріжничкуєм се рівняне з одної сторони, а з другої сторони рівняне се піднесемо до квадрату і поділимо через $-\tau'$, то дістанемо:

$$\frac{\tau'''}{\tau'} - \left(\frac{\tau''}{\tau'}\right)^2 = -p' - 2 \frac{\Omega_2''}{\Omega_2} + 2 \left(\frac{\Omega_2'}{\Omega_2}\right)^2$$

$$- \frac{1}{2} \left(\frac{\tau''}{\tau'}\right)^2 = -\frac{1}{2} p^2 - 2p \frac{\Omega_2'}{\Omega_2} - 2 \left(\frac{\Omega_2'}{\Omega_2}\right)^2$$

Наколи додамо ті рівняня і увагляднемо реляції, які вжеємо одержали, то дістанемо:

$$\frac{\tau'''}{\tau'} - \frac{3}{2} \left(\frac{\tau''}{\tau'}\right)^2 = -p' - \frac{1}{2} p^2 - \frac{2}{\Omega_2} (\Omega_2'' + p\Omega_2') - 2q - p' - \frac{1}{2} p^2$$

А коли за p і q вставимо вартости і обчислимо p' , одержимо рівнянє:

$$\frac{\tau'''}{\tau'} - \frac{3}{2} \left(\frac{\tau''}{\tau'} \right)^2 = \frac{4}{9J^2} + \frac{3}{8(1-J^2)^2} + \frac{23}{72J(J-1)} \quad (34)$$

Таке рівнянє ріжничкове сповняє функція $\tau(J)$.

Після Cayley'a називаємо ліву сторону шварцианом функції $\tau(J)$ і значимо за Кляйном:

$$\frac{\tau'''}{\tau'} - \frac{3}{2} \left(\frac{\tau''}{\tau'} \right)^2 = [\tau]_J$$

Як з теорії рівнянь ріжничкових звісно, шварциан не змінє своєї вартости, наколи на τ зробимо субституцію групи лінеарної:

$$\left(\tau, \frac{\alpha\tau + \beta}{\gamma\tau + \delta} \right) \quad \left| \begin{array}{cc} \alpha & \beta \\ \gamma & \delta \end{array} \right| = 1.$$

Найзагальнійший інтеграл рівняня 34) буде проте $\frac{\alpha\tau + \beta}{\gamma\tau + \delta}$; вислід сей вповні годить ся з нашою увагою, що *всі галузи функції $\tau(J)$ виражають ся лінеарно через одну галузь на основі модулової безконечної групи.*

Правій стороні рівняня 34) можна надати вид:

$$[\tau]_J = \frac{v_1^2 - 1}{2v_1^2(J^2 - 1)^2} + \frac{v_2^2 - 1}{2v_2^2 J^2} + \frac{\frac{1}{v_1^2} + \frac{1}{v_2^2} - \frac{1}{v_3^2} - 1}{2J(J-1)} \quad (35)$$

бо оба рівняня є схожі для:

$$v_1 = 2, v_2 = 3, v_3 = \infty.$$

А що загальний інтеграл рівняня 35) значимо:

$$s \left(\frac{1}{v_1}, \frac{1}{v_2}, \frac{1}{v_3}, J \right)$$

і називаємо его *функцією трикутника* або *функцією s* — Шварца, проте і функція $\tau(J)$ є функцією трикутника:

$$\tau(J) = s \left(\frac{1}{2}, \frac{1}{3}, \frac{1}{\infty}, J \right).$$

В саму теорію функцій Шварца не входимо блище.

Твердження Picard'a.

Функція $\tau(J)$ має велике значенє для теорії функцій трансцендентних, бо при вї помочи доказав Picard слідуєче важне твердження:

Функція цілковита трансцендентна $G(x)$ в конечности не може прийняти що найбільше одной лише вартости.

Бо приймем, що функція $G(x)$ в конечности не може прийняти двох вартостей a і b , то тоді квот:

$$\frac{G(x) - a}{b - a} = g(x)$$

є функція цілковита, котра не може бути ані 0, ані 1, бо $G(x)$ не може бути рівне ані a , ані b .

Положим:

$$g(x) = J(\tau),$$

то наколи на площі (x) возьмемо дорогу замкнену, що виходить з якоїсь точки x_0 і біжить в конечности, то їй на площі (τ) відповідь дорога замкнена s , котра ніде не може переходити через точки 0, 1, ∞ , бо тих вартостей $g(x)$ не може прийняти; точки 0, 1, ∞ мусять проте лежати за контуром s . Най точці x_0 відповідає на площі (τ) точка τ_0 , то наколи τ будемо уважали за функцію x :

$$\tau = f(x),$$

то та функція мусять бути однозначна і скінчена, або цілковита аргументу x . Очевидно, що тоді і функція $e^{if(x)}$ є функція цілковита, а як:

$$\tau = \alpha + \beta i, \quad \beta > 0,$$

то:

$$if(x) = \alpha i - \beta, \quad \alpha:$$

$$|e^{if(x)}| = e^{-\beta} < 1,$$

т. з. що беззглядна вартість сей функції є стало менша від 1.

Однак $e^{if(x)}$ є функція цілковита, длятого послідна реляція є лиш тоді можлива, коли $f(x) = \text{const}$. Тоді і

$$g(x) = \text{const},$$

або:

$$\frac{G(x) - a}{b - a} = \text{const}.$$

а що $G(x)$ не може бути const , бо инакше не булаби се функція трансцендентна, проте $G(x)$ в конечности може не прийняти що найбільше одной лише вартости. -- Твердження Picard'a є отже доказане.

Реляції між незмінниками g_2, g_3, Δ і функцією J .

На основі власностей незмінника J подамо тепер деякі реляції для форм g_2, g_3, Δ ; представимо іменно тії форми через $J(\tau)$, а опісля взаімно через себе.

1. В тій цілі возьмім рівняня 30):

$$\begin{aligned} 36J(J-1)\frac{d\Omega_\mu}{dJ} &= 3(J+2)\Omega_\mu - 2(J-1)H_\mu \\ 24J(J-1)\frac{dH_\nu}{dJ} &= 3J\Omega_\nu - 2(J+2)H_\nu \quad \begin{matrix} \mu = 1, 2 \\ \nu = 1, 2 \end{matrix} \end{aligned} \quad (36)$$

Наколи помножимо перше з тих рівнянь через $2H_\nu$, друге через $3\Omega_\mu$ і додамо, то дістанемо:

$$72J(J-1)\left(\Omega_\mu\frac{dH_\nu}{dJ} + H_\nu\frac{d\Omega_\mu}{dJ}\right) = 9J\Omega_1\Omega_2 - 4(J-1)H_1H_2$$

Позаяк права сторона є симетрична, то і ліва мусить бути симетрична з огляду на μ і ν , так що:

$$\frac{d(\Omega_1H_2)}{dJ} = \frac{d(\Omega_2H_1)}{dJ}, \text{ а звідси по з'їнтегруванню;}$$

$$\Omega_1H_2 - \Omega_2H_1 = \omega_1r_2 - \omega_2r_1 = c. \quad (37)$$

Наколи перше з рівнянь 36) напишемо для $\mu = 1$ і $\mu = 2$, то через елімінацію і порівняне з рівнянем 37) дістанемо рівняне:

$$\Omega_2\frac{d\Omega_1}{dJ} - \Omega_1\frac{d\Omega_2}{dJ} = \frac{c}{18J},$$

а позаяк ліва сторона є нічо иньшого, як $\Omega_2\frac{d\tau}{dJ}$, то:

$$18\Omega_2^2d\tau = c\frac{dJ}{J} = c d \log J.$$

З огляду на існуючу для ненормованих період реляцію Legendre'a:

$$\omega_1r_2 - \omega_2r_1 = 2\pi i^1)$$

можна написати:

$$18\Omega_2^2d\tau = 2\pi i\frac{dJ}{J},$$

а що:

$$\Omega_2 = 2\omega_2\sqrt{\frac{g_3}{g_2}}, \quad J = \frac{g_2^3}{\Delta}, \quad \text{то}$$

$$\frac{dJ}{\omega_2^2d\tau} = \frac{9g_2^2g_3}{\pi i\Delta}. \quad (38)$$

Наколи ще напишемо очевидну реляцію:

$$J : J-1 : 1 = g_2^3 : 27g_3^2 : \Delta,$$

¹⁾ Пор.: Klein loc. cit. стор. 117.

то з останніх рівнянь дістанемо:

$$\begin{aligned} g_2 &= \left(\frac{dJ}{\omega_2^2d\tau}\right)^2 \frac{\pi^2}{3J(1-J)} \\ g_3 &= \left(\frac{dJ}{\omega_2^2d\tau}\right)^3 \frac{\pi^3J}{27J^2(1-J)} \\ \Delta &= \left(\frac{dJ}{\omega_2^2d\tau}\right)^6 \frac{\pi^6}{27J^4(1-J)^3}. \end{aligned} \quad (39)$$

2. Перейдім ще до реляцій між g_2 , g_3 , Δ .

На основі звітного твердження Euler'a про функції однородні дістанемо слїдуючі реляції:

$$\begin{aligned} \omega_1\frac{\partial g_2}{\partial \omega_1} + \omega_2\frac{\partial g_2}{\partial \omega_2} &= -4g_2 \\ \omega_1\frac{\partial g_3}{\partial \omega_1} + \omega_2\frac{\partial g_3}{\partial \omega_2} &= -6g_3 \\ \omega_1\frac{\partial \log \Delta}{\partial \omega_1} + \omega_2\frac{\partial \log \Delta}{\partial \omega_2} &= -12^1) \end{aligned} \quad (40)$$

Наколи возьмемо з $J = \frac{g_2^3}{\Delta}$ логаритмічну похідну взглядом ω_1 і ω_2 ,

то дістанемо:

$$\begin{aligned} \frac{1}{J}\frac{dJ}{\omega_2^2d\tau}\omega_2 &= \frac{3}{g_2}\frac{\partial d_2}{\partial \omega_1} - \frac{\partial \log \Delta}{\partial \omega_1} \\ -\frac{1}{J}\frac{dJ}{\omega_2^2d\tau}\omega_1 &= \frac{3}{g_2}\frac{\partial g_2}{\partial \omega_2} - \frac{\partial \log \Delta}{\partial \omega_2} \end{aligned} \quad (41)$$

Визначник правих сторін є:

$$T(g_2, \log \Delta) = \begin{vmatrix} \frac{\partial g_2}{\partial \omega_1} & \frac{\partial \log \Delta}{\partial \omega_1} \\ \frac{\partial g_2}{\partial \omega_2} & \frac{\partial \log \Delta}{\partial \omega_2} \end{vmatrix} = -\frac{4g_2}{J}\frac{dJ}{\omega_2^2d\tau} \quad (42)$$

бо наколи перше з рівнянь 39) помножимо через $\frac{\partial \log \Delta}{\partial \omega_2}$, третє через $\frac{\partial g_2}{\partial \omega_2}$,

то їх різниця є:

$$\omega_1 T(g_2, \log \Delta) = -4g_2\frac{\partial \log \Delta}{\partial \omega_2} + 12\frac{\partial g_2}{\partial \omega_2},$$

а звідси на основі другого з рівнянь 41) слїдує відразу форма 42).

¹⁾ Наколи подїлимо через Δ .

А позаяк на основі рівняня 38).

$$-\frac{4g_2}{J} \frac{dJ}{\omega_2^2 d\tau} = -\frac{36g_3}{\pi i},$$

то :

$$g_3(\omega_1 \omega_2) = -\frac{\pi i}{36} T(g_2, \log \Delta) \quad 43)$$

Аналогічно наколи возьмем логаритмічну похідну з функції :

$$J-1 = \frac{27g_3^2}{\Delta}$$

дістанемо :

$$g_2^2 = -\frac{\pi i}{2} T(g_3, \log \Delta),$$

а в кінці через порівнянє похідних логаритмічних обох функцій J і (J-1) дійдемо до реляції :

$$\Delta(\omega_1 \omega_2) = \frac{3\pi i}{2} T(g_2, g_3) \quad 44)$$

Ходить єще о визначенє самого $g_2(\omega_1 \omega_2)$ (бо до тенер маємо g_2^2). Наколи возьмемо *визначник* Hesse'го для $\log \Delta$:

$$H(\log \Delta) = \begin{vmatrix} \frac{\partial^2 \log \Delta}{\partial \omega_1^2} & \frac{\partial^2 \log \Delta}{\partial \omega_1 \partial \omega_2} \\ \frac{\partial^2 \log \Delta}{\partial \omega_1 \partial \omega_2} & \frac{\partial^2 \log \Delta}{\partial \omega_2^2} \end{vmatrix}$$

то на основі другого рівняня 30), котре напишемо для H_1 і H_2 :

$$14 J(J-1) \frac{dH_1}{dJ} = 3J\Omega_1 - 2(J+2)H_1$$

$$24 J(J-1) \frac{dH_2}{dJ} = 3J\Omega_2 - 2(J+2)H_2$$

і реляції Legendre'a прийдемо в кінці до реляції :

$$g_2(\omega_1 \omega_2) = \frac{\pi^2}{3} H(\log \Delta).^1)$$

З відси слїдує, що g_2 є *визначником* Hesse'го з $\log \Delta$, g_3 *визначником* функційним з g_2 і $\log \Delta$, Δ *визначником* функційним з g_2 і g_3 .

Львів, липень 1895.

Додатки до термінології математичної.

Вартість безглядна, absoluter Betrag. — вартість зложена, complexer Werth. — визначник, детермінанта, Determinante. — вісь другоградна, imaginäre Axe. — вісь перворядна, reelle Axe. — галузь, Zweig. — група, Gruppe. — група частна, Untergruppe. — група частна знаменита ausgezeichnete Untergruppe. — двосічна, Halbierungslinie. — дійсний, reell. — збіжність, Convergenz. — збіжність безглядна, absolute Convergenz. — збіжність безумовна, unbedingte Convergenz. — збіжність рівномірна, gleichmässige Convergenz. — збіжність умовна, bedingte Convergenz. — значок, Index. — інтегральний рахунок, Integralrechnung. — інтеграл, Integral. — інтегровати, integrieren. — кінечність і безкінечність, Endlichkeit u. Unendlichkeit. — лінійний, лінійний, linear. — мнимий, imaginär. — многозначний, mehrdeutig, vieldeutig. — многократний, vielfach. — мнотість всюди-густа, überall-dichte Menge. — незмінник, Invariante. — нетяглий, unstetig, discontinuirlich. — обсяг збіжності, Convergencebereich. — однозначний, eindeutig. — окруженє, Umgebung. — основний, fundamental. — основний район, Fundamentalbereich. — переведенє, Fortsetzung (einer Reihe). — перетворенє, трансформація, Transformation. — періода, наворот, Periode. — первісна періода, primitive Periode. — півплоща, Halbebene. — підставленє, субституція, Substitution. — площа, Ebene. — повторенє, Iteration. — повторний, mehrfach. — залишок, Residuum. — постійний, constant. — похідна, Ableitung. — рахунок різничковий, Differentialrechnung. — рівнянє, Gleichung. — рівноважний, äquivalent. — різничка, Differential. — різничка цілковита, totales Differential. — різничка частна, partielles Differential. — рід, Art. — розвиненє, Entwicklung. — розгалуженє, Verzweigung — ряд, Ordnung, Reihe, Rang. — ряд степенний, Potenz-

¹⁾ пор. Klein. loc. cit. стор. 123.

reihe. — степень, Grad, Potenz. — точка особлива, singuläre Stelle. — точка несутно особлива, ausserwesentlich singuläre Stelle. — точка сутно особлива, wesentlich singuläre Stelle. — тяглий, stetig, continuirlich. — функція, Function. — функція автоморфна, automorphe Function. — функція алгебраїчна, algebraische Function. — функція аналітична, analytische Function. — функція еліптична, elliptische Function. — функція раціональна, rationale Function. — функція трансцендентна, transcendente Function. — функція цілковита, ganze Function. — частинковий, conform.

Фіг. I

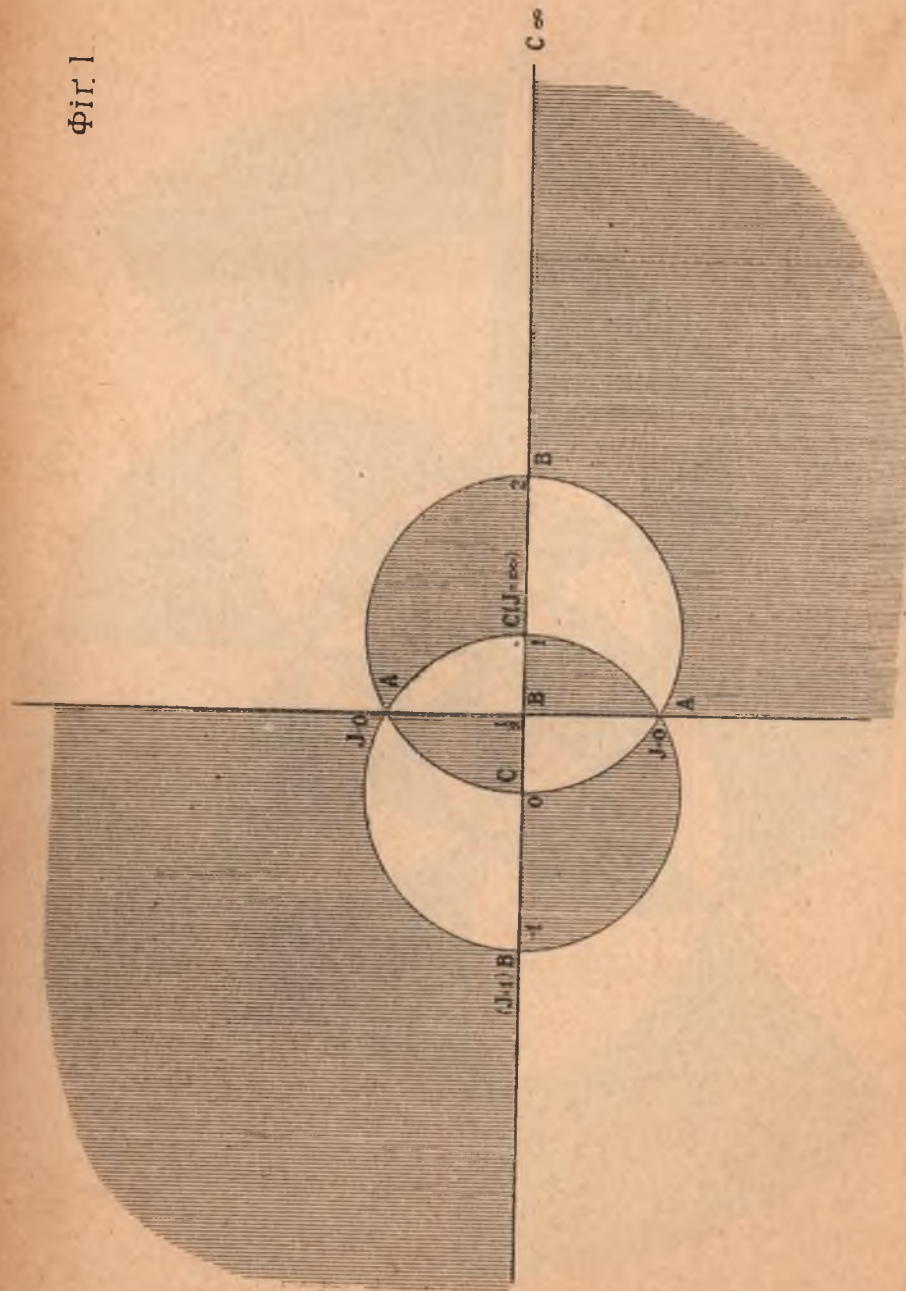
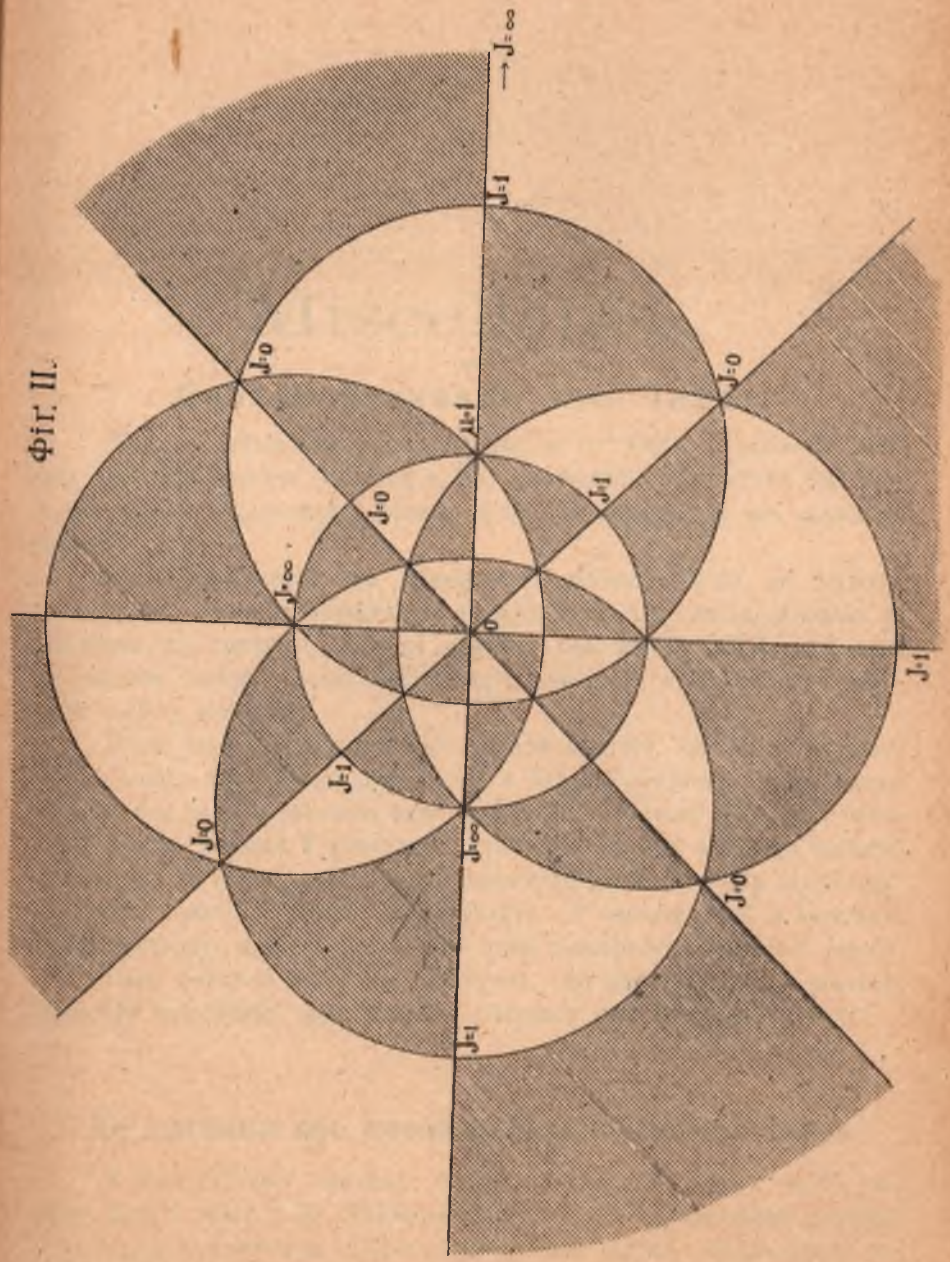

Fig. II.

Miscellanea.

Дальші розкопки в с. Чехах.

Подавши відомости про розкопку в с. Чехах (Брідський пов.) дра Сид. Шараневича (Записки т. VI), розкопав я в сусідстві тієї розкопки частину кладовища і вважаю потрібним подати про неї тимчасову звістку.

Як і в розкопках дра Шараневича, кістяки лежать не глибоко, 30—70 см., головами орієнтовані на південний схід; якоїсь підсіпки чи підстілки не примітно. Деякі скелети без піяких річей (преважно в північній частині розкопаного місця); при однім з сих останніх знайдено залізну шпильку.

Інші скелети мають при собі глиняне начиння, звичайно, з правого боку голову, часом мініатюрне, одно в одно повставлене, примитивного виробу, без колеса, орнаментоване дюрочками і простими лініями, і бронзові окраси (намісто й шпильки); при однім кістяку знайдено залізний ніжик, але ся залізна находка, як і вище згадапа, не безпечна від закиду, що могла попасти з верхніх шарів ґрунту. В значнім числі в могильній землі приходять крем'яні ф'рагменти, деякі безперечно штучного виробу.

Вище наведені обставини показують, що для докладного означеня культури погребених треба дальших розкопок того похоронного поля.

М. Грушевський.

До питання про початок почаївської друкарні.

В трох остатніх книжках „Київської Старини“ (кн. 7, 8, 9) уміщена ширша статя д. Ю. Тиховського в справі часу повстання друкарні Почаївського монастиря. Переглядаючи давні друки, які на думку дослідників мали вийти з Почаївської друкарні, автор має довести, що друкарня Почаївська, навперекі утертій думці, не істновала в 1597—

1720 роках. Розбираючи видання, які мав під рукою, і матеріяли, д. Тиховський нахиляється до думки, що друкарня повстала в 1730-х роках; в дальших своїх студиях має він ознаємитись з архивом Лаври і здобути звідти все, що буде промовляти про чи *contra* сих його виводів. Не знаходячи в поданих у його цитатах вказівок про перший привилей, виданий королем для фундування друкарні, та догадуючись з того, що може бракує его й у архіві Лаври, уважаємо користним подати его *in extenso*, як записано в актову книгу Луцького гроду з 1732 р., переховану в Київській Центральній Архиві. З нього бачимо, що привилей Августа II з 18 жовтня 1732 р. даєть ся як перший: за попередні в нім нема мови, він констатує факт, що друкарню фундовано перед тим, але вона зовсім ваковала до 1732 задля чвар і війн; охочим, звісно, вістаєть ся можливість толкувати до волі вираз „*in antecessum*“: до нього відносити те чи иньше певне видання, та се все будуть лише більш чи менш правдоподібні догадки. Фактичною, дійсною датою початку друкарні в'являєть ся дата поданого низше привилея.

Roku tysiąc siedmset trzydziestego wtorego miesiąca nowembris piętnastego dnia.

Na urządzie grodz., w zamku j. k. mci Luck., przedemną, Franciszkiem Michalem Strojewskim, nam. podstar. Luck., u xięgami nin. grod. Luck., comparens pntz, W. jmc. Xdz Barlaam z Kamienia Wereszczaka, officyał gnlny kathedry Luck. ritus graeci uniti, ten przywilej od n. k. j. mci Augusta Wtorego na typografia, alias drukarnia, konwentowi Poczaiw ord. dwi Basilij magni benigne conferowanego, z podpisem ręki tegoż, przy pieczęci mniejszey koronney, od acta psen. per oblatam podał, prosząc mnie, urzędu, o przyjęcie onego y do akt wpisania; a tak ja, urząd, annuendo affectationi j. mci podawaiącego, pomieniony przywilej przyjmując, czytałem de serie verborum tali:

August Wtory, z Bożey łaski krol polski, wielki xże litt., ruski, pruski, mazowiecki, zmudz., kijow., woll., podol., podlaski, inflan., smolen., siewier. y czernihow., a dziedziczny xże saski y elector — oznaymujemy tym listem przywileiem naszym, komu by o tym wiedziec będzie należało, iż przelożono nam przez panow rady naszych, iako ruskie krainy, za szczęśliwego panowania naszego od incursyi tatarskich uwolnione, a osiadłosci się większe a większe rozszerzaiące, koscioly rellij graeckiej, ale w iednosci z kosciolem rzymskim zostaiące, tak dawne reparuią, iako y nowe eryguią, dla których wygody, ad officie (*sic*) dwina peragenda, dyalektem ruskim są potrzebne xięgi. Ktorych necessitati chcąc subwenire, wielebny terazniejszy episkop łucki nie dawną w konwencie Poczajowskim, *in antecessum* erigowaną, ale propter

vicissitudines et hostilitates zaniedbaną, chcąc perfectionowac typographią, y supplikowali nam też rady y panowie, na ten czas przy boku naszym zostaiący, abysmy pomienoną typografią w konwencie Poczajowskim zakonu świętego Bazylego wielkiego przywileiem naszym utwrdzili; iakożmy, laskawie do tey prozby skłoniwszy się, stwierdzamy y pozwalamy, aby wszelkie xięgi dialektem ruskim, polskim y łacinskim, byle nic nie mieli przeciwnego fidei catholicae, moribus honestis et juribus Reipublicae Polonae, w tymże conwencie drukowane byli y na swiat wydane y po wszystkich miastach (*nullo dempto*), miasteczkach y wsiach Panstwa naszego przedawane były; na co się, dla lepszey wiary, ręką naszą podpisawszy, pieczęć koronną przycisnąc rozkazalismy. — Dan w Warszawie dnia osmnastego miesiąca octobra roku Pańskiego tysiąc siedmset trzydziestego wtorego, panowania naszego trzydziestego szostego roku.

U tego przywileiu, przy pieczęci mniejszey koronney, podpis rąk w te słowa: Augustus rex. Locus sigilli. Na drugi zas stronie pieczęci przypis temi słowy: Pozwolenie typografij albo drukarni w konwencie Poczajowskim zakonu świętego Bazylego unitom religii graeckiej. Xiądz Adam Stanisław Grabowski, dziekan cathedry Chelminskiej j. kr. mci sekretarz.

Ktory że to przywilej per oblatam podany za podaniem y prozbą wyz (*sic*) Jego mosci podawaiącego a za moim urzędowym przyjęciem wszystek z początku aż do konca de verbo ad verbum, tak jako się w sobie pisany ma, do xiąg niniejszych grodzkich łuckich iest ingrossowany.

Книга луцька гродська записова 1732 року, в Центральній Архиві Університета св. Володимира N 2282 f. 127, акт. 45.

А. Щуровський.

Вірша про Барську конфедерацію.

Дуже врадувала мене звістка, яку я вчитав у попереднім томі Записок, а власне, що д. Макарушка збирає матеріяли для критичного видання Шевченкових „Гайдамаків“. Сказавши по правді, ходилоб дут в першій лінії не о критичне видане тексту Шевченкової поеми, бо сей не являє майже ніякої трудности, але о провірку поглядів Шевченка і его пізніших критиків та коментаторів на сю поему. Пригадаю, що власне з поводу сеї поеми висказані були многі суверечні погляди і що до артистичного і що до історичного її боку. Не вдаючись в виклад історії сих поглядів пригадаю далі, що в сьому спорі і я подав було свій голос і ддятого вважав себе також в обовязку оглядати

ся за матеріялами, які б підпирали мої погляди. Матеріялів таких від того часу (1892 р.) опубліковано вже велику силу. Не мало вийшло й праць, що показують в такому або иньшій освітленю цілу історію Коліївщини (важніші між ними — монографії Антоновича про Гонту і Желізняка, Шульгіна Історія Коліївщини, Корзона уступ в книзі „Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta“ і єгож більше зідливий ніж спокійно-безсторонній розбір Шульгінової книги в *Kwartalniku historycznym*). Уже сам апологетичний тон книги Шульгіна і пристрасно-ворожий тон статі Корзона показують, що питане про історичне значіне Коліївщини 1768 р. доси ще далеко не стало мертвим історичним питанем, що аргументи pro і contra добирають ся не з самого арсеналу історичних фактів і документів, але примішуєть ся до них отрута сучасних симпатій і антипатій, страхів, упереджень та бажань. На таке лихо найліпшим ліком є, звісно, час, та до єго зменшеня чимало причинити ся може також громаджене нових, невисних доси документів, які б розсвічували як мога ширше і глубше те явище і як мога менше лишали місця для партійних, апріорних коментаріїв та викладів.

Як звісно, Шевченко в своїй поемі вибух Коліївщини поставив у звязок з конфедерацією Барською. Звязок той у поемі не дуже ясний, бо Шевченко видимо не мав ясного понятя про те, що таке була конфедерация Барська, чого вона хотіла і якими способами добивала ся до своєї мети. Одно конкретне понятя про неї давали єму народні перекази: конфедерати виступали ворожо против православних, мучили їх і обдирали, — і се понятя дало Шевченкови основу до кількох картин то держаних в роді бурлески (Конфедерати і т. д.), то трагічно-кровавих (Титар, захоплене Оксани). Сі місця поеми були причиною інтересної контрверсій критиків. Гвідо Батталія, що загалом відносив ся до музи Шевченка з великою пошаною, тут закинув єму, що він несправедливо осудив конфедератів барських, які були правдивими героями і мали на меті тільки добро та оборону вітчизни, поробивши з них простих розбійників (G w. Battaglia, *Taras Szewczenko. Życie i pisma jego*, Lwów 1865, стор. 33). Закид сей був ясний, але оправданим можна б єго назвати тільки в таких раї, коли б справді була певна річ, що конфедерати барські були такі герої і бездоганні лицарі, якими до недавни виставляли їх польські патріоти. Замість звернути увагу на єю слабу точку аргументації польського критика, пок. проф. Огоновський в своїм розборі „Гайдамаків“ пішов посередньою дорогою. яка зовсім уже не може нікого вдоволити. Згадавши про закид Батталії, він так далі пише: „По мнію Батталії напад той підійняли мабуть поодинокі очайдуші, а не конфедерати. Ся догадка може бути й правдивою; побіч змаганя конфедератів могли окремо прості пройдисвіти займати ся ділом розби-

шацьким, але люд український не умів розличити конфедератів від розбійників; у него всякий ворог і напастник звав ся тоді конфедератом, а відтак Шевченко, хотячи умотивувати повстанє гайдамаків, придержував ся лише переказу простого люду та не бажав ближче познакомитись з правдою історичною“ (Ом. Огоновський, *Гайдамаки*, поема Шевченка. Правда 1879, стор. 172). Пок. професор пишучи се, мабуть не завважав, яке комічне вражіне мусять робити ті „герої та оборонці вітчизни“, яких простий люд, а всеж таки горожанин тої самої вітчизни, не може відріжнити від розбійників. Не завважав і того, що коли б конфедерати були справді бездоганними героями, то яким же би способом простий люд міг наавою конфедерата означувати всякого розбишаку? Ні, догадка Батталії, що напади якихсь посторонніх банд розбишацьких підсунено на карб конфедератів, не може бути вірною. Не дурно традиция народня бачила в конфедератах ворогів. Навіть поминувши те, що вони бажали зміцнити на Україні шляхетсько-польське панованє, що тоді хоча сильно захитанє, та все ще легально існувало, — треба пригадати, що конфедерация Барська по при меті політичній мала виразну, ярку закруску релігійну, римо-католицьку, що в ній у останне в історії польської держави, та з фатальною силою виявилась уся нетолеранция, весь фанатизм релігійний, довго вщеплюваний Сзутами в серця польської суспільности. Конфедерати не були прості розбійники — признаємо се радо; вони були *milites Mariani*, *śludzy Maryi*, мордували та знущали ся в імя Боже. Конфедерация Барська мала метою не тільки підняти силу захитаного польського папованя на Україні, але бажала підняти тут також престиж римського католицизму, ослабити або й зовсім знищити діссидентизм, себто в першій лінії православіє. Отсей був єі трагічний пункт. На єтому власне пункті герої і оборонці вітчизни в очах православного люду українського пічим не ріжнили ся від простих розбійників.

Вірша польська, яку подаємо далі, позволяє нам піти ще крок далі. Вона позволяє нам догадуватись, що між православними 1768 р., перед вибухом Коліївщини, була розширена думка, що конфедерация завязала ся з тою метою, щоб вирізати всіх православних. І думка ся не була простою, дивовижною казкою якихсь злобних ворогів конфедерації. Самі конфедерати, сфанатизовані такими своїми провідниками, як звісний „ksiądz Marek Karmelita“, муєли похваляти ся нею, як се чинить католик в нашій вірші. Що така думка нераз шибалась по головах православних, особливо духовенства, в остатніх часах Річи посполитої, на се маємо свідоцтва і в записках Бродовича і у Левінського (гл. Жите і Слово І). Істнованє такої поголоски на Україні дає нам дуже важний ключ до поясненя вибуху Коліївщини, до зрозуміня тої жорстокости, яку

показували колії супроти католиків. Історія польська вказує ще один факт аналогічний — мазурську різню 1846 р., і тут знову множество свідочств сходять ся власне в тім, що вибух хлопецької контрреволюції викликаний був загально розширеною звісткою, буцім то панни лагодять ся до повстаня, узброюють ся і збирають ся в купи з тою метою, щоби вирізати мужиків.

Вірша, яку тут подаємо як причиною до зрозуміння ідейної атмосфери Барської конфедерації, знаходиться в бібл. Оссолінських, в ркп. 280 (рукописна всячина вібрана Оссолінським по часті в оригіналах, по часті в копіях). Писана вона на двох картках білого, грубого паперу, письмом з кінця XVIII віку. Скомпонована була ся вірша очевидно в самім 1768 р. перед вибухом Коліївщини. Автором її був правдоподібно католик і учасник конфедерації, добре обзнайомлений в її метою і способом думаня.

Dyskurs katolika podróżnego z nieznanym sobie
Dyssydentem o konfederacyi na Podolu uczynionej.
Roku 1768.

Dyssydent.

Witam Wé Pana do nas!

Katolik.

Sługa uniżony.

Dyssydent

Proszę siedzieć, bo widzę, żeś Wé Pan ztrudzony.

Katolik

Prawda, żeś już uiechał dosyć mil nie mało.

Dyssydent

Czy się Wé Panu słyszeć co z nowin nie dało?
Chejey mi, proszę, powierzyć swoich wiadomości,
Bom rad takowych w domu mieć u siebie gości.

Katolik

Przez mą podróż o żadney nie słyszę nowinie
Prócz o związku Polaków wszczętym w Ukrainie.

Dyssydent

Ciekawą masz rzecz, mospanie, tylko wyiaw szczerze,
Czy nie wiesz, jakie mają tych związków przymierze?
Gdyż iakowys trzymają w tym u siebie sekret.

Katolik

Podobno Dyssydentom śmierci piszą dekret.

Dyssydent

Coż? Że za niemi rzekać Dyssydenci winni?

Katolik

To, że się napierają czego nie powinni.
Długo Polacy w cichem dość byli milczeniu
Spodziewając się folgi iakiey w udręczeniu,
Ciężkie dźwigali iarzmo okropney niewoli, --
Trudno też już nie sarknąć, kiedy serce boli.
Z Dyssydentów przyczyny pogwałcone prawa,
Święta wiara wydarta Polakom y sława.
Czas już przychodzi zemsty, czas ginąć przy wierze,
Czas łeb uciąć tey hydrze, niech góry nie bierze.

Dyssydent

Nie sroż się, Panie, ieżli twój gniew iest bez siły!
Może to bydź, że dla nich będzie pokoy miły.
Już tu dobrze zaczęto wedle tego chodzić
By tak iak chcą nie mogli Dyssydentom szkodzić.

Katolik

Wszelka rada, zapewniam, bezskuteczna będzie;
Jest już każdy Dyssydent iak ryba na wędzie.
Chciało im się szkół, durkarń (sic), kościołów, szpitalów,
Użyli na to Posła wielkiego Moskalów.
A więc sztucznie Polacy na nich się sprzysięgli,
Chcąc im głów przyciąć, aby wyżey nie dosięgli.

Dyssydent

Ten iest zwyczaj Polaków, że się bardzo srożą.
Niech że im choć z daleka batogiem pogrożą,

Prędko zamysły swoje w zgodę odmieniałą, —
Gdzie który (może) z kupy, szypko uciekaiałą.

Katolik

Nie będą na tych godach więcej Dyssydenci!
Przyplacą zuchwałości, zostaną kontenci:
Oni znoszą charakter w Toruniu z kamienia (?) —
Polacy nie zostawią ich w Polsce plemienia.

Dyssydent

Bywa to, że gdzie siłą nie mogą dokazać,
Tam wielkość złota zmoże, byle go pokazać.
Zgwałcą się najsćięgłeńsze sprzysiężone śluby,
Iak zacznie błagać złoto y kosztowne szuby.

Katolik

Tak zakrwawione serca nie złoto złagodzi,
Lecz zemsta wykonana w żalach one chłodzi.
Bez szub się też obeydą Katolicy w lecie,
A tych, co ich pobrali, wytrzepią po grzbiecie.

Dyssydent

A gwarantka-ż co mówi? Co jey poseł rzecze?

Katolik

To, że iuż z rąk Polaków zdrowo nie uciecze.
Wszędzie na pograniczu kolą na szelwachu,
Wszelki ich nieprzyjaciel nabierze się strachu.

Dyssydent

Może się ieszcze fortel tak też uda drugi
Jak pierwszy, a tak drugi: wypłacić swe długi
Musieli sprzysiężeni w której Syberyi
Pędzić życie z drugimi w ścisłej mizeryi.

Katolik

Niech że zębów nie ostrzą! Wprzód tu odpowiedzą,
Za co Senatorowie dotąd ieszcze siedzą

W więzieniu? Mocny iest Bóg, mocne Jego chasło!
Przy tak dzielney obronie Dyssydenctwo zgasło.
Nie potrafią zapobiedz y czartowskie sztuki,
Są na ich utrzymanie gotowe musztuki.

Dyssydent

Nie było czynić związków, a tak powróceni
Byli by Senatorzy z ócz waszych straceni.
Przytrzymało ich polskie bo zaczęte dzieło:
Co miało pomoc onym, bardziej zaszkodziło.

Katolik

Nie rozumiey, aby przez to co im zaszkodziło!
Po nich mieczem y ogniem iść się oświadczyli.
Sprawiedliwy żal miał, który ich natęża,
Więc przy krzyżu Chrystusa dobędą oręża.
Jezus, Marya, Józef — czyż nie hasło śliczne?
Azas nie pierzchną pulki na to Imię liczne
Nieprzyjaciel oyczyzny, wolności y wiary?
Wszak skruszonego serca przyimie Bóg offiary.

Dyssydent

Nie są tak Dyssydenci Polsce winni wiele,
By traktowani byli iak nieprzyjaciele.

Katolik

Co mówisz? Nie są winni? Niech się tylko godzi
Wspomniey, co seym warszawski ustawą dowodzi.
Mówi, że póki w ludziach było rozumienie
Jednostayne o wierze, póty dobre mienie
Było, póty na prawo y wstyd przyrodzony
Były względy, kray szczęściem, sławą ozdobyony
Był od Boga. Skoro zaś boiażni ku Bogu
Zapomnieli Polacy, trwając w tym nałogu,
Różność wiar przypuściwszy, — aż y wnętrzne prawa
Stepiały, rządów zaszczyt zniknął, wstyd y sława,
Wydarto posłuszeństwo, zaczym my w nieprawie
Oraz Rzeczpospolita zostaię w niesławie.
W iakim iest zamieszaniu y odmęcie zawsze,
Gdyż mileczy, gdy trza siły pokazać nayżwawsze,

A czasem się na dobrą nie moc zdobyć radę,
Lub uradzoną często odbieramy w zdradę.
Bo bez pochyby Boga gniewem sprawiedliwym
Dzieie się, że tym sektom szerzyć się złośliwym
Dopuszczamy. Zważayże, czy niemasz przyczyny,
By zaczęte w związku skutki wzięły swoje czyny.

Dyssydent

Bywa to, że z czasami wraz ustaią żale;
Wszak y morze burzliwe swe uśmierza fale.

Katolik

Inne morzu naznacza przepisy natura,
Z innym zamysłem świeża wszczęta awantura.
Dyssydenci dyety by zażyli, trzeba;
Już się też dosyć w Polszcze nasycili chleba.
Inną z nimi trza zażyć iuż odtąd robotę!
Nie będą więcej iadać mięsa w post, w sobotę.
Już dosyć wzgorszenia dla nich między nasze pany!
Czas iuż leczyć zadane duchowieństwu rany.
Chce im się rozkazować, niech że idą z Polski, —
Na to związek ugadza Polaków podolski.

Dyssydent

Gdyby tak wzięła skutek ta Wé Pana mowa,
Pewnie była by dla nich iuż zguba gotowa.
Boiażń by Dyssydentów zbyt mięszała serce...
Już w oczach widzę swoich okrutne morderce.

Katolik

I owszem, nie trwożyć się, lecz weselić maią,
Że szczęścia tak wielkiego godnymi się staią.
Katolicy albowiem dosyć swoich liczą
Świątych y Męczenników, Lutrom tego życzą,
By oni choć z iednego mieli męczennika.
A źleż to iest mieć w niebie swego poślednika? (sic)

Dyssydent

To iest żart! Lecz wróćmy się do swej mowy dawny!

Katolik

Nie żart, bo bez świętego nie masz wiary prawney.

Dyssydent

А gdy pretensyi swoich Dyssydent zaniecha?
Więc daremna Polaków z tych związków pociecha.

Katolik

Już nie rychlo w sam ten czas przyprawiać zapory,
Kiedy iuż złodziey woły wykradnie z obory.
Nie lada plastrem ranę smertelną zagoi
Tak obród (sic) Dyssydentów złości nie zagoi (sic).
Więcey bym ia rzekł! Na to pomnę, zem w Warszawie.
Wolę zamilczeć, niżli szwankować na sławie.

Dyssydent

Ja zem stronę przeciwną trzymał, wybacz panie!
Czynilem to dla tego, bym wyczerpał zdanie
Naszych Polaków. Jednak niech to nie drażni
Łaskawey zawsze przy mnie Wé Pana przyiaźni.

Katolik

I ia wzaiem Wé Pana za dyskurs przydługi
Przepraszam, oddaiąc się na iego za sługi.

Др. Иван Франко.

Причинок до питання про час появи „Історії Руссов”.

При нагоді рецензії на брошуру Л. Майкова „Къ вопросу объ Історіи Руссовъ“ розповів проф. М. Грушевський в IV-ім томі Записок наук. товариства ім. Шевченка [стор. 188—190] про згоди Ол. Лазаревського і В. Горленка, що відкрита коло 1828-ого року „Історія Руссов“, приписувана якийсь час архієпископови Георгію Кониському, вийшла з патріотичного українського роду Полетик.

Як відомо — Ол. Лазаревський висказав [1891 року] здогад, що „Історію Руссов“ написав Григорій Полетика [род. 1725 ум. 1784] а може доповнив її син его Василь Полетика [род. 1765 ум. 1845]; — знов же В. Горленко висказав [1893 року] гадку, що цілу „Історію Руссов“ написав Василь Полетика. Від часу, як проф. Грушевський надрукував згадану рецензію в IV томі Записок, зайшло хіба те нове в сім спірнім питаню, що Ол. Лазаревський здогад свій з року 1891-ого про авторство Григорія Полетика і час появи „Історії Руссов“ ставить

уже певнійше — коло 1770 року [„Прежніе изыскатели малорусской старины“ в „Киѣвск. Старинѣ“, 1894, XII, стор. 350] — хоч доси ще нового доказового матеріялу не оголосив.

Яким там способом і рѣшитъ ся цікава та справа, ми знайшли нагоду подати малий причинок що-до часу появи „Історіі Руссов“. В. Горленко в статі „Изъ исторіи южно-русскаго общества начала XIX вѣка“ [Киѣвская Старина з р. 1893, том XL], вико́мбіновуючи час появи „Історіі Руссов“, пише в двох місяцях згаданой статі: на стор. 61-ій: „...появилась она [„Історія Руссов“] в обращеніи между 22 и 29 годомъ, около 1825 года, и къ тому же времени, какъ мы думаемъ, только и была окончена авторомъ“ — а на стор. 72-ій: „...кончена, надо думать, въ половинѣ двадцатыхъ годовъ...“

Бібліотека товариства „Просвѣта“ у Львові має одну рукопись „Історіі Руссов“ — до речі кажучи, з текстом [після напробного порівняня] дуже маленько відмінним від надрукованої Бодинским. Як свідчать замітки на заголовнім листі, унизу під заголовком, рукопись сю подарував 1872 р. Українець Яків Пугач пок. Володимирови Ганкевичеві [„на споминок“], В. Ганкевич дав її пок. писателеви Омелянови Партицкому, той знов дав її молодому історикови пок. Корнилови Заклинському, а брат Корнила Роман Заклинський передав її 1890 р. до бібліотеки „Просвѣти“. Отже ся рукопись (in folio, на синьому папері з водним знаком: 1817¹⁾) має заголовок: „Исторія малороссійская. Сочиненная Г. Архієпископомъ Бѣлорускимъ Георгіємъ Конискимъ въ „.....“ Годъ: *переписана 1817 Году.*“ Ся дата переписаня „Історіі“ усуває здогад В. Горленка, що мов-то „Історія“ була закінчена Василем Полетикою в половині 1820-их років. Як бачимо, була она скінчена уже перед 1819-им роком.

Ів. Белей.

¹⁾ При сій нагоді до речі буде сказати, що аналогічну звістку подав нам д. О. Кониский: р. 1853 у дідича Іскри бачив він в Золотоношському повіті копію Історіі Русів з водним знаком 1809 р. *Ред.*

Наукова хроніка.

Огляд часописей за р. 1894.

[Д а л і].

За Київскою Стариною з наукових періодичних видань України російської визначаєть ся що до багатства і вартости наукового матеріялу до України-Руси орган київського університету — **Університетскія Извѣстія**, що виходять солідними томами що місяця і переважно складають ся з розправ своїх професорів і студентів; і сей рік було між ними немало таких, що посередно чи безпосередно належали до України; такі розправи дд. Марковського про Антонія Радвильовського, Максимейка про джерела карного права Литовського Статуту, Малиновського про переступ в Литовськім Статуті, Голубовського — історія Смоленської землі. Але сі всі ширші праці повиходили окремо і оцінені або будуть оцінені де інде. Відділ критичний на сей раз не дав нічого для нас цікавого, а в відділі офіційяльнім подано рецензії Владимірова про праці Карського (коротко) і В. Антоновича про праці Линиченка (про організацію стапів громадських в Галичині) і Грушевського (про Барське староство).

Записки Императорскаго Харьковского Университета виходять що три місяці і мають побіч відділів розправ, бібліографіі і додатків ще відділ літописі університета. В сій останній друковалась історія сього університету, зложена проф. Багалієм, що тягнеть ся і в р. 1895, а частиною вийшла осібно; вона становила найцікавіший матеріял Записок що до України, взагалі бідних працями що до сього. Окрім сєї розправи (дивись про неї в відділі бібліографічнім т. VI) подав в сім же відділі проф. Сумцов дві глави з своїх „Матеріялів до історіі Харьківського університета“ (про проф. Рославського-Петровського) і проєкт вищих жіночих курсів в Харькові, що злажений був харьківськими про-

фесорами, але не прийшов до виконання. В відділі розправ — таблиці метеорологічні стачні Харківського університета, подані проф. Пильчиківим. В відділі бібліографії спеціально для української науки можуть мати певний інтерес рецензії на книжки — Яковлева про Ізмарагд, Мочульського про „Народню біблію“, Шахматова про фонетику мови великоруської, а також справоздання з диспуту проф. Мочульського. —

Третій український університет — Одеський не має свого періодичного видавництва, а видає від часу до часу великі томи „Записок“, в цих за р. 1894 видрукована була розправа Мочульського про життя св. Сави, що обговорена в бібліографічній відділі; решта до України не належить.

Місячник **Труды Киевской Духовной Академіи**, в книжках 5—12*) подав такі розправи до України:

Окружное посланіе холмсаго греко-уніатсаго епископа Филиппа Шумборсаго отъ 6 февраля 1841 года. А. Будиловича. 1840 р. визвано до Петербурга еп. Шумборського і він пробув там майже рік. До сего часу не розв'язано питання, чого їздив до Петербурга еп. Шумборський. Прот. А. Будилович подає „Окружное посланіе“, з якого більш менш можна довідатись про головну мету его подорожі. В „послаії“ еп. Ш. сповідає свою паству, що его закликано до Петербургу для обмірковання тієї ріжниць, яка єсть між обрядами уніятської та православної церков; докоряючи там членам своєї пастви, які в приводу его подорожі поквацились залишити свою віру, він умовляє всіх держатись свого обряду, запевняючи, що уряд російський не має думки примушувати кого-б не було до зміни віри; епископ згожував ся лише переглянути такі відміни в обряді греко-унітському, які не перечать вірности папському престолу.

Матеріялы для біографіи ківсаго митрополита Арсенія Могилянсаго (22 окт. 1757 † 8 іюня 1770 г.) прот. П. Орловського. По короткому життєпису м. Арсенія автор подає дуже цінні документи що-до характеристики его діяльности, яко митрополита. Автор зазначає такі пункти, до яких належать ті документи, що подає він: 1) пеклованне про земельні маєтности монастирів та церков, які належали до колишнього Слудьського князівства; 2) запомага Г. Копицькому, еп. білоруському; 3) заведенне т. з. „кошелькового збора“ для запомаги закордонним церквам та монастирям; 4) опис сих монастирів, їх фондів та засобів, а також і самого духовенства; 5) поділ між ки-

*) Огляд чч. 1—4 подано в IV кн. „Записок“.

ївськими та задніпрянськими монастирями податка для утримання консистора та митрополичої канцелярії; 6) пеклованне про добробит ківської академії; 7) пеклованне про Ківво-софійський катедральний монастирь; 8) заведенне осібних проповідників у Ківві; 9) утворенне „проекта о правахъ и преимуществахъ малороссійскихъ монастирей и малороссійсаго духовенства“.

„Мученіе св. великомученицы Варвары и повѣсть о преславныхъ чудесахъ ея“ Θεодосія Сафоновича, Н. П. Д. Н. П. знайшов згаданий рукопис між рукописами бібліотеки Ківво-Михайлівського монастиря і, засновуючись на певних датах, вважає автором его українського письменника XVII в. Θεодосія Сафоновича. Новознайдений рукопис не має науково-літературного значіння; але за те він дає цінний матеріял для характеристики релігійно-морального побуту на Україні XVII в. Мова рукопису — тогочасна літературна українська; але списав его великорос, що, видно, погато знав українську мову, через те єсть багато помилок; д. Н. П. попробовав виправити ті помилки і самий виправлений рукопис надруковав славянським друком (12 сторія).

Страпствующій українській філософъ Григорій Саввичъ Сковорода, свяц. Н. Стеллецкого. Ся стаття містить в собі доволі широкий життєпис Сковороди, погляд на його філософію, значінне Сковороди, яко історичного діяча свого часу. Взагалі стаття, оброблена щільно, є лише компіляцією і має значінне лиш яко така; вона не містить жадних нових даних, або нових думок. Сю ж статтю автор, добре скоротивши, надруковав і в „Кіевскихъ Епарх. Вѣдомостяхъ“ N. 20.

Стаття: Изъ истории церковно-приходскихъ школъ въ Киевской епархіи Г. О. Булашева буде обговорена в відділі бібліографічній.

В показаних числах „Трудовъ Академіи“ друковано ще рецензії на праці, які укінчені академики писали для диплому „кандидата богословія“. Єсть між ними рецензії на такі праці до України:

Кієво-Печерській архимандритъ Захарія Копыстенскій, Г. Корсуневського.

Святыи Димитрій, м. ростовскій, какъ проповѣдникъ, Г. Понятовського.

Обличеніе раціоналистическихъ заблуждений въ произведеніяхъ южно-русскихъ писателей конца XVI и первой половины XVII в., Н. Александрова.

Просвѣщеніе и литература въ Россіи в XIV в., Г. Барнатного.

Іоанникій Галатовскій и его „Ключъ разумѣнія“, Г. Бичковського.

Учительное Евангеліє Кирилла Транквіліона Ставровцакаго, ієрономаха Іони (Вуколова).

Київській великій князь Метиславъ Владиміровичъ и дѣла его благодѣятельности, М. Григоренка.

Значеніє київських митрополитовъ, какъ охранныхъ и защитниковъ православія въ западно-русскихъ областяхъ съ конца XVII до конца XVIII в., Ф. Малеванського.

Київській женській Вознесенській (Фроловській) монастирь, М. Малиженевського.

Супрасльській монастирь и его значеніє въ западно-русской церкви, В. Недельського.

Святые угодники Божіи юго-западной и сѣверо-западной Руси, свящ. І. Немоловського.

Религіозный бытъ запорожскаго козачества, П. Петрушевського.

О. А. і С. А.

Звѣдно подаємо тут же перегляд історичного матеріалу до України в періодичних виданнях єпархій українських [Епархіальныя Вѣдомости]:

Київскія Епархіальныя Вѣдомости,*) 1894 р. чч. 10—23.

Церковная лѣтопись с. Рубаного Моета, 5 округа благочинія Уманскаго уѣзда — вияснює назву згаданого села і описує его церкву, школу, причт, релігійне, моральне та матеріальне становище парафії. Написав свящ. О. Козловський.

Изъ воспоминаній о митр. Евгеніѣ. Протоієрей П. Марковский подає свої спогади про м. Євгенія з 1835 р., як той поучав на останньому іспиті укінчених семинаристів.

Исключеніє ихъ титула митрополитовъ київськихъ словъ „митрополитъ всея Малыя Россіи“ П. Орловського. До 1767 р. митрополити київські титулювали ся митрополитами „київскими, галицкими і всея Малыя Россіи“, а з сего року останній титул виключено. Сталось се такимъ чином. 1761 р. за царя Петра III послано було на Україну двох євреїв вихрестів — Антона та Константина Крижановських; перший став, мимо всіх прав і звичаїв українських, полковником у Гадячі, а другий — протопопом роменським. Новий полковник та протопоп, розбогатівши скоро, подумали послати своїх синів за кордон для освіти; доглядати за їхъ мав протопоп і просивсь у київського митр. Арсенія Могилянського за кордон на два роки. Митрополит дозволив лишень на 8 місяців. Тоді гадяцький полковник звернув ся просто

*) Огляд чч. 1—10 подано у IV т. „Записок“.

до Синоду. Синод 29 квітня 1767 р. видав такий „указ“ до митр. Арсенія; згожуючись, що подорож за кордон могла быть дуже користна як для самого протопопа, так і для дітей, що їхали з ним, Синод завважав одначе, що протопоп не міг брати на себе такихъ обовязків, а митрополит жаднимъ чином не міг пускати его за кордон „яко изъ иностранныхъ и новокрещенъ суцаго“. Через се прот. Константин Крижановський небавомъ мусів повернутись до своєї парафії. А митрополиту, з приводу его указа про Крижановського завважалось ще, щоб він більш пописав ся митрополитою „всея Малыя Россіи“, як у тому указі, бо „Малороссію“, окрім Київської, складають ще дві інші єпархії, незалежні від київського митрополита. М. Арсеній не згодив ся в сим і порішив боронити свій попередній титул. 6 мая 1767 року послав він до Синоду рапорт, у якому, здаючись на царські, патріарші та синодальні грамоти, просив Синод, щоб ему дозволено було, як і перше, титулюватись митрополитом київським, галицьким „и всея малыя Россіи“. Синод не згодив ся, засновуючись знов на тому, що в „Малороссіи“ есть ще дві самостійні єпархії — Чернігівська та Переяславська. Але м. Арсеній на тому не став. Коли одержав він 1 вересня тогож 1767 р. указ „о составленіи проекта о дарованіи Малороссійскому духовенству разнаго рода выгудностей“, то, встоюючи в 36 та 37 точках сего проекту за те, щоб повернуто було українському духовенству всі права та привилегії, які воно мало з часів Володимира та его заступників, за князів литовських, королів польських та за Богдана Хмельницького, М. Арсеній завважав в 38 та 39 точках, що єпархії Чернігівська та Переяславська завше попередю належали до Київської митрополії та й тепер не цурають ся духового звязку з нею. Сей проект одіслано „на апробацію Св. Синода“, а після сїєї апробації его мала розглядати „Московская комиссия о сочиненіи поваго уложенія“. Але комісію ту через тогочасні обставини перервано, й усі змаганія м. Арсенія на тому й скінчилились.

Краткій очеркъ історії церковно-приходськихъ школъ въ Київской єпархії — про нього в бібліографії буде мова.

Письмо київскаго митр. Рафаїла къ молдавскому митрополиту. Прот. П. Орловський подає лист митр. київського Рафаїла до волоського митрополита з приводу запитання его про великоруськихъ раскольниківъ пилиповців („пилиповъ“), що осілись у Волощині. Лист можна відносити до 1745 р., але імя молдованського митрополита наневне невідоме.

Матеріялы по історії київской єпархії. Надруковано „регістер“ церков, що повернуто з унії до православія в окрузі уманськимъ колишньої переяславської єпархії. Всіхъ церковъ 78. „Регістер“ належить до 1768 р.

Волинські Епархіальні Вѣдомости.

Социніанское движеніе на Волині въ XVI—XVII в. О. Фотинського — дає огляд історії соцініанства, на Волині переважно.

Изъ прошлаго Волини, Участвіе Волинскаго духовенства въ судьбахъ 12 года. А. Х. Автор дає картину великої напійки та непорядку на Волині під час наполеонської війни. Тогочасні — губернатор волинський Комбурлей та владика Давидо виявили багато енергічної, але дуже неконсеквентної та формалістичної діяльності, що приводило часто до сумних і навіть курьозних наслідків.

Историко-статистическое описаніе церквей и приходо́въ волинской епархіи. Під таким заголовком містять ся цікавий історично-статистичний опис волинських парафій. Але ся праця виходить окремими випусками, а через те не будемо тепер заставлятись на їй.

Краткое описаніе памятниковъ древности, поступившихъ въ Волинское епархіальное древнехранилище. На Волині засновано церковний музей, у якій і зберяють ся всі пам'ятки місцевої старовини. Згадана замітка коротенько описує усї ті речі, що дають ся до музею.

Подольські Епархіальні Вѣдомости.*)

О митрополитѣ Литовскомъ Іосифѣ Симашко и соединеніи униатовъ въ 1839 г. Н. Я.

Кіевскій митрополитъ Іовъ Борецкій П. Викула.

Згадані статті — життєписи Симашка та Борецького; статті полемично-тенденційні, але дають доволі фактичного матеріалу, особливо що-до І. Борецького, про якого немає ще повної, систематичної біографії.

„Проци“ или „подзѣнькованія“ Свяц. І. С.

На Поділля єсть звичай говорити на похоронахъ т. з. „проци“ або „подзѣнькованія“ перед тим, як спустити труну з небіщиком у яму. Се єсть особий вид проповіді, що дуже поважаєть ся народом. Згадана замітка подає зразок такої проповіді.

Черниговські Епархіальні Извѣстія.

Михаилъ (Десницкій), митрополитъ С.-Петербурзьскій и новгородскій, бывшій архієпископъ Черниговскій.

Характеризуєть ся діяльність м. Михаїла Д. для чернигівської епархії.

*) Початок див. в IV кн. Записок.

Полтавські Епархіальні Вѣдомости.

Двадцятипятилѣтіе Полтавскаго Епархіального женскаго училища.

Стаття містить матеріали для історії жіночої духовної школи в Полтаві.

Екатеринославські Епархіальні Вѣдомости.

Нѣмецкіе миссіонеры необаптизма (Neo-Baptismus) извѣстнаго подъ именемъ штунды на югѣ Россіи, А. Дородицына.

Къ вопросу о мѣрахъ противодѣйствія сектанскому движенію А. В.

Нѣсколько словъ о крестьянахъ — Герасимѣ Гончаренко и Назаріи Петренко, какъ представителей шалопутовъ въ Павлоградскомъ уѣздѣ, А. Курилова.

В сихъ статтяхъ штунда вважаєть ся результатомъ релігійного впливу різнихъ сект протестантських; яко заходи боротьби в нею, пропонують ся заснованнє брацтвъ та заслання.

Холмско-Варшавскій Епархіальний Вѣстникъ.

Игуменъ Гавріилъ, послѣдній капелланъ при русскомъ посольствѣ въ Варшавѣ, прот. П. Орловського. Життєпис іг. Гавріїла написана на підставі архивних документів Київської духовної консисторії; начерк характеризує польско-російські відносини кінця минулого віку.

Къ исторіи Яблочинскаго Свято-Онуфріевскаго монастыря, прот. П. Орловського. Прот. П. Орловський подає із архиву Київської духовної консисторії „Вѣдомость Свято-Онуфріевскаго Яблочинскаго въ польской области состоящаго благочестиваго монастыря, гдѣ и въ коемъ мѣстѣ состоитъ, и сколько въ немъ братіи нынѣ находится, и на чемъ содержаніе свое имѣеть“. Відомість ся, писана 1776 р. ігуменомъ монастыря ієромонахомъ Кассіаномъ Аравськимъ, обмальовує убогий економічний стан монастыря за той час.

Къ исторіи церкви села Модрыни. Свяц. П. Оомина.

Книжная надпись о с. Набровѣ, Томашовскаго уѣзда 1650 года, егж.

Древняя церковь Потокская и ея настоятели, егж.

Книжная надпись о Хоенецкой церкви, егж.

Къ исторіи Жемчинскаго прихода, володавскаго уѣзда, XVIII в., егж.

Къ исторіи православной старины Бозекой церкви, Холмскаго уѣзда, егж.

У всіх тих замітках свящ. П. Өмин, на підставі різних надписів на церковних богослужбних книжках, подає історичні відомості про згадані парафії.

Століття возєєдиненія уніятівъ юго-западнаго края Россіи. В сій маленькій замітці автор споминає про діяльність Віктора Садковського, архиеп. міньського, івєславського та брацлавського († 1803 р.) в справі прилучення уніятів до православія після указу Катерини II з 1794 р. 22 квітня. В тексті автор містить скілька виїмок з листів Віктора та з указів, що до сїєї справи.

Переходячи до періодичних видань російських, видаваних за етнографічними границями України, почнемо з часописей загального змісту, літературно-наукових. Мова про їх буде одначе коротка. В петербурзькім „Вѣстнику Европы“ друковали ся протягом того року статі А. Пипина про літературу російську до XVIII в. — про них мова буде особно. Цікава розправа д. Мілюкова про головні напрями в роввою російської історіографії, що дає немало цікавого також до української історіографії, друкована в р. 1893—4 в часописі „Русская Мысль“, тягнеть ся далі ще. Про замітку д. Ефименкової за Сковороду (**Книжки Недѣли**), розправу д. Мякотина про селянство в Гетьманщині XVIII в., друковану в часописі „Русское Богатство“, і статті д. Філевича про польско-руські відносини, д. Павлова про митрополію галицьку, П. Куліша про українських панів і козаків перед Хмельничиною що друковало **Русское Обозрѣніе**, мова була або буде де інде.

В часописі **Рускій Вѣстникъ** (кн. III) знаходимо статтю Н. О-ва, О рукописяхъ графа А. С. Уварова, написану з поводу ново-виданої описі сих рукописей арх. Леонида. Як відомо, колекція рукописей графа Уварова (перехована в его маєтності Порічі) є надзвичайно цінною скарбницею давніх пам'ятоків славянської та руської літератури і що до свого обсягу і значіння займає місце зараз по колекціях імператорської публичної бібліотеки в Петербурзі та Московського Публичного-Румянцевського музею (складаєть ся з 2250 рукописей). Частина сих рукописей була вже описана д. Строввим, потім над описю порічеської колекції працювали акад. М. Сухомлінов та сам граф Олексій Уваров. Нову опись усіх рукописей Уварова уклав арх. Леонид. (Систематическое описаніє славяно-россійских рукописей графа А. С. Уварова, 4 томи). Д. О-в робить закид її що до систематизації: в Описанію рукописи поділені на основі змісту свого на 18 виділів: рукописи святого Письма; рукописи історичні; житія, збірники і т. д. Д. О-в доводить прикладами, що укладчикowi приходить ся розділяти твори одного автора в різних рубриках, а часом ту-ж саму працю містить

в скількох рубриках... Але признає, що укладчик досить поправляє свою помилку, додаючи до кожного тому своєї праці альфавітний покажчик.

Окрім загальних відомостей про колекцію рукописів Уварова, д. О-в зуніяєть ся на окремих, більш видатнійших, рукописах колекції й подає про них коротенькі відомості, а разом з тим поправляє де-які помилки та непевні гіпотези арх. Леонида.

О. Л. і С. А.

Тут випадає ще кілька слів сказати за нещасливу пробу видавати часопись, присвячену спеціально Галичині, розуміємо **Галицко-руссій вѣстникъ**, ежемѣсячній историко-литературный и политическій журналъ, що почав виходити в 2-ій полов. року і скіпчив ся на двох невеличких випусках (№. 1 — серпень, №. 2 — вересень, жовтень). Щоб зрозуміти напрям сього видавництва, спинимо ся на статті найбільш авторитетного з співробітників его д. Будиловича (колишнього ректора Варшавського університета, тепер ректора університета в Дерпті): О необходимости укрьпленія духовныхъ связей Россіи съ Червоной Русью (№. 1).

Головна думка, на якій засновуєть ся і з якої виходить проф. Будилович, єсть факт „племенної єдності 80-мільонного Русекаго народу“. „Факт сей, — каже далій проф. Будилович, — доволі ствержаєть ся єдністю фізичного типу різних частин сего великого племені, і живих его говорів, і духових стремлінь, що засновують ся на єдності походження та історичної долі „Русекаго“ народу на протягу більш тисячиліття культурного життя его. Лишень такі етологи, як пан Духинський та ще не вимерлі учні его в Галичині та Польщі, можуть відкидати або обмежовувати сей загально-відомий факт... Тверженє-ж деяких філологів, напр. Максимовича та учнів его в Росіі, а Миклошіча в Австрій, про діалектичний дуалізм Русі Великої та Малої або північно-східної та південно-західної, засновуєть ся на факті присутности в наші часи двох „руськихъ нарѣчій“, взаємні відносини яких всеж не переходять того ступня ріжниць, що помічаєть ся напр., між верхнелужицьким та низшелужицьким нарічїями серболужицького язика“. Але видно, сам почувши труднощі цілковитої ідентифікації України з Великоорусією, проф. Будилович зараз доходить до такого начебто компромісу. „Але коли-б ми, не вважаючи на все се, — каже він, — держались теорії, що віджила вік, про дуалізм двох Русей: Великої та Малої, Московської та Польсько-литовської, то і в такім разі ми не могли-б розлучити Русь закордонну підкарпатську або Червону від Русі Малої, вважаючи на приналежність їх здавна до одного діалектичного та побу-

тового типу та також на тисячелітню спільність їх релігійних та економічних відносин... Але, чи будемо ми вважати Русь Велику та Малу, включаючи в останню Червонорусів, одним могутнім фізико-псіхічним організмом, чи пристанемо до більш партійного погляду про розбитість цього організму, — приналежність Русі закордонної, себ-то Галицької, Буковинської та Угорської, до того племенного осередка, що мусить бути у Росії, а то у Москві — у першому разі, а в Києві — в другому, повинна вважатись за історично-етнологічну аксіому, що не підпадає жадному заперченню та по своїй очевидності не вимагає жадних пових доказів. Але, коли так, то постає питання: чи відповідають сегочасні взаємні відносини між „Русскими“ в Росії та „Русскими“ в Австро-Уграх тим відносинам, що неминуче поважають з ідеї про органічну єдність всіх галузей русского племені чи — для сепаратистів — принаймній, всіх галузей племені малоруского?*

Після сих слів можна-б подумати, що поставивши, хоч і так туманно та неомежовано се велике питання, проф. Будилович пожалкує, що сегочасні закоподатні та адміністративні умови в Росії не дають можливости злучити Україні російській та австрійській свої культурні сили для розвитку на національному ґрунті свого духового багатства, щоб збагатити тим скарбницю здобутків і всеславянської культури; але д. Будилович застає ся при висловлених ранійше думках своїх і робить далі той самий нівеляційний вивод. Щиро пожалкувавши з того, що існують перешкоди Україні австрійській злитись цілком з Росією, показавши між тими умовами між иньшим і „навязування силіміць Галичанам польсько-німецьким правительством фонетичної правописи, аби одірвати руську школу від руської церкви, взагалі від літературних традицій червоноруського народу та его вікових духових звязків з Києвом, Вильною та Москвою“ — д. Будилович дає такий ідеал звязків тих: „В новий період нашої історії, каже він, з часів конечного політичного та релігійного злучення всієї Русі західньої (окрім підкарпатської) із східньою та запровадження в обох спільного Ломоносівського язика у всіх сферах науки та в висших сферах поезії, в висшій та середній школі, в адміністрації та суді, — племена та культурна єдність обох частин руського народу стає нестеменим фактом его свідомости та життя его. Факт сей, затвержений і спогадами про спільні події руського народу в давні та нові часи та також его свідомістю спільности племенних своїх та культурних завдань, спільности друзів та ворогів, слави та неволі, — не може вже бути підорваним центробіжними заходами кількох сотень або навіть тисячів малоруських та великоруських (Sic!) „сепаратистів“, із школи дд. Куліша та Драгоманова, Спасовича та Пипина. Істнованнє малоруської област-

ної літератури, заснованої Котляревським, проведеної Квіткою-Основяненком та пишної розвиненої під пером Шевченка, также мало підриває літературну єдність малоросів з великоросами, як не порушає в повістах Гоголя єдності язика та стиля присутність малоруських слів, зворотів та цілих діалогів“.

Як бачимо, ся стаття характерна не тільки для Гал.-р. вістника, а й взагалі для заступленого ним нового славянофильского курсу, що говорячи багато про спільні інтереси, потребу духових взаємин та спільної культурної діяльності Славян, підсовують нівеляцію та централізацію панросійську на місце вільного й самостійного розвитку культурно-громадського поодиноких славянських народів.

Иньші статті „Галицько-русского вѣстника“ (окрім статті И. П. Филевича про Карпати, за яку була вже мова в бібліографії), носять характер чисто-публицистичний і суть невдатними намфлетами на галицькі та галицько-російські відносини. Так, напр. в „Письмахъ изъ Галиціи“ за мету сегочасної народовської партії в Галичині вважаєть ся заснованнє окремого „малоруського государства“; в статті Ю. Яворського „Очеркъ розвитку галицько-русской литературы“ денунцовано декого з „сепаратистів“. Всі такі статті „Галицько-русского вѣстника“ (а їх більш десятка на 123 сторонах друку, лічучи сюди й белетристику) написані на одну тему: з якої-б речі не почало ся. все зводить ся на лайку на адресу українського народу. Такий однобарвний характер вже першого числа вістника давав дуже злі надії на дальше, і справді, друге число вістника вийшло за два місяці разом (вересень та жовтень) на 70 сторонах і з'явило ся вже аж в лютому 1895 р., з оповіщенням редакції, що через трудні обставини (у редакції було всего 42 передплатники) вона не може провадити далі свого видання.

О. Л.

Серед спеціально наукових періодичних видань російських одно з найперших місць займає давня часопись „Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія“. Редагована останніми часами членами Петербурської академії, при головній участі академиків і професорів університетських, вона, можна сказати, представляє собою найбільш академічну часопись в Росії і ведеть ся науково й солідно. Вільні розправи не грають тут головної ролі, головну цікавість надають менші розправи, часто витяги з більших, як „тимчасові комунікати“, так що для людей, що хочать іти au courant російської науки, часопись ся має особливу цікавість.

Того року друкувались далі розправи — д. Леонтовича: Очерки р.-литовського права (I, II, III) і Жданова про народний епос (II, III, VII); про них тут не будемо говорити, так само як і про розвідки Никитського

про давні міри руські (IV), Імеретинського про волинську шляхту (IV), Мілера про билини (V, XI), Щепкина про скандинавський похорон в кораблі — про них мова в відділі бібліографічній по часті була, по часті буде.

Розправа д. Д. Тихомирова: Огляд складу Воскресенського літописного зводу (VI с. 257—254) займаєть ся спеціальним питаннем — московськими відомостями, заведеними в сей звід за перше столітє московського князівства — з 1-ої чверти XIV до 1-ої чверти XV в., детально аналізуючи відомости літописні, так що для нашої історії не дає нічого.

З історії права маємо дві статті — Д. Пергамент в розвідці „До справи про маєткові відносини супругів в давнішнім руським праві (XI с. 1—21) застановляєть ся над питаннем про спільність маєткову супругів. По вступних увагах (де занотуємо, що автор за Шульгиним бачить звістку про поліандрию в „игришах межю селъ“) автор ставить тезу, що після запровадження християнства „родина, щоби так сказати, на ново організуєть ся церквою, і всі родинні відносини підлягають їй“, а як в руських кодексах канонічних найбільш розповсюднені були устави Еклоги Льва і Костантина і Прохирона Василя Макед. („Закон градський“), то автор і звертаєть ся до аналізу сих памяток. Порівняння їх приписів з Руською Правдою приводить автора до виводу, що її закони стоять ближше до Еклоги, як до Прохирона, признаючи спільність маєткову після смерти одного з супругів, що знаходимо також і в „Псковській грамоті“ (як Еклога, так і згадані руські памятки не говорять про відносини маєткові за життя обох супругів).

Автор одначе, порівнюючи приписи, не застановляєть ся над головним питаннем — про відносини руських приписів до византийських, висловляючись з сього поводу невиразно і побіжно: так з початку читаємо, що Руська Правда „в певній мірі повторяє (воспроизводитъ) приписи Еклоги“ (с. 14), далі читаємо, що „таким чином і Псковська судна грамота бере (заимствуетъ) свої приписи з Еклоги“ (с. 18), а кілька стрічок перше сказано: „Веручи таким чином свої приписи з памяток греко-римського законодавства, головним чином з Еклоги і саврійських імператорів, памятки найдавнішого руського права не зістають ся одначе вільними від впливу давнього руського звичаєвого права“ (вище занотовано було одміну — що Псковська грамота признає спільність маєткову, хоч би й не було дітей). Далі автор говорить вже про право звичаєве, як джерело Р. Правди і Псковської грамоти і наводить з права иньших словянських народів вказівки на спільність маєткову. А на закінчене: „З тільки що сказаного виясняєть ся разом і те, чому Еклога в своїх приписах про маєткові відносини супругів взяла перевагу над Прохироном в давній Русі: принципи Еклоги що до сього були ближші до основ звичаєвого права славянського, ніж принципи

Прохирона“, хоч проф. Сергієвич наводить з XIV—XV в. вказівки про окреме майно супругів: що жінки продавали майно чоловікам, в чім д. II. бачить наслідок приписів Прохирона (с. 20—1).

Таким чином автор не здав собі справи, очевидно, з важного питання про відносини, які існують між правними памятками руськими і византийськими, тож не уяснив і питання — чи подібність приписів Р. Правди з Еклогою походить з рецепції чи ні: одже коли спільність маєткова на его думку є загально славянський принцип, то й подібність та може бути випадковою (можливо навіть припущене — вплив славянського звичаєвого права на Еклогу, як памятку модифицировану впливом звичаєвим).

Друга стаття історично-правна д. Спрогиса „З поводу статті „Народний суд в Західній Росії“ (V с. 181—199) має дати деякі поправки до звісної розвідки О. Ефименкової (про другий і третій збір копи, про функції горячої кони і т. и.).

З історії мови замістив д. Соболевський серию заміток під назвою „З історії руської мови“ (XI с. 22—34), де подає матеріали до деяких питань (у замість ву, щ і її вимова, асиміляція і джсиміляція шелестозвуків, заміна т—ь, а іи в pluralia tantum, кого жь до замісь къ жь до, форми відмін суголосних піїв).

Вступна лекція д. Волкова „Вступ до історичного студійовання руської мови“ (XII с. 255—273) дає загальний огляд розвою сїєї науки, почавши від Востокова і кінчаючи Потєбнею і Соболевським; нарешті приходить до такого виводу: „філологія російська йшла і іде по пятах за західноєвропейською, спеціально — германською й західнославянською; на долю російських філологів випадає презажування результатів західно-європейської лінгвістики, заведенне руської мови в сферу иньних славянських і індо-європейських мов, а головно, поглибленне історичного боку“. На самостійну дорогу р. філологія може вийти тільки самостійними студіями індо-європейських мов, особливо східньої групи їх.

З історії літератури треба занотувати розвідку д. Смирнова „З історії давньої руської освіти XVII в.“ (XII с. 374—401), бо вона спеціально присвячена праці нашого славного земляка С. Полоцького — „Риенотворная Псалтирь“ 1680 р. Д. С. застановляєть ся над питаннем, чи справедливо закидали Полоцькому его супротивники літературні, ніби він свою псалтир переклав з псалтири Кохановського; детальне порівняння приводить его до виводу, що Полоцький, як й сам казав в передмові, обмежив ся формальним наслідуванням Кохановському — що до метра, в перекладі-ж близько тримав ся славянської псалтири. Зауважимо при сїй нагоді, що Полоцького, як він каже, нахилило до сього твору широке розповсюдненне польської псалтири „во всѣхъ странахъ Малыя,

Бѣлыя, Черныя и Червонныя Россіи, паче же въ Велицей Россіи въ самомъ царствующемъ и богоспасаемомъ градѣ Москвѣ“ и що сю працю

Нѣнци прежде мене негли начинаху,
Но за трудности мнози отъ дѣла престаху,

З сього поводу д. С. окрім звісного уривка, публікованого О. Левицьким, наводить з книжок, переданих в патріаршу бібліотеку після Полоцького: „Книга псалтирь на вршахъ, черная писана бѣлоруски“.

Важна розправа „Гетеризм, побратимство і кумівство в купальних обрядах“ (II с. 287—318) акад. Олександра Веселовського безпосередньо дотикаєть ся і нашої етнографії. В кінці її він зводить свої висліди про купальні обряди до такого виводу: з початку се громадсько-родове сьвято, що означало ся шлюбами і прийатем в рід, до спільних предків. Еротизм і похоронний елемент ведуть звідси свій початок. На сій побутовій основі розвивсь натуралістичний мит про бога, що вмерав, і антропоморфичні пари: Адоніса і Афродити, Купали або Івана і відповідної жіночої особи. Ще півнійше — пісня про Івана і Марію (шлюб брата з сестрою), де відбивають ся відносини колись звичайні або що показували основний зміст обряду, а тепер — відкинені. З звичайною своєю ерудицією та дотепністю пов. учений ставить паралелі з ріжних країв і часів в обрядах еротичних і похоронних, звязаних з св. Іваном; особливо-ж спинаєть ся коло італійських звичаїв кумівства і чаши приязні у Німців (Johannisminne), з патронатом св. Івана, звязуючи то з славянськими звичаями кумівства і побратимства. В західних звичаях кумівства і приязні в імя св. Івана бачить він ослаблені сліди колишніх еротичних обрядів, що сполучені були з сьвятом літнього сонцеворота. Що до натуралістичної основи сьвята — оплакування смерти природи і культу життя — то автор уважає можливим самостійний її початок у ріжних народів і взагалі усовуєть ся від питання про перехід обрядів.

В відділі класичної філології знаходимо лише дві замітки д. В. Лапишова до тексту Діодора про грецькі осади на нашім Чорноморю (IV і VI).

Дуже важний критично-бібліографічний відділ часописи. Він має правда характер принакдовий, але подає переважно просторі критичні оцінки спеціалістів, часто видатішших учених (меньші бібліографічні замітки подають ся окрім того ще в відділі „Книжні новинки“). З сего відділу до нас безпосередно належать: рецензия д. Владиславева на працю І. Миклашевського про колонізацію Слобідщини, рецензия неприхильна, де окрім критичних заміток подані деякі спеціальні уваги (напр. про мірі ґрунту). Рецензия д. Любавського на працю Леонтовича про територію в кн. Литовського дає низку детальних поправок до сїєї праці

(вийшла осібно). Д. Дебольський в широкій (коло 100 сторін) статті про „Русскія юридическія древности“ проф. Сергієвича переглядає зміст і виводи сїєї важної праці, подаючи з поводу їх власні замітки (VIII, IX). Рецензия Л. Майкова на збірник писань Сковороди подає деякі важні бібліографічні доповнення до сїєї справи, між иншого до „Життя“ Ковалінського. Де чим дотикають наших сфер рецензії — на кавказський збірник етногр. матеріалів В. Міллера (тут зазначені деякі елементи україн. словесности, занесені на Кавказ осадниками), Яковлева розправу про Ізмарагд (Соболевського), Мочульського про славянські апокрифи (Слѣды народн. библи.), Олд. Веселовського, Шахматова — про фонетику великоруську і Буліча про — церковно славянські елементи в сучасній літературній і народній мові великоросійській — Соболевського. Далі на Брандта — істор. граматику літературної російської мови — Соболевського, II т. етнографічних матеріалів Шейна — Карського, Огляд звуків і форм болгарської мови Лаврова — Соболевського. Нарешті в відділі „Книжних новинок“ можна запотувати замітки про нове видання Λεοσς'a і показчик Ταυγίσα Αρ. Маркевича.

В відділі „літописі“ знаходимо справоздання проф. Філевича про археол. з'їзд в Вильні (I), і д. Залеського про географічну секцію московського з'їзду природників і лікарів — тут для нас цікаві справоздання в рефератів — Анучина про область істоків Дніпра, Волги і Зах. Двини, Карнінського — про хвилеванє земної кори в Европ. Росії, Рудського — про періодичні переми в поверхні лиманів і Гільченка — про антрополог. тип Українців (IV). В справозданні Московського історичного товариства за р. 1893 (IV) описано між новонабутими рукописами збірник аскетичних писань XVIII в. з Онуфрієвського (Корсунського) монастиря і злажену Гр. Скибицьким за патр. Адріяна поетику для О. Нарішкина. З справоздання петербурської публ. бібліотеки за р. 1891 (VI) занотуємо факт передачі в ту бібліотеку колекції вірменських книжок і рукописів в Камінецькій церкві св. Миколая. В річнім справозданні про роздачу академічних премій (XI) знаходимо коротенькі рецензії між иншого на розправи: Любавського про устрій в. кн. Литовського, Мілера екскурси в область билинного епоса, Зотова про черниговських князів. Нарешті в сїм відділі знаходимо урядове справоздання київського округа осьвіти за р. 1893 (VII і VIII).

З решти університетів російських періодичні видавництва мають — Варшавський, Дерптський (тепер Юр'євський) і Казанський.

Варшавскія Університетскія Извѣстія виходять дев'ятью книжками на рік (що місяця, окрім калікул); з уміщених статей безпосередно до нас належать статі: проф. Леонтовича про Джерела русько-литовського права

(I) і національне питання¹ в давній Русі (IX, початок, кінець в кн. I р. 1895), Карського про „мову т. зв. литовських літописей (II і III) і Филевича „Угорська Русь (V) — про них не будемо тут говорити, бо про їх буде або була (за статтю проф. Филевича) мова в відділі бібліографічній. Окрім того занотуємо ще статтю проф. Созоновича „Добриня в від'їзді, бібліографічна замітка“, (II с. 1—11), де він, навіваючи то до свого реферату на останнім археологічним з'їзді (ця стаття є властиво спростованням до справоздання) дотикається до питання про тепезу билин, виступаючи оборонцем західних впливів супроти азіатської теорії Стасова-Міллера, і наводить бібліографію епізода про від'їзд Добрині й шлюб його жінки, як приклад таких західних впливів.

Ученія Записки Казанського Университета виходять шість раз на рік; для нас 1894 р. дав далеко менше від варшавських цікавого — знаходимо тільки уривок з статі „До лекцій про історію руської літератури і мови, програма і бібліографічні матеріали“ (кн. II — огляд літератури предмета) та кілька рецензій — дві на книжку Будіча про „Церковно-славянські елементи в літературній і народній мові руській“ дд. Богородицького і Будде (II і III) і на праці московського нумізматичного товариства (де є мова і про галицьку монету) д. Нагуєвського (II).

Ученія Записки Юрьевського Университета, Acta et comentationes univ. Jurjevensis (виходять чотири рази), дають де що тільки в широких справозданнях проф. Шмурла з його подорожей архивних (II—III); працюючи над царюванням Петра, студював він архиви італійські і в його справозданні чимало виступає документів до України-Русі, а то в справі унії з к. XVII і початку XVIII (напр. с. 32—3, 49, 61, 65 і т. и.), але се лиш короткі реґести документів, тож менш цікаві. *

З органів духовних академій, московський місячник **Богословскій Вѣстникъ**¹⁾ містить дві розвідки звісного історика церкви проф. Е. Голубинського.

„Митрополитъ всея Россіи Максимъ“.

Після м. Кирила митрополитом став Максим — з Греків, як се було звичайно до татарського лихоліття. Сорок літ тому назад, коли Русь зруйновано Монголами, між Греками не знайшлося охочих іти на митрополію в такий небезпечний край, і митрополитом вибрано тубильця — Кирила. Тепер, коли стало відомо, що і під кормигою монгольською можна ще жити, охочі до митрополічної катедри люди знайшлися, і патр. користується своїм звичайним, хоч і безпідставним правом вибрати митрополитів для Русі самому з свого клиру.

¹⁾ Про перші книги його за р. 1894 див. Записки т. IV.

Вибрано на сей раз Максима і він прибув у Київ 1283 р. Тоді-ж новий митрополит їздив в Орду, — певнійш за все, з яким небудь дорученням від константинопольського імператора Андроніка Старшого. 1284 р. він скликав до себе на собор всіх єпископів; що се був за собор, що було його метою і що зробив він, — невідомо. Літопись зазначає один лиш факт. Після того м. Максим живе то в київській, то в суздальській Русі, аж поки він зовсім не залишає Києва та оселяється у Володимирі.

Сей факт має важне історичне значіння. І до сего часу київські митрополити мали звязки з північною Русею, і навіть бувало довгий час жили там; але Київ все-ж заставав ся столицею їх митрополії; тут заставались господарський двір та клир митрополічій; сюди ж привезено тіло попередника Максимового, м. Кирила, що вмер у північній Русі. 1300 р. митр. Максим формально переводить столицю митрополії з Києва в Володимир, переносить ся сюди „со всімъ своимъ житьемъ“, як кажуть літописи. та з своїми клирошанами. Випадковим проводом до сего стало ся те, що на Київ 1299 р. напали Татари та пограбували його. Володимирського єпископа м. Максим перевів у Ростов, і сам сів на його місце, лишивши за собою і київську катедру; таким чином у митрополітв з сего часу стало дві єпархії; київська править ся митрополічними намісниками. З боку канонічного таке перенесення катедри м. Максимом було безпідставне. По канонам церковним, як вони розуміли ся у тім часі (напр. Вальсамоном), на се потрібно було дозволу царського та патріаршого; але патріарше затвердження стало ся лиш 1354 р., вже після смерті м. Максима. Тим-то м. Максим намагається санкціонувати свій вчинок божественною волею. У володимирському успенському соборі єсть образ Максимівської Божої Матери, де Мати Божа подає омофор м. Максиму; сей образ, як сказано в написі на єму, звелів написати м. Максим на память чудесного видіння, що було єму ві сні, коли прибув він у Володимир.

Але такий стан діла не міг затриматись на довго. Перенесення катедри м. Максимом дало перший привід до того поділу митрополії на дві окремі частини, яке мусіло і без того необхідно статись. Між двома великими князівствами — Володимирським та Галицьким — Київ займав таке неутральне становище, що поки столиця митрополітв лишала ся на своєму старому місці, і самі вони могли бути митрополитами обох князівств. Але коли м. Максим переніс свою столицю до столиці Володимирського великого князівства, то велике князівство Галицьке стало з церковного боку не рівнорядною з першим частиною митрополії, а лиш тільки наче-б-то яким до неї додатком. Зовсім натурально було, що великим князем галицьким не подобалась така церковна роля їх країни і що

вони заходились придбати собі свого окремого митрополита. Сі заходи вони й почали справді зараз після того, як м. Максим залишив Київ, ще за життя м. Максима. У деяких відписах каталога архиерейських кафедр, що уложений був за імпер. Андроніка Палеолога Старшого (1282 – 1327), єсть така увага про Галичину: „Галичина, що була єпископією руською, піднесена до митрополії імператором кир Андроніком Палеологом за сьвятійшого патриарха кир Аванасія 6811 (1303) року (Γαλιτζα, ἐπισκοπή οὐσα τῆς Ροσίας ἐτελέθη εἰς μητροπολίαν παρὰ τοῦ βασιλέως κироῦ Ανδρονίκου τοῦ Παλεολόγου ἐπὶ τοῦ ἀγιωτάτου πατριάρχου κироῦ Αθανασίου, ἐν ἔτει κζωιγ' — у Раллі і П. V. 494, увага 1). Історії першого засновання єїві окремої Галицької митрополії ми поки зовсім не знаєм. Пізнійші дати ствержують, що першим окремим митрополитом галицьким був Нифонт. Коли се так, то сього Нифонта і треба вважати за митрополита, настановленого 1303 р. Галицьким в. князем чи королем був тоді Юрій Львович, внук Данила Романовича.

Митр. Киприян, правда, у своєму життї св. Петра говорить про заходи в. кн. Юрія Львовича одержати для Галичини окремого митрополиту лишень як про одні заходи, нічого не кажучи про їх дійсне справження; але, на думку проф. Голубинського, митр. Киприян міг і не знати про дійсне настановлення окремого галицького митрополита; а з другого боку, — знаючи про се, він міг удавати, що не знає, — бо в інтересі московських митрополитів було закривати відомості про галицьку митрополію, щоб можна було проти кожного настановлення окремого галицького митрополита протестувати, як проти небувалої та нечуваної новини. Таким чином Киприянове життє св. Петра не може вважатись за певного та безстороннього сьвідка проти засновання окремої галицької митрополії 1303 р.

Про церковно-адміністративну діяльність м. Максима немає відомостей. Заховала ся до нашого часу лишень одна грамота єго, що містить у собі устав що-до посту в середу і п'ятницю, та пастирське послання, в додатку до тієї грамоти, в якому наставляє він своїх пасомих не жити без церковного вінчання.

Про участь м. Максима в державних справах відомо, що він вмовляв московського князя Юрія Даниловича не одіймать велико-князівського стола від законного кандидата Михайла Ярославича тверського; але, як відомо, кн. Юрій не послухав митрополита.

М. Максим умер в кінці 1305 р., — в одних літописех, 6-го грудня, а в інших — 16-го. Тіло єго положено в Володимирському Успенському соборі.

О. І. Л.

Зєдно згадаємо за кілька статей, заміщених по духовних часописях.

Литовскія Епархіальныя Вѣдомости. За уміщену тут ширшу розправу про митрополита Л. Кишка мова буде осібю. Окрім того належить згадати ще про кілька.

„Іоаничъ Красовскій, уніятскій архієпископъ Полоцкій и Луцкій“ О. Фотинського. Красовський належить, на думку д. Фотинського, до тих діячів, що викликали переход уніятів до православія через зближення уніятського ритуалу та храмової обстанови до православного обряду. Син уніятського священника, К., скінчивши 1798 р. семинарію, вступив до епархіальної служби і скоро звернув на себе увагу. Поїхавши до Петербургу, яко відпоручник полоцького архієпископа И. Лисовського в епархіальних справах, він бачив ся там кілька разів з Олександром I і дуже єму подобав ся. Результатом сих авдиєнцій був указ 1805 р., яким утворює ся при римсько-католицькій коллегії особий 2-ий департамент для „греко-уніятських“ справ. Спершу адміністратор, суфраган, а після — з 1811 р. і архієпископ полоцької епархії, К. все більш і більш заходить ся зблизити унію з православним обрядом. Але на перешкодї єму стала ворожнеча єго з міністром народної осьвіти та духовних справ кн. Олександром Голициним. Два рази обвивочувало К. в тяжких злочинах; хоч єму і довелось спекатись суду але єго переведено на луцьку кафедру, а 1824 р. єго не стало: Одні казали, що він умер від отрути, інші — що від пиянства.

Послание настоятеля Виленскаго Свято-Духова монастыря и братства Леонтія Карновича къ Авопскимъ подвижникамъ, 1619 года — Н. Петрова. Проф. М. Петров знайшов у бібліотекі київо-печерської Лаври одну рукопись, яку вважає він працею інокса Теофила Василевича Леоновича. Сей то Леонович зібрав до 110 різних документів, що стосують ся до історії української церкви з 1582—1650 р., і з тих документів проф. Петров подає на сей раз один лист під заголовом: „Честному священноіноксови, господину отцю Кирилу (Пафнутію, Іелісею) Господѣ нашемъ Іисусѣ Христѣ радоватися“. На думку д. Петрова, сей лист писав відомий архимандрита Леонтій Карнович до іноків Авопської гори, просячи в їх заповоги в трудних обставинах. Лист цікавий з літературного та філологічного боку.

Памяти преосвященнаго Георгія Кописькаго архієпископа бѣлорусскаго — К. В. Івановскаго: дає начерк життя сього важного в історії білоруської церкви діяча, а разом українського письменника.

Могилевскія Епархіальныя Вѣдомости. Заботы Кописькаго о развитіи проповѣдничества въ Могилевской еп. Ж. Цоказують ся заходи, які вживав К., щоб розвинути проповідництво

у своїй єпархії; спершу вимагав він від духовенства, щоб говорило проповіді „по княжцѣ“, а після звернув ся з сією справою проповіді до самого народа, здаючи сю справу на суд самого суєнільства. К. уложив навіть показчик, коли які проповіді казати.

Предложенія преосвященнаго Г. Конисскаго Могилевской дух. консисторіи даннїя имъ въ 1773 и 1774 г. *Θ. Жудро*. Усіх „предложеній“ надруковано 13; більшість їх викликана єпархіяльними потребами того часу, а частина — то коментарій синодальних указів. До сього додано один цікавий, писаний власноручно Г. документ, у якому Конисський висловляє свої вимоги від кандидатів сьвященства та дяківства; тут між иньшим вимагаєть ся, щоб за кандидата просила нарафіяльна громада, похваляючи моральний стан его, і ствержаючи се власноручним підписом одного письменного свого члена.

Нисьма преосвященнаго Г. Конисскаго — *Θ. Жудро*. Всіх листів подаєть ся 78; писані вони, як означено в титулі, до членів Могилевської консисторії, переважно в справах адміністрації єпархіяльної.

Игуменъ Орестъ Θ. Ж. Коротенька життєпис ігумена Ореста Костка, автора цінних „Записок“, друкованих у II та V т. „Вилецького Археографіч. Збірника“.

Церковныя Вѣдомости. Столѣтіє со дня кончини архієп. Могилевскаго Г. Конисскаго — нагадують ся головні факти життя его з приводу столітнього ювілею.

Резолюція архієп. Г. Конисскаго 5 апрѣля 1793 г. Подаєть ся цілком зановіт Конисського що-до особистих справ та коштів, даний про смерть свою економу.
О. І. А.

З минушого року начало видавати свою часопись московське археологічне товариство. Се видавництво: **Археологическія извѣстія и замѣтки**, 1894 р. вийшло 9 книжечками (12 чис.) по 2½ арк. пересічно. Побіч маленьких розправок, переважно археологічного змісту, часопись змагаєть ся по можности дати докладну відомість про різні находки і новини археології російської і заграничної, огляд археологічної літератури, нарешті хропїку діяльности історичних (в ширшій значиню слова) товариств і інституцій російських; все се надавало значний інтерес сьому видавництву, хоч в своїх оглядах мусїло воно часом користати з джерел не авторитетних (часто газет) і не могло прийти до потрібної повности і докладности. Можна одначе думати, що з часом сі недостачи в певній мірі вирівняють ся.

Значне місце і в відділі розправ і серед хропїки займали, як звичайно, находки класичні на території українській (з Тавриєю): ч. 1 (Євпаторія), 3 (Березань), 5 (Керч, Теодосія), 10 (Керч, пов. Євпатор., пов. Орґієвск.), 11 (Акерман); на них годі нам спивятись, тим більше, що чогось надзвичайного в сій сфері тут незнаходимо. Занотуємо розвідки д. Ястребова на остр. Каменоватім, коло порогів Дніпрових, де zostали ся сліди культури різних часів — примитивні черепки глиняні, кам'яне знарядє, античні речі etc. (ч. 5), дуже побіжну звістку про значну розкопку (17 могила) т. зв. скитського тина, розкопаних в Херсонщині д. Гошкевичом (ч. 3), находки єгипетских штучок, птоломейських часів коло Акермана (ч. 2), а также кілька находок часів славянских — гарний похорон воїна в Каміщини, забраного до петербурського артилерійського музею (6), жіночий похорон київський, з монетами X в., що понав ся в руки французького археолоґа де-Вей (ч. 11), нарешті розкопки в області Сейма, що показали деякі аналогії з радимичькими розкопками (ч. 8 і 10). Д. Сорокин (ч. 10) ще раз порушив справу про відомі незрозумілі знаки на монетах київських князів; пристаючи до гадки, що ми маємо тут „пята“, знаки власности (Hausmarken), але привязуючи до сього ще й родовий побут, він наводить аналогії про уживанє і модифікації таких знаків у Вотяків, як народа, що заховав родові принципи в побуті.

Д. Лишинченко (ч. 11) подав замітку з поводу замітки проф. Левицького в *Kwart. hist.* про наліум ки. Ізяслава Ярославича, доводячи справедливо, що акт подарунка такого не доводить ще, щоб Ізяслав мав стати латинником. Нарешті д. Забелин (ч. 10) подає нове обьясненє незрозумілого місця в закінченю слова о полку Ігоревів, розуміючи его так: рек Боян і Ходина, Святословія пѣснотворца, старого времени (себто пѣснотворца) — Ярославова, Ольгова Коганя (зам. когана = князя = батька = Святослава) хотя (улюбленці); отже автор Слова згадує про улюбленців батька Ольгова — Святослава, двох співців — Бояна і Ходипу, про приказку Бояна; „тяжко ти головы, кромѣ плечю“, і приказку — відповідь Ходини: „зло ти тѣлу, кромѣ головы“. Як бачимо, обьясненє ориґінальне і не дуже ще натягненє.

Орган старого московського історичного товариства **Чтенія въ Императорскомъ Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ** виходить великими томами регулярно чотири рази на рік, тому належать теж до категорії часописей, хоч, подібно до деяких університетських видавництв, мають характер лише збірника розправ і матеріалів, що рівночасно виходять окремо. Для русько-української історії, з заміщених р. 1894, найбільше цікава широка розправа д. Ейгорна про „Зносини українського

духовенства з московським урядом за царя Олексія Михайловича“, але вона ще не закінчилась (в кн. III глава 5-а), тому й не будемо за неї говорити. Розправа д. Істрина про Александрію в московських хронографах XVI в. (кн. I і II), має лише посереднє значінє для історії українсько-руського письменства. З менших розправ дотикаєть ся нас стаття д. Лебедева про кн. Всеволода-Гавріла (з поч. XII в.) і єго значіннє (кн. III), але ся ювілейна промова (з поводу 700 літ мощей сєго князя) змагаєть ся головнo зробити з єго великого політичного діяча як на сучасні російські погляди; зауважу, що автор відомий заповіт Мономаха, що виключав з спадщини кївського стола єго менших синів, об'яєняє переминою „відносин родових на державні“, хоч і признає, що проба ся не вдала ся (с. 4—5). Більш цікавого є в рецензії проф. Бершадського на розправу д. Любовського про устрій в кн. Литовського, де обіч дрібніших нотаток є кілька цікавих вступних уваг про урядові архиви в кн. Литовського (кн. IV). Нарешті в відділі „Смьсь“-ї є де що до України в актах про Нємирівський конгрєс 1757 р., а супліка калужського стрільця про бунт невільників на турецькій каторзі 1643 р. цікава тим, що пригадує тему думи про С. Кішку. *

Окрім Кївської Старини в Росії видають ся ще три спеціальні, історичні часописи, з них дві — „Русскій Архивъ“ і „Русская Старина“ займають ся виключно історією Росії й подають переважно матеріали: мемуари, згадки, записки, листи з новших часів, найбільше з сього віку, третя — „Историческій Вѣстникъ“ має більш популярно-науковий характер й крім історії Росії заміщує розвідки і беллетристику з історії все-світньої. Для історії України дають вєї вони не багато.

Нькоторєє епизоды возсоединєня уніатовъ вь конць прошлаго вѣка. В. Храевича — **Русская Старина** (кн. VIII).

Над сєю обєктивною і цікавою документальним матеріалом статєю варто застановитись. Д. Храевич має пояснити причини, які перешкожали „возсоединєнію православныхъ съ уніатами“, сєб то пояснити, чого на Волині й Поділю сто років назад заходи звинчити унію мали мало наслідків. Д. Храевич перш за все завважає на те, що діячи — духовні особи не були здатні до реформаційної діяльності, а ще й до того відзначали ся часто неморальністю. За датами, що до неморальности духовних осіб того часу на Волині, д. Храевич відсилає читачів до волинських церковних органів, особливо до статті о. И. Л. Замість справжньої праці, каже д. Храевич далі, на хист православія, пошуніяти, що прийняли православє, починають меж собою міряти ся своїми чинами. — Якийсь піп Башицький хвалив ся перед попом Княжицьким, що він колись був „konsystorz“, а піп Княжицький, що піколи не мав

пїякої відзнаки, навпаки перед Башицьким хвалив ся, що він був „dziekan“. — Попи доволі сварили ся й за те, чи „носити бороди та сукні“ чи ні. Благочинний Лєневич навіть доносив за Башицького, що той „голить бороду та носить сукню“. Отже, каже шановний автор, годі дивувати ся, що православє ширило ся вельми помалу! Нікчемні, що до реформаційної діяльності, попи тогочасні не спромогли ся подолати завзятість народу та унієтських попів, що скрізь уявляли ся причиною глухого протєсту темної унієтської маси, особливо шляхти.

Як на доказ тої неприхильности людей до православія, д. Храєвич завважає на суд 28 сернія 1796 року над шляхтою села Сингаїв, Овруцького повіту, Волинської губ. — Сей процес справді проясняє антипатію народні, а так само і те, — яким чином разом з тим сьому народові підносили православє так, ніби сей народ — унієтський сам хотів обміняти унію на него. Діло виходить просто. — Шляхтич села Сингаїв — Петро Сингай — зненавидів сингаївського попа уніята за те, що той не пошанував єго бороди; почав Сингай підлавити до „возсоединителів“, і одного дня до Сингаївчан, яких „возсоединителів“ взяли за готових до прийнятя православія, прибув православний піп. Сингаївчани мало не побили Петра Сингаєя і подали до начальства петицію, що вони — Сингаївчанє — зовсім не хотять кидати унії. А поки прийде рішенєць від начальства, уніяти-сєляне погодили ся з православними: „не служити ні православної ні унієтської служби до кінця діла“. — Перші аламали умови православні, через що уніяти почали боронити ся силою. — Уніяти відібрали від православних церкву, за що (10 марта 1797 р.) з чоловіка було присуджено під арешт на 4 неділі, а попа уніята Рибчинського — у монастир Овруцький на 6 неділів. Опріч сингаївської шляхти повставали за унію сєляне і других місць: сєляне ріжних сєл скаржать ся генерал-губернаторови Тутолмину, що їх до православія прилучили силоміць. З сього приводу Тутолмин написав лист до єп. Варлаама, де вказує на помилку попів-діячів і просить звєлти попам-діячам вилити не на попів-уніятів, як вони роблять, а на парід.

Переходячи до питання: чого унієтські попи так завзято стояли за унію, д. Храєвич завважає на такі рєчі, як родинні звязки і матеріальне забезпеченнє. Так сина 92-літнього попа Бродовича, що давно перейшов на православє, по смерті батька було назначено на батьківську парохію. Але молодий Бродович, бувши під впливом свого рідного дядька „официяла ордерового“, що мешкав в м. Торговиці, кинув батькову парохію і припав унієтєтєво. Піп Гунькевич (с. Берєздово, Новоград волин. пов.) кинув унію номінально, і коли єго сина начальство хотіло взяти до православної семінарії, Гунькевич заховав єго

(сина) і сказав, що син утік кудись так, що й він — Гунькевич — не знає.

Релігійна боротьба вельми заплутувала ся ще, як згадано, обставинами, які д. Храевич називає „материяльними“. Начальство приєднало православних попів, яких вводили в парафію жандарми. Уніятські попи, оперуючись на нарід, не перешкожали православним попам правити у церкві, але не пускали ім церковної землі і хат, які були вибудовані хоч і на церковній землі, але власним коштом уніятських попів.

Що до монастирів, то тут ми бачимо факти ще більшої завязаності. Ченці не стояли ні за родипу ні за материяльні вигоди; їм не подобало ся православ'я, і вони не бояли ся в церковній катедрі у проповідях висловлювати свою антипатію до православ'я. Так було у Почаївському монастирі. — Окрім того ченці, служачи служби по уніятськи, тим приваблювали до себе нарід, що, як попередю наведено, спочував унії. В сям обвинувачують ся ченці Тригорського та Богоявленського кременецького монастирів. Богоявленські ченці правили по уніятськи, навіть одпросившись побути в Богоявленському монастирі кілька часу після указу губернатора 15 грудня 1795 р., яким наказано було перебрати ся всім ченцям Богоявленського монастиря до Почаїва.

Щоб поширити нарешті православ'я на Волині, Синод 16 маю 1794 р. звелів вирядити на Волинь православних попів з губернії Чернігівської, Київської і ин. І от ми бачимо на Волині нових діячів, православних попів-переселенців, що жадають кар'єри й поживи і менш всього здатні до призначеної діяльності. Такій приїзжий на Волинь пін черниговець Ніскупов, силою займає квартиру пона-уніята, хоч має особну свою квартиру. На протести уніята пін Ніскупов „ліпить в ухо“ понови „латинського обряду“. Другий пін — черниговець — Мажуда грабить і, пехтуючи вікові традиції краю, настановляє паламарами та дяками своїх дітей, а не поважних громадян.

Скарги громадян на своїх попів з подібних приводів кінчають ся правда перенесенням їх і затвердженням нових. Але антипатія до православного поповіства росте і доходить до апогея — до убийства. після чого православні попи починають тікати з Волині. З убийств д. Храевич пригадає смерть дзекана Данила Дембровського, якого було убито на дорозі замість пона. Що булоб, як би православні попи вніхали з Волині, не дав нам бачити указ Синоду з 23 липня 1795 р., яким було заборонено попам, що прибули на Волинь, повертати назад.

Ми тільки знаємо, що після сього наказу православне поповіство починає пити горілку і вшати ся. Так повісив ся з приводу тогж наказу синоду пін Виліпський.

Шановний автор епізодів не хилить ся ні до унії ні до православ'я і з зовсім історичною об'єктивністю викладає тільки факти, які дають документи зачепленої ним епохи. На закінчення д. Храевич, зазначаючи, що на Волині й досі, як показує „Церковний Вістник“ (№ 4), є група уніятів, які мусіли підписати ся, що будуть православними, але через те, що православними бути не хочуть, а католиками не можна, мусять самі без православних попів хрестити, ховати и т. ин., бажає, щоб „приклад минулого павчив сучасних діячів і усунув ті криваві драми, які відбулись 100 років назад“. — Такою взагалі доброю думкою кінчає д. Храевич свої епізоди.

Шкода тільки, що шановний автор не висловив виразно, чого він більш бажає: чи зовсім усунути релігійну боротьбу, чи тільки ту її інтезивність, наслідком якої є физична смерть.

К. П.

В часописі **Историческій Вѣстникъ** окрім згаданої вже попередю (Записки кн. IV) статі про Анну Ярославну занотуємо Столѣтіе Одессы (22 ав. 1794 г.—22 ав. 1894 года) А. И. Кирпичникова. Автор оповідає про Одесу почавши з 14 верес. 1789 р., коли на сям місці ще стояв не великий Хаджибей, взятий тоді за часи другої війни з Турками російськими військами, а вже 22 серп. 1794 р. Катерина II завважила на се місце, призначила на будівлю значний гріш і перемінила ймення Хаджибей на Одесу. Автор оповідає про культурний та духовий зріст Одеси, поділюючи сей розвій на три періоди. Перший період — се часи, коли губернатором там був герцог Рішельє; другий — за губернатора Ланжерона й останній — за часи губернатора Воронцова, коли Одеса робить ся похожим на російський город. По сьому Одеса здобуває значінне наукового та культурного осередка Новоросії, але про се значінне Одеси автор тільки нагадує як про факт відомий, зовсім його не виясняючи, лише подає роки засновання ріжних шкіл та часописей, але в сям ряді чисел дуже бракує глибшої внутрішньої звязи, та й саме поділене на три періоди здаєть ся досить поверховним. Через се стаття ся читаєть ся з невеликим інтересом і не може задовольнити читача.

X.

Філології русько-славянській присвячені в Росії спеціально два періодичні видавництва:

Русскій Филологическій Вѣстникъ (видаваний чотири рази річно в Варшаві за редакцією проф. Смирнова) з 1894 р. містить в собі: закінчення праці д. Шихматова „Досліди в сфері (велико) руської фонетики“ (I) і егж маленьку замітку „До питання про формованне руських нарічій“ (II) — про неї буде ще мова в бібліографії, далі — закін-

чепше описі ярославської рукописи Пандектів Никона з XII—XIII в. д. Тихвинського (II—IV), продовження ширшої праці проф. Халанського — „Південно-славянські перекази за королевича Марка в звязку з утворами руського билинного епосу (I і III). Деякі українські паралелі подано в студиях проф. Сумцова про поезії Пушкіна і в замітці д. Тимошенка про „Византийські прислів'я і їх славянські паралелі“ (з поводу праць Крумбахера і Курца). Тут же треба згадати лінгвістичні замітки д. Погодина — „Кілька етимологій“ (III і IV).

Спеціально до українського-руської мови належать — маленька студія Ветухова: „Мова слободи Алексіївки, Старобільського повіту Харківської губ.“ (II с. 305—315); автор коротенько оглядає фонетичні й морфологічні ознаки місцевої мови, а при кінці подає маленький словарець, з фразеологією; режме автора таке: „говірка належить до українських, впливу велико-російського не примітно, хоч в ближніх селах живуть і т. зв. Москалі“ (с. 304); тут же зауважає автор, що неважаючи на близьке місто, людність дуже мало підупала „впливу цивілізації“ що до мови і утворення.

Д. А. Никольський (кн. IV) подав опись евангелія з колекції Верковича (тепер петербурської публічної бібліотеки) — ознаки фонетичні, морфологічні і палеографічні; на основі їх виводить, що Евангеліє се списав Русин з галицько-волинських країв в першій половині XIV в. з південно-славянського текста т. зв. першої редакції (с. 294).

Загальний інтерес мають закінчення курсу лінгвістики Крушевського (I) і початок порівняної граматики індоєвропейських мов Богородицького (III).

Филологіческія Записки видає в Воронежі д. Хованський; виходять вони шістьма випусками (1894 р. вийшли в чотирох книжках — I, II—III, IV, V—VI); видавництво має на меті переважно потреби й інтереси середньої школи. Для української філології безпосередно не знайшли ми тут нічого; де в чим дотикається Українці стаття д. Добровського про книжку А. Будиловича про всеславянську мову (кн. I—II), стаття недокінчена, а для характеристики її може служити, що на думку автора „головною причиною поділу руської живої мови на три наріччя: великоруське (східне), білоруське (західне) і малоруське (південно-західне) було „довгочасне перебування Малої і Білої Руси під власттю Польщі“, що „більш чи менш рішучо й шкодливо вплинуло на долю руської мови“ (II с. 44—5).

В кварталнику **Филологіческое Обзоріне**, присвяченом спеціально класичній філології й педагогіці трапилась (кн. IV = т. VIII кн. 2) за-

мітка проф. Харківського університета Петушила про Сквороду, як класика (Ск. учив грецької мови в харківській бурей, перекладав в латинського й сам писав по латині); з поводу заміщеного в харківській збірнику писань Сквороди д. Н. зауважає, що грецька граматики його не без догани, латинська ж мова легка, проста і добра; особливо видають ся латинські вірши свобідною і вправною версифікацією.

З кількох етнографічних видавництв російських найбільшу цікавість для нас має **Етнографическое Обзоріне**, орган етнографічного відділу московського товариства любителів наук природничих, антропології й етнографії, видаваний за редакцією Н. Янчука, бо чимало уміщує статей, що посередно чи безпосередно дотикають ся українсько-руської етнографії; 1894 року (шостий рік видання) вийшло, як звичайно, чотири книжки (том XX—XXIII), що містили в собі чимало цікавих для нас статей.

Передовсім занотуємо студію: „Казки і легенди за Марка Богатого проф. Сумцова (кн. I с. 9—29, додатки і поправки т. II с. 176—7), де автор оглянув модифікації цієї теми у різних народів і прийшов до виводу, що джерелом їх була давня індійська повість, авісна вже з VI в.; руські варіанти стоять в безпосереднім звязку з азіатськими, форми їх майже ідентичні з кавказькими, болгарськими й грецькими.

В другій своїй розвідці — Українські казки в збірниках Кольберга і Мошинської д. Сумцов, задля малого розповсюдження тих збірників, переказує коротко зміст казок, введених в т. IV *Рокісія* і збірника Мошинської, наводячи бібліографію до поодиноких казок.

Уміщена в т. II дальша глава (VII) важної розправи д. П. П. „З сфери українських народних легенд“, матеріали для характеристики світогляду селянської людности Купянського повіту, має своїм предметом страшний суд і кару грішників, подаючи тексти з коментарем автора.

Д. Малинка (I с. 131—2) подав перекази про Кармелюка (в них одначе мало нового й характеристичного), д. Дикарев — оповідання про кінець світа з поводу недавнього голоду, записані в східній Україні (II с. 157—162).

Присвячені билинам студії Вс. Мілера і Потаніна (кн. III) мають певну цікавість, для нас як і взагалі вся билинна література; тут же занотуємо статю д. Ляцького за сучасного билинного рансода Рябинина (кн. IV), де подано кілька билинних текстів з нотами голосу і музичною заміткою д. Аренського. Деякі паралелі з нашої етнографії наведено і в замітці д. Потаніна: про легенди за папу римського (харківське оповідання за Па-

парима, публіковане в Харківській Збірнику за р. 1888) і в студії „Грецький епос і ординський фольклор“ (кн. I і III). Безпосередно до нашої етнографії належить маленька его замітка про білий камінь і кров в мізинного пальця в думі за Олексія Поповича, де наводить він деякі аналогії, вправді доволі далекі (кн. III с. 147—150). Стаття проф. Киричникова „Студії по історії мітології XIX в.“ теж користує й із українського матеріалу про мітологічні пережитки в сучаснім і недавнім життю.

Невну цікавість для українських студій може мати стаття д. Никифоровського про кріпацтво в Білій Русі (Очерки Витебской Гблорусіи, I), далі стаття д. Добровольського — „Звукоподражанія въ народной рѣчи“ (III). Тут же згадаємо за розправу д. Харувина про великоруську колонізацію — „До питання про асиміляційну здібність руського народа“ (IV); про неї, як і про статю д. Киричникова, ще буде мова.

Відділ критично-бібліографічний ведеться докладно, що рідко трапляється в російських часописах, хоч складається з дрібних переважно заміток. Я занотую тільки замітки про ті книжки, що безпосередно до нас належать — рецензії на Житє і Слово, Словар російсько-український т. I, Херсонські прізвища Ястребова, Галицько-руській вістник ч. I і Записки Наук. товариства імени Шевченка т. III.

В оглядах бібліографічних подається перегляд етнографічного матеріалу часописей, між ними й українських (Зоря, Житє і Слово, Правда) і реєстри нових книжок до етнографії в широкім значінню цього слова. Нарешті занотуємо некролог О. Огоновського в кн. IV, написаний А. Кримським.

(Далі буде.)

БІБЛІОГРАФІЯ.

Гр. Алексѣй Бобринской. Курганы и случайныя археологическія находки близъ м. Смѣлы, томъ I: дневники пятилѣтнихъ раскопокъ, Спб. 1887. Томъ II: дневники раскопокъ 1887—1889 г., Спб. 1894, 4", стор. XXIII+232+4 неум.+3 карты, 2 плана, 30 табл. рис.

В околицях м. Сміли Черкаського у., Київської губ., звісної маєтности графів Бобринських, знаходиться багато могил. Давно вже стягали вони на себе увагу науку одного з властителів майна, тепер предсідателя Археологічної комісії в Петербурзі гр. Олексія Бобринського, що не пожалував ні трудів, ні коштів на систематичний дослід їх і на обнародування результатів своїх розкопок, не задержуючись перед невдачами, що постійно переслідували і его так само, як і інших дослідників українсько-руських могил, більшість яких, як показується, вже давніше обкрадено задля користи. „Дослідник, що бажає принести свою пайку хісна — говорить автор — повинен заздалегідь відречи ся від погоні за цінними предметами, навіть взагалі від виключного вишукування предметів старинного побуту. Дослід кургана, в яким не найдено жадних річей, може, при стараннім описаню знайдених в нім костей звірів і подробиць положення людського кістяка, принести науці без сумніву більший хосен, як нахід золотих або срібних предметів“. Хоча з сею думкою, вираженою в так крайній формі, ми не можемо згодити ся в цілости, бо предмети старини взагалі красномовніші й важливіші від костей та положення скелета, ми повинні віддати честь вченій мужности гр. Бобринського і засвідчити безперечний хосен его трудів для археології і антропології.

План видання такий: кожний том зачинається вступом, в яким автор дає місце загальним спостереженням і выводам що до форми давних зе-

мляних насипів України-Руси, що до способу устрою могил, їх змісту і ин. Потім наступають дневники розкопок, розділені на глави по топографічним признакам; кожда така глава містить в собі виводи автора, виложені особно: вони представляють собою старанний аналіз даних, поданих в дневнику. Дальше находимо звістки про принаккові находки, що дісталися до збору старинностей гр. Бобринського, або лише звістних йому; нарешті додатки, як французька записка незвісного на імя автора кінця минувшого віка про старину в сторонах Корсуня (в першій томі) і стаття д. Подберезького „О курганахъ обрядовыхъ на югѣ Россіи“, перепечатана в другім томі з VII т. „Записок Одесск. Общ. Ист. и Древн.“ На закінченні напечатані антропологічні таблиці і пояснення таблиць рисунків. До другого тому доданий альфаветичний показчик до обох томів.

Статя д. Подберезького дотикається до тієї категорії стародавніх земляних будов, що звісна на Україні під іменем майданів, роблених або розкопаних могил. Вони представляють собою круглу яму, обведену валом, перериваним виходами, числом від одного до трех, з яких кождий заступлений з боків, а часом і з переду простими або круглими валами; при тім бік вала, супротивлений виходови, усе майже висий і завершується просто. Декотрі стародавні джерела називають оті майдани „селітряними“ горбками або городками, уважаючи їх останками від виробу селітри; д. Подберезький надає їм релігійно-обрядове значення; нарешті, д. Браунер, робивши справозданне на одеським археологічним з'їзді про подібні будівлі в границях Херсонської губ., уважає їх за городища; до сеї останньої гадки прилучується і ми, хоча невеликі розміри сих майданів і не дозволяють уважати їх останками городів, навіть сел в сучасні значіння слова; вони служили або схованками людям від напасті неприятеля, або кривками місцями до замешкання родинних громад. Ясніше рішення питання про майдани стане можливим по опублікованню археологічних карт України-Руси, і належить бажати, щоби споруджені, по ініціативі московського археологічного товариства, рівними особами і давно вже представлені в назване товариство археологічні карти як найборше побачили світ Божий. Городища описаного вида звістні, окрім Київської губернії, також в губерніях Херсонській, Катеринославській, Полтавській, Харківській і Вороніжській. Цікаво було б знати, чи далеко ідуть вони на захід, чи не істають також і в Галичині.

У вступнім слові до другого тому гр. Бобринської багато місця уділяє розборови проб хронологічної класифікації курганів зроблених дд. Забелиним, Самоквасовим і Антоновичем; зводячи їх до купи і провірюючи датами, добутиими при власних розкопках, предкладає свою,

числом четверту класифікацію, уважаючи її одначе пригідною тільки для курганів українських. Головні одміни класифікації гр. Бобринського лежать в отсім: Першу, найранішню епоху могил він називає камінно-бронзовою; хронологічне означення її, предложене проф. Самоквасовим (до VIII в. до Р. Х.), він уважає завчасним; характеристичними признаками її він уважає: каменні приряди й инші предмети з каменя, глиняні начиння грубого виробу і предмети з глини, косяні предмети виточені на вірець прирядів, кабанячі икли, викрашені на червоно а часом на біло людські кістяки, грудки красок, в більшости випадків буро-червоної, кости рівних звірів, особливо рогатої худоби (кінських майже ніде нема), кости пород звірят, що тепер вже не плодяться в даній місцевости (медведі, *bos primigenius*, бобрі, глухарі), річні раковини біля покійників, предмети з міді і бронзи (узди, ратища і ин.), неприсутність срібла і заліза, начиння з понелом. Дальші висліди сеї епохи дадуть, по гадці автора, можливість розділити її на два періоди, ознаки яких він назначує лиш в загальних рисах. Другу епоху називає гр. Бобринської умовно скитською. Згідно з д. Самоквасовим, початок її він кладе межі VII і VI ст. до Р. Х., означення же кінця її другим віком по Р. Х., предложене тим же ученим, він уважає передчасним. Характеристичними признаками скитської епохи він уважає: залізні предмети, як узди, кінжали, топори, ратища, бронзові зеркала і стріли, предмети з золота і срібла, горучий камінь, намисто, раковини з берегів Середземельного моря, начиння старанного виробу, грудки краски, сірка, достаток кінських костей і переважні предмети грецької штуки. Сю скитську епоху гр. Бобринської пропонує розділити також на два періоди. В давнішнім скитським періоді предмети грецької штуки ще дуже рідкі, а коли трапляються, то масивні, як напр. тяжкі чорні начиння, що колись називавалися етруськими, достаток скитської посуду і особливо характерних чарочок з високими ручками, бронзові голки й шпильки в формі цвяха, зрідка — виточені кремінці, бронзові масивні узди; залізо, видно, представляє собою ще рідкість; дуже звичайні глиняні чаші з баранячими кістками. Неоскитський період дає: різні кістяні і золоті вироби, сі останні часто в великім числі, рідко срібні річи, предмети грецької штуки стають далеко артистичніші, як лекити, патери й инші начиння, гарні намиста і привіски, забавки і ин.; місцева проста посуда помітно гине, велике число бронзових стрілок, залізні ж і кістяні вістря стріл доволі рідкі. Скитська епоха, на думку автора, тяглась на Україні дуже довго. Дальшу по класифікації д. Самоквасова назву сарматська епоха гр. Бобринської уважає передчасною, задля браку матеріялу і неозначености та рідкості предложених для неї признаків. Славянську епоху, згідно з Самоквасовим, автор означає VI—VIII в. по Р. Х. За ха-

ракетристичні признаки її уважає: предмети византийської, західно-європейської і східної штуки, багатство срібла при рідкості золота, посуда не стрічаєт ся; покійник обложений залізними цвяхами, залізни ножі і огнива, срібні каблучки й кульчики, окраси жіночих кіс, конячі скелети, вояки, похоронені верхи, гостровехі шоломи. Пяту, предложену д. Самоквасовим, епоху монгольсько-татарську (XIII—XVI в.), в який могили майже все датовані монетами, гр. Бобринської признає зайвою.

Ми передали дуже точно відміни класифікації гр. Бобринського і думаємо, що самі читачи зможуть спостерегти значну неомежність і непевність багатьох признак, які гр. Бобринської уважає за ракетристичні, такі для кам'яно-бронзової епохи предмети з каменя (які?), глиняні начиння простої роботи і предмети (?) з глини, кости (не знати, знову які), кусники краски (що потім уважають ся за ракетристичні і для скитської епохи), раковини з рік (що стрічають ся також в могилах історичних епох), бронзові узди (що подібують ся і в скитських могилах), начиння з попелом (добре знані в історичній епосі), кости рогатої худоби, коней і ин., що частійше находять ся в пізнійших могилах; для скитської епохи не можемо, разом з гр. Бобринським, уважати ракетристичними залізни мундштуки, сокіри і предмети (?) з золота: залізни узди і сокіри ще більше розповсюднені в могилах славянської епохи; вираз: „посуда старанного виробу“ дуже неозначений; рідкість предметів грецької штуки або більша скількість знайдених предметів здають ся нам також непевною ознакою хронологічною; вони можуть об'яснитись також багатством або бідністю погребених. Для славянської епохи находимо одну признаку в дуже неозначеній формі: кульчики, якби не находжено їх і в могилах скитської епохи і ин., а ознаку: „начиння майже не трапляють ся“ для славянської епохи уважаємо непевною.

Дневники розкопок споряжені у гр. Б. дуже об'єктивно і акуратно. Аналізи видобутих ним результатів переведено дуже пильно; багато екскурсів его в спеціальних питаннях дуже інтересні. Познаємомо читачів загально з ознаками висліджених ним курганів і з головнішими результатами їх дослідів.

На північ від м. Сміли, у підніжжя Юриєвої гори гр. Б. відкрив селище і майстерню камінного віка. Там найдено велике число камінних ножів, шкрябків (округлих кремнів до чищення шкур), стріл, нуклеусів, глиняних черепків, посуду примитивного виробу, так зв. пряслиць; разом з тими предметами найдено кости коня, корови, барана, свині, оленя, лисиці й дикої кози; не знати, чи кости сі належали до костей диких звірят, чи домашніх; в останнім — досить трудно віднести находку до старо-камінного віку. Цікава увага автора, що крем'яні зна-

ряддя трапляють ся деколи в околиці Сміли і в могилах з металічними предметами.

Розкопані недалеко від названого місця і в декотрих иньших могили містили гроби в неглибоких ґрунтових ямах, в деревніім склепі; скелет лежав на боці, частійше головою на захід, в зігненім положенні і часто був покритий червоною краскою; звичайно при нім не находжено жадних річей, лише з рідка траплялись кусники краски, кавалки кремня і черепки посуду простого виробу. Могили того типа находжено також в губерніях Катеринославській, Херсонській і Таврицькій.

Цікаві дві могили на березі р. Серебрянки, відміна їх тім, що в насипі їх відкриті дві дерев'яні криші, одна над другою; але зміст обох могил був рідкий і не дав досить матеріалу до означення.

Ґрупа могил над Холодним Ярем складалась з невеликих насипів, цілком однакових зі зверхного вигляду, однак що до погребу і змісту свого ділять ся виразно на дві категорії: перша з них зігненим положенням скелета, крашеними черенами, браком побутових предметів подібна до курганів недалеко Юриєвої гори; друга принадлежить народу з високою культурою і богата предметами штуки і ремесла: могильні ями більших розмірів і розширяють ся вниз, деколи з дерев'яними склепами, скелети лежать на спині, в більшій часті головою на захід, в головах їх все находили кости звірят: коней, корови і барана, і з ними залізний ніж, находили ще: глиняну посуду, предмети з каміня, кости, шкла, заліза, бронзи, срібла, золота, горючого каменя (електров) і халцедону, що належали до предметів озброєння й окраси; декотрі екземпляри посуду дають замітні знаки наслідування грецьким взірцям. Особливо інтересний набалдашнийк (булава) з кости штучно зроблений в виді львиної головки, і з слідом східної, а спеціально асирійської штуки; особливо ж важною находкою був циліндер з халцедона: на нім вирізаний кіль з знаною асирійською емблемою найвищої істоти — окриленим диском. Повний інвентар предметів, найдених в тій ґрупі курганів, як справедливо уважає гр. Б., свідчить про широкі торговельні зв'язки і вовничу вдачу народу, що по собі ті кургани зіставив. Зброї стрічались не тільки при мужських, але й при жіночих скелетах, на костях скелетів деколи спостерігались сліди ран, а в однім черепі знайшлась бронзова стріла, мабуть причина смерті погребеного. На основі різних вказівок, почерпаних з дослідів могил тої ґрупи, автор приходить до здогаду, що тоті могили могли належати до гелленів, осілих межі варварами і по часті змішаних з ними. Надавничайно цікавий випадок — находка крем'яної стріли в одній з могил тої категорії, а також і подібність і принадлежність їх до одної ґрупи з курганами, в яких, як сказано вище, найдено гроби з „утроб-

ним" (зігненім мовби дитина в утробі матери) положенем покійників і з окрашеними черепами, що звичайно відносять ся до камяного періода.

Великий (до 400 могил) могильник близько Гуляй-города дав два типи похорону. Перший з них відзначається такими ознаками: в ґрунті викопана більша яма, на дні її положено кількох покійників головами до заходу; в головах їх в осібних нишах стояли глиняні сосуди; по боках ями дерев'яні стіни, покриті дерев'яною кришею, з верху її також лежали скелети, вже головами на північ, також з горшками в головах; над тим другим гробом була ще одна дерев'яна криша; з річей найдено тільки одну бронзову бляшку. Другий тип могили того могильника має такі відміни: квадратова більша ґрунтова яма зі склепом, скелети лежать надовши стін ями, в ріжних напрямках, на спині, найдено при них предмети з бронзи, заліза, кости, шкла і глини, межи иньшим бронзове зеркала, ручка якого прикрашена образом баранячої голови, бронзові голки, бронзові окраси в формі голови барана, вовка і коня, залізна броня і куски краски.

Крім дневників могильних розкопок в ближніх околицях Сьміли, в томі другім видання ґр. Б. находимо відомости про кургани в околиці м. Шполи, Звенигородки і в Роменськім уїзді Полт. губ. Близько Шполи ґр. Б. сам поробив досліди могильника на південь від с. Матусова; але більш щасливі були розкопки якихсь палъ, не названих на імя, в урочищу Дарінім близько Василькова. Вони найшли другу кістяну левину головку, подібну до тої, яка видана у ґр. Б. в I томі й окрім того золоті бляшки з козлами й людськими лицами, золота брансолета, золотий перстєнь з картиною боротьби двох звірів і ин. Відомости про розкопки бл. Звенигородки в ближніх околицях м. Рижановки автор черпає з статей Готфрида Оссовского в польських виданнях. Як звістно, розкопки тоті дали велике число дорогоцінних окрас артистичної роботи, межи иньшим знайдено золоті: диядема, кульчики, намисти, нашійник, розетки з пояса, перстві, печатки, брансолети; характер штуки грецький спеціяльно пантикапейський; всі вони, на думку автора, належать до періоду розвіту в Пантикані вищої штуки, коли на деяких виробках видно сліди впливу штуки далекого сходу. Невелике число місцевих виробів представляє проби скитської ювілерської роботи. Що до находок Роменського уїзда, то ґр. Б. дає відомости про розкопки в тій місцевості влстителя С. Мазараки і проф. Самоквасова. Результати розкопок М. дістались частиною в московській історичній музей, частиною до власного збору ґр. Бобринського. З огляду на форми похорону і характери найдених річей сї могили відносять ся до скитских епох і пригадують деякі могили в околицях Сьміли.

Синипиємось тепер коло головїйших екскурсів ґр. Бобринського по спеціяльним питанням. По схарактеризованню так зв. пряслиць ріжних видів автор приходить до виводу, що як ся назва вірно приложена до шифєрних кружків великокняжої епохи і до подібних до них глиняних предметів давїйшого часу, то ледви чи можна приложити її до великих гостроверхих, форми конуса предметів, що при тїм находять ся не тільки при жіночих, але при чоловічих скелєтах; питанне про них автор полишає отвертим. В питанню про окраску черепів і иньших костей погребених ґр. Б. приймає гадку д. Оссовского, найбільше правдоподібну і на наш погляд, що нарід тїєї епохи має звичай красити тіло, тож красив тіла покійників. Діткнувшись земляних будов на лївім березі р. Тенетинки, ґр. Б. описує всі городища і вали, як оглядані ним самим, так і згадувані в ділах Фундуклея й Похилевича; окрім того, подає декотрі відомости, зачерпнені з рукописного твору доктора де-ля-Флиза.

Про історію і пам'ятники околиці Мотронинського монастиря автор дає осібний екскурс, до якого прилучено план валів в околиці монастиря; як кажуть, в тих валах найдена була монета імпер. Юстинїана.

Дуже може поучити любителів скорих та неоглядних виводів спостереженне ґр. Б., що обряд палення трунів на Україні мав місце в камяно-бронзовій, скитській і в славянській епоєі.

Особливої уваги заслугує дуже інтересна проба автора класифікувати характерні форми скитської посуду, де подана осібна таблиця орнаментів на скитських начиннях, що відзначають ся виключно геометричним характером. Інтересні уваги що до місць і обставин находок в могилах морських привозних раковин сургаєа moneta; ґр. Б. найшов відомости, що сї раковини ловлять ся не тільки в однім Індийськїм океані, як думали археологи до-тепер, але і в декотрих європейських морях.

Припадкові находки в околицях Сьміли складались з камяних і бронзових знарядь, залізних мечів, костяних виробів, глиняних предметів. Найдено два скарби, що складали ся з давних золотих і сєребряних окрас. В II томі описано предмети велико-княжої епохи в Княжої гори (під Каневом, здасть ся — літописне місто Родня) і золоту курильницю знайдену бл. Корсуня.

Що до зверхнього вигляду, видання розкішне, що годі й бажати; все, почавши з паперу й друку а скінчивши прегарними рисунками, роблять з книги ґр. Бобринського предмет розкоши, яким може похвалитись аматор; для ученого може дещо видаватись зайвим, на пр. багато рисунків золотих, що представляють предмети цілком подібні (т. II. табл. X, XI, XII, XIII, XVIII, XXI, XXII), які лучче булоби видано в не-многих звірцях, а хоч книги продають ся з добродїйною метою, не

можна поминути, що висока ціна видання не приступна для небогатої публіки.

М. А.

Гриневъ С. А. Была-ли конница у древнихъ Руссовъ, К., 1895, ст. 30.

Ся брошура, написана мабуть якимсь офіцером (присвячена „офіцерамъ доблестной русской кавалеріи“) має рішити питання, дійсно цікаве і не досить ясне досі, хоч над ним застановлялись вже історики (напр. Геденов в т. I своїх „Варяги и Русь“). Вихідною точкою сієї справи з'являється суперечність категоричної відомости Льва Диякона, що Русь конного війська не має, з відомостями руських джерел, особливо з пізнішого часу, в. XII—XIII, про широке уживання на Русі кінної їзди. На жаль однак автор забрав ся до сієї справи з таким арсеналом науковим і з таким методом, що прояснити сієї справи его брошура не зможе. Він починає з того, що зачисляє до Славян найрізніші народи, від Скитів до Варягів, і доводить уживання в їх кінного війська, що більше — на доказ того виступають Торки (бо й то Русини!) і битва з Уграми під Перемишлем 1099 р., де в головній ролі виступають на правду Половці. По сьому приходять кілька відомостей з руських джерел про кінне військо й ховання коней, але й то ніби з других рук. Все се написано претенсійним тоном і з широкими, часто цілком несподіваними выводами.

М. Г.

Владиміровъ Н. В. Слово о полку Игоревѣ, выпускъ первый, К., 1894, стор. 71 (передрук з „Университетскихъ Извѣстій“).

Професор Київського університету д. Владимиров розпочав сим випуском свої студії над найціннішим поетичним пам'ятником нашої старої літератури дотатарської доби. На разі подає він у сім першій випуску лише кілька загальних уваг про культурне значення пам'ятника і огляд дотеперішньої літератури його, що числить вже мало що не 200 більших і менших праць. В дальших випусках обіцяє автор подати детальний розбір історично-літературного значіння Слова в зв'язку з староруською літературою і словесністю народною, та огляд тексту Слова в зв'язку з его граматичними і лексикальними знаками. На скільки оригінально вийде ціла студія, того поки що не знати; але вже по першій отсім випуску, хоч і як мало мав нагоди автор в нім проявити свої спеціальні думки, можна осудити, що праця проф. Владимирова не буде зайвою навіть по так капітальнім труді про Слово, який видав Е. В. Барсов в трех томах в р. 1887—1890. Огляд літератури слова у проф. Владимирова більше прозорий як у Барсова і Смирнова (Жданова не

маю під рукою): бо побіч хронологічного порядку, в яким обговорює автор значення поодиноких учених для роз'яснення Слова, старавсь він ще вказувати й на ті течії наукові, які одна по одній слідували в літературі Слова, як відгомони загальних наукових теорій і принципів, що панували по собі в науці XIV в. (іменно в Росії). В загальних вступних увагах про культурне значення Слова (стр. 1—7) вказує Владимиров між иньшим знов на те, що Слово — може й не цілком случайно — показує і з погляду форми і з погляду представлення історичного побуту багато схожостей з західно-європейськими лицарськими поемами, іменно з піснею про Ролянда (La Chanson de Roland). Фактом є, що Літописець Новгородська оповідає під р. 1204 дуже подрібно про добуте Царьгорода хрестоносцями, при чім згадує ляконічно, мов про добре всім звісну особу, „про злого поганого Дедрика“, очевидно — Теодорика, героя поеми готско-ломбардського циклу. Важність Слова, а заразом трудности, які ставляє воно своїм інтерпреторам, кажуть побажати, щоб дальші випуски студії звісного автора праці про Франциска Скорину чим скорше появились і громаді дослідувачів рускої старини як найкраще по-служили.

Ів. Конач.

Къ історіи малоруського нарѣчія: Житіє св. Савы Освященнаго¹⁾ по пергаментной рукописи XIII в. Прив. доц. В. Н. Мочульського. Одесса, 1894, стор. 24, (відбитка т. LXII Записок Новоросійського університету ст. 383—406).

Питанє про істнованє діалектів у староруській мові підніє оден із перших И. Срезневский (р. 1849) у своїй студії „Мысли объ історіи руського язика“ — хоч він приймає ще єдність руської мови але до XIV в. Думку про староруські діалекти поставив яснійше П. А. Лавровський у статі: „О языкѣ сѣверныхъ русскихъ лѣтописей“ (р. 1852), доказуючи, що новгородський діалект розвинув ся відділившись від других діалектів далеко до XIV в. В те спірне питанє вмішав ся опісля Погодин, — а із тої причини пішла літературна полеміка між ним а Максимовичом. В полеміці тій порушувано вже питання, що тикають ся не лиш

¹⁾ Заохочений проф. Ягічом написав я був ще під кінець р. 1893 розвідку п. з. „Über die dialectologischen Merkmale des südrussischen Denkmals aus dem XIII Jhdte: „Žitije sv. Sawy“ — та відчитав її в початком р. 1894 у віденському семінарі для словянської філології. Праця тота буде поміщена в журналі: Archiv für slavische Philologie“ — тому не обговорюю тут докладно всіх фонетичних та морфологічних прикмет „Житія Савы“ — а подаю лишень розбір розвідки д. Мочульського, що вийшла в другій половині р. 1894.

історії руської мови, але й історії головних руських племен: українсько-руського та велико-руського. Тоді й виплинула звана теорія Погодиня ніби Українці прийшли в київщину із за Карпат, аж по нападах татарських. Полеміка між Погодиним а Максимовичом хоч причинилась до пояснення не одного важного питання — всеж таки в самих найважніших проблемах не довела до позитивних вислідків. Не доставало їй наукового підкладу історичного та лінгвістичного. По горячих спорах настав час холодних дослідів. Совістні, основні струди А. Потебні¹⁾, дальше Житецького²⁾, Колосова³⁾, та Огоновського⁴⁾, многи праці Мікльосіча, Ягіча, Лескіна і ин. — а також студії історичні та виданя староруських пам'ятників, могли вже становити основу до иньших дослідів на поли історії руської мови.

Одним із перших учених, що покористувались у тому напрямі новими здобутками науки був проф. А. Соболевский. Р. 1883 читав він у київському товаристві ім. Нестора виклад: „Какъ говорили въ Києвъ в XIV и XV в.“⁵⁾. У цьому відчиті відновив Соболевский давню теорію Погодиня — лишень старав ся її оперти на нових основах, на дослідях мови старих т. з. „галицко-волинських“ та кievських пам'ятників. Не видячи в тих других появи т. з. „нового *k“, що розвинулось, по його думці, виключно в пам'ятниках т. з. „галицко-волинських“ із старосл. ε коли глухі голосозвуки *k та *k втратили своє звукове значінє — зачяслює він говір київський до говорів великоруських. Відчит сей викликав горячу полеміку. Зараз на томуж таки засіданю промовляли проти Соболевського С. Голубевъ, П. Житецький, В. В. Антонович, О. Левіцький, М. Дашкевич, В. Науменко і ин., а деякі із бесідників як Житецький⁶⁾,

¹⁾ „Два изслѣдованія о звукахъ русскаго языка“ Воронежъ 1866.

„Замѣтки о малорусскомъ нарѣчїи“ Воронежъ 1871.

„Къ исторїи звуковъ русскаго языка“ Воронежъ 1876

„Разборъ сочиненія п. Житецкаго „Очеркъ звук. ист. малор. нарѣчїи“ С. Петерб. 1878.

²⁾ „Очеркъ звуковой исторїи малорусскаго нарѣчїи“ Киевъ 1876.

³⁾ „Очеркъ исторїи звуковъ и формъ русскаго языка съ XI по XVI столѣтїе“ Варшава 1876.

„Обзоръ звуковыхъ и формальныхъ особенностей народнаго русскаго языка“ Варшава 1878.

⁴⁾ „Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache“ Lemberg 1880.

⁵⁾ Порив. „Чтенїя въ историческомъ обществѣ Нестора Лѣтописца“ II. Киевъ 1888. с. 216. і слїд.

⁶⁾ „По поводу вопроса о томъ, какъ говорили въ Києвъ в XIV—XV в.“ („Чтенїя“ в истор. общ. Нестора II. 218—221).

Дашкевич¹⁾, Антонович²⁾ виголосили онїсля на сесю тему окремі реферати. Соболевського однакож не перековано, і він р. 1884 повторив свою теорію в „Очеркахъ изъ исторїи русскаго языка“ — подаючи рівночасно розбір кільканащцятьох пам'ятників т. з. „галицко-волинських“. Того самого року оголосив Ягіч свої „Четыре критико-палеографическія статьи“ (С. Петерб. 1884) — де висказав зовсїм відмінний погляд на деякі т. з. „галицко-волинські“, особливож на київські пам'ятники найдавнішої доби. Але Соболевский пише у відповідь Ягічови статью п. з. „Источники для знакомства съ кievскимъ говоромъ“³⁾, де обстає при своїх поглядах висказаних у „Очерках“. Ті погляди повторює Соболевский із малими змінами також у „Лекціяхъ по исторїи русскаго языка“ (Київ 1888) а пізнійше ще раз, неважаючи на Ягічеві „критическія замѣтки“⁴⁾ та статі Шахматова⁵⁾, — у II-ому виданю „Лекцій“ (Спб., 1891).

Серед такого розгару спорів⁶⁾ про розміщенє староруських говорів і їх слїди в давних письменних пам'ятниках — виходить із друку пам'ятник в XIII в. н. з. „Житїє св. Савы Освященнаго“, безперечно південно-руської редакції, — пам'ятник, котрого розбір може причинитись до пояснення деяких спірних питань із історії руської мови.

Насамперед скажу кілька слів про саме виданє „Житїє Савы“ видано р. 1890 „Императорскимъ Обществ. Любит. Древ. Писм.“ під редакцією проф. И. В. Помяловского на підставі пергаминової рукописї в XIII в. подарованої кн. П. А. Вяземскому в Палестині. Помяловский видав сей пам'ятник дуже старанно, помістив варіанти тексту на основі иньших пізнійших рукописїв, — поруч тексту староруського на-

¹⁾ „Нѣсколько данныхъ изъ исторїи Кіева, кievской земли и кievскихъ историческихъ памятниковъ въ XIV—XV в.“ („Чтенїя“ II. 223).

²⁾ „Нѣсколько данныхъ о населенїи кievской земли в XVI в.“ („Чтенїя“ II. 225—226).

³⁾ „Журналъ министерства народнаго просвѣщенїя“ 1885. II. 349—357.

⁴⁾ „Критическія замѣтки по исторїи русскаго языка“, ординарнаго Академія И. В. Ялича. Спб., 1889.

⁵⁾ „Beiträge zur russischen Grammatik“ (Archiv für slavische Philologie“ Bd. VII).

⁶⁾ Замічу тут, що супроти теорії Соболевського про панованє великоруського елемента в київщині ще до XV в. — теорії, що головню побудовала на букві *k — свідчать також розсліди історичні А. Котляревського, [Були ли малорусы исконными обитателями долины земли, — или пришли изъ за Карпатъ в XIV в.? („Сборникъ отдѣленїя русскаго языка и словесности импер. Акад. наукъ“, т. XLVII 1889. Сочиненїя А. Котляревскаго), В. Антоновича [„Кієвъ его судьба и значенїє съ XIV по XVI стол.“ (Монографїя по исторїи западной и юго-западной Россїи“ Киевъ 1885. стор. 228—264 і т. д.)], М. Грушевського, („Очеркъ исторїи кievской земли отъ смерти Ярослава до конца XIV стол.“ Киевъ, 1891, стор. 432, 439 і т. и.) — і ин.

друкував оригінал грецький написаний Скитопольским, — подав проби письма і репродукцію гарних мальованих ініціалів, описав докладно палеографічні прикмети пам'ятника і різниці письма писців, звертаючи при тім увагу на кожду букву поставлену писцем на витертому місці або перероблену з иншої букви, — так, що се видане можна взяти за основу лінгвістичних дослідів. Один лишень закид приходить ся мені зробити проф. Помяловському. Звертаючи увагу на деякі „прямия не-исправления писцемъ ошибки“ (стор. V) як на приклад: *млада заи. цѣсарства зам. цѣсарства, скочакъ зам. скенчакъ, покоу-никъ, зам. погоуникъ, і т. і.* — помістив видавець між тими похибками деякі такі, — за якими криють ся або відомі з инших староруських пам'ятників орфографічні правила, — або, що важливіше, звукові прояви. І так, на приклад слово *маломо* (295. 18) поправляє проф. Помяловський на *маломъ*; *манастырьхо* (469. 18) — на *манастырьхъ*; *градо* (503. 2) — на *градъ*; *деодоро* (527. 2) — на *деодоръ*; *окнишмь* (479. 4) — на *окнишмъ*; *проклити* (315. 3) — на *проклити*; *чирно-ризиць* (317. 9) — на *чирноризиць*; *надюшоу* (319. 7) — на *надѣ-юшоу*; *скѣднѣтельстоують* (491. 11) — на *скѣдѣтельстоують*; *изна* (311) — на *изгна*; (порівн. аналогічну прояву в слові *разнѣ-лавъ сѣ* (313) *зам. разнѣлавъ сѣ*, де г випало з групи шелестозву-ків між з а н); *халкыдонскоумоу* (415. 15) — на *халкыдонскомоу*; *новоумоу* (517. 8) — на *новомоу*; поправляє слово *мастырь* — на *манастырь*, — хоч у тій формі що в мабуть відзвуком народної етимоло-гії уживають сього слова часто всі три переписувачі (порівн. стор. 167. 12; 241. 10; 345. 4; 351. 5; 351. 20 і т. д.). Власне такі по-хибки писців — похибки супроти старославянської традиції — се нераз-одинокі парости народної мови що продирають ся через скорупу старо-словянщини — нераз лишень такі похибки дозволяють нам заглянути близше не лише в орфографічні правила даної староруської школи, але і в звукову систему тодішньої руської народної мови а часом і в фізіо-логію поодиноких звуків. Наколи-б проф. Помяловський був винотував усі такі похибки та уняв їх у систему вказану історичною граматикою, ми були-б йому за се вдячні. Але із кількох таких слів поданих у су-міш із деякими справдішними похибками писців, нема ніякого хісна. Тільки що до самого видання „Жит. Савы“.

Те видане взяв д. В. Н. Мочульський за основу своєї розвідки історично-граматичної.

На стор. 383—384 (цитую сторони „Записок“) подає д. Мочульський на сам перед зміст палеографічних заміток проф. Помяловського про сей пам'ятник. В першому відділі самої праці ставить автор на стор. 385—391 перегляд звукових прикмет пам'ятника. Коментар до того

огляду подає він на стор. 399—402. Оба ті відділи не відзначають ся ані повнотою, ані вірною систематикою звукових прояв.

Найслабше представляють ся ті уступи, де д. Мочульський гово-рить про глухі звуки *ѣ* та *ь*. Він не виробив собі ясного погляду на значінє тих звуків в історії руського язика, і хитає ся поміж супереч-ними поглядами Мікльосіча або Житецкого з одного, а Соболевского з другого боку. Він констатує факт, що період історії руської мови, до якого відносить ся „Житіє Савы“ — се період упадку глухих зву-ків: „Съ одной стороны „низведение глухихъ въ чистое формальное звуки“ (sic!) — съ другой „переходъ глухихъ въ чистые гласные“ (стор. 399). Таким висказом виключує д. Мочульський прояву посередню, а іменно, що букви *ѣ* та *ь* можуть ще часом мати і звукове значінє, — на що вказують такі слова як *кѣзо оуспѣхѣ* (Жит. Савы стор. 507); *прѣдо олтаремъ* (ibid. 453) і т. і. — які по словам Ягіча¹⁾ служать за до-каз, що в тодішній руській мові почутє для *ѣ* та *ь* як звуків ще було не всюди затерлось.

Говорячи про перехід глухих звуків у чисті, висказуєсь автор за-гально і не ясно: „Этотъ переходъ мы замѣчаемъ главнымъ образомъ при плавныхъ сочетаніяхъ, затѣмъ въ серединѣ, и даже въ концѣ словъ“ (стор. 399). Автор не показує нам на впорядкованих прикладах винятих із пам'ятника, — де власне такі чисті голосозвуки *ѣ* та *ь* мають справді звукове значінє, — а де вони становлять лишень графічну заміну *ѣ* та *ь*. Із хаотичного перегляду відповідних прикладів, поміщених у першій по-ловині розвідки, виходить, — що автор придержував ся мабуть принципу Житецкого: „Мы принимаемъ фактъ какъ онъ есть: стоятъ чистые вмѣсто глухихъ, — мы и понимаемъ ихъ чистыми, а никакъ не глухими“²⁾. Ось приклад, де у д. Мочульського переведений такий принцип: Поруч таких слів, де *ѣ* та *ь* на місци нервістних *ѣ* та *ь* мають дійсне значінє чистих самозвуків — як *холомѣ* (75), *столнѣ* (83), *солнечнннн* (403), *повержашнє* (239) — ставить д. Мочульський на стор. 387, §. 2, і слово *череплема* (81) — де друге *ь* лишень графічною заміною *ь*. На сей здогад могло-б було д. Мочульського направити хочби значне число таких аналогічних прикладів, як *дѣръжи* (237), *кверъзи* (249), *дѣръзновѣнннє* (121) і т. д. — де *ь* означує лишень м'якість поперед-ного шелестозвука³⁾.

¹⁾ „Критическія замѣтки“ с. 28.

²⁾ „Очеркъ звук. історія малорусс. нарѣч.“ с. 58. Про сей принцип, порівн. Потебні: „Къ історія звуковъ русс. язика“ 40, 41.

³⁾ Порівн. Соболевского „Лекція“ 28; тут наводить Соболевского слово: *почерпала* Порівн. також Ягічеві „Критич. Замѣт.“ 71, 72. Що слово *череплема* не може відно-ситься до т. зв. другого повноголосу — про се порівн. Ягічеві „Крит. Зам.“ 22, 23.

Годило-б ся було також звернути близьку увагу на південноруську прикмету слова *скръѣмъ* (507), *скръѣцима* (41) — де зам. старосл. *скръѣьь*, і звичайного *скръѣьь* руських пам'ятоків, уживала ся виключно в пам'ятниках южноруських форма *скръѣьь* поруч перехідної форми *скръѣьь*¹⁾.

Д. Мочульський ставить також (стор. 387, §. 3) без усяких заміток поруч себе в рубриці „переходъ глухихъ въ гласные о и є — такі форми як *чюдоносѣць* (881. 11), *старѣць* (453. 7) в одного боку. і *ангелѣськъ* (67. 1), *ієѡланскыма* (325. 12), *кежде* (375), *послѣднѣ* (447) з другого. В словах першої категорії мало є репрезентувати дійсний голосозвук, — на що вказують нивісні рефлекси тих слів, що тикаєсь слів другої категорії, — то трудно сказати на певно, чи се є є лишень графічною заміною букви *ь* без усякого звукового значіння²⁾, чи за тим є криє ся давний звук *ь* посередній між *є* а *н*³⁾. На більшу правдоподібність погляду Ягіча вказує той факт, що в „Житіи Савы“ *ь* старосл. слова *ангелѣськъ* вступлене раз буквою *и* (стор. 325. 12) а другий раз буквою *є* (стор. 67. 1). В кожному разі ані Ягіч ані Потебня не вважають тут *є* чистим голосозвуком.

В одну рубрику і поруч себе попали також такі різнородні прояви як *сенъ* (107. 17), *рокоу* (209. 9) і т. п. — і *ієѡлисто* (321. 7), *манастырехо* (469. 17), *градо* (503) і т. і. Про звукове значіння слів першої групи (п. в. д. Мочульський слова обох груп поставив у суміш, стор. 387, §. 1) ніхто не підносить ніякого сумніву. Що до значіння кінцевого *о* слів другої категорії — погляди учених поділені. Одні з *н х*, як Потебня⁴⁾ та Огоновский⁵⁾, що приймають існування глухих не лиш у середині, але й на кінці слів ще в XV стол.⁶⁾ або навіть, як Огоновский у XVI та XVII століттю⁷⁾ — добачують в *о* давний звук *ь*; другіж, як Соболевский, вважають *о* в таких разях лишень графічною заміною *ь*⁸⁾. Д. Мочульський не виробив собі ясного погляду на се питанє. Уступ — де він (стор. 399) покликуєсь на Мікльосіча, що в та-

¹⁾ „Крит. Зам.“ 26.

²⁾ Потебня: „Къ исторіи звуковъ“ 37.

³⁾ Ягіч: „Критич. замѣтки“ 32.

⁴⁾ „Къ истор. звуковъ русс. языка“ 36, 41. „Замѣтки о Малорусс. нарѣчїи“ 11, 12. „Разборъ сочин. Житецкого „Очеркъ“ і т. д. 52.

⁵⁾ „Studien auf dem Geb. der ruth. Sprache“ 47, 48.

⁶⁾ Потебня loc. cit.

⁷⁾ Огоновский, loc. cit.: „Man kann sofort muthmassen, dass die genannten schwachen Vocale noch im XVI und XVII Jdhe ihre lautliche Geltung gehabt haben. Тут наводить Огон. такі приміри як *пано* зам. *панъ* (грам. з р. 1400).

⁸⁾ „Очерки изъ ист. русс. языка“ 71.

ких ортографічних формах бачить вплив „хибної аналогії“ — вказує на мале непорозумінє. Непорозумінє те вийшло мабуть із того, — що д. Мочульський цитує Мікльосіча не безпосередно, — але, як виразно видно з неточности цитату і з долішньої замітки, — на підставі праці Житецкого¹⁾. Житецкому, що думає, ніби глухі звуки не існували в історичній добі розвою руської мови²⁾, і придержуєсь погляду, що всюди, де в руських пам'ятниках знаходимо замість *ь та ь — о та є* — треба їх вважати чистими голосозвуками³⁾, — наручно було вийти в трудного положення в сьому випадку переіменним трохи поглядом Мікльосіча знайденим у старому виданю його порівнявчої фонології (стор. 381) про вплив хибної аналогії; — але д. Мочульському, що в тій „хибній аналогії“ хотів би бачити теорію противну поглядові Соболевского про чисто графічну заміну букви *ь* буквою *о* — не слід би покликуватись на Мікльосіча, що пояснюючи появу *о* на кінці наведених слів впливом хибної аналогії, так само як і Соболевский не видить тут сліду голосозвука *ь*⁴⁾, — так, що і Мікльосіч і Соболевский подають лишень відмінні поясненя тої самої ортографічної прояви. Що-ж тикаєсь погляду про вплив хибної аналогії, погляду, якого Мікльосіч не повторив у другому виданю свої граматики з р. 1879 — то про нього скептично висказав ся Потебня⁵⁾. Се були-б важніші похибки в тих уступах, в яких д. Мочульський говорить про глухі звуки *ь та ь*.

Не стану так подрібно розбирати дальших уступів розвідки д. Мочульського, — бо моя рецензия муіла-б розростись до значних розмірів. Але вже розібрані уступи характеризують його некритичний спосіб писаня. Подібні хибні пробивають ся і в дальших уступах його праці.

Сеся частина праці д. М. — де зібрані факти про звуки *ь та є*, не вичерпує вправді предмету, і не спеціалізує поодиноких прояв звукових, — але в ній не бачимо вже похибок у групуваню самого матеріялу (стор. 388). Але за те уступ де автор подає коментар до місць внятих із „Жит. Савы“ (стор. 400) показує знов у автора недостачу одноцільного погляду на сею справу. Питанє про те, як уживались а як вимовлялись звуки *є* і *ѣ* в староруських пам'ятниках, належить до

¹⁾ „Очеркъ звук. ист. малор. нарѣч.“ с. 57, 58.

²⁾ Ibid. 65, 66.

³⁾ Ibid. 58.

⁴⁾ Мікльосіч у загалі не признає існування глухих голосозвуків *ь та ь* у руській мові доби ігоричної. (Порівн. „Vergleichende Grammatik der slav. Sprachen“ Bd. I. „Vergleichende Lautlehre“ Wien. 1879, 461, 466).

⁵⁾ „Къ истор. звуковъ русс. языка“ 41.

найтрудніших в історії звуків. Колосов, Потебня, Житецкий, Соболевский, Ягіч, Шимановский, Шахматов і ин. посвятили тим звукам найобширніші відділи своїх студій. Д. Мочульський збуває се питане кількома словами. Він приймає теорію Соболевского, що ставить появу **к** зам. старосл. етимологічного **є** в звязок із упадком глухих звуків¹⁾. Оден із слабих боків теорії Соболевского — се недостача пояснення факту, що в тих самих пам'ятниках „галицко волинських“, де бачимо **к** зам. старосл. **є** — виступає також проява відворотна, — а іменно заміна старосл. **к** череа **є**. Тому учені, що не зовсім годять ся на гіпотезу Соболевского, старались або поставити иньшу теорію, або її доповнити, особливо ж старали ся пояснити **є** зам. старосл. **к**, — зовсім негідне а рефлексами відповідних слів у сучасній українсько руській мові. Пояснення такі, що в значній мірі причинились до поглиблення дослідів про значіне букви **к** у староруських пам'ятниках — знаходимо в статі Шахматова „Исслѣдованіе о языкѣ новгородскихъ грамотъ XIII и XIV в.“²⁾, в Ягічових „Критич. замѣтках“³⁾ і др. Ще докладніше обговорює се питане Шахматов у найновішій своїй студії п. а. „Исслѣдованія въ области русскої фонетики“. Шахматов признає велику заслугу Соболевскому, називаючи його теорію „открытие одно изъ наиболѣе блестящихъ въ историческомъ наслѣдованіи нашего языка“⁴⁾ — але при тим підеуває йому зручно свою гіпотезу, про яку Соболевский і словечком не згадує („Общерусское дифтонгическое сочетание іе“), — дає деяким проявам освітлене иньше як у Соболевского, збирає велику многоту нового матеріялу, особливож ставить щасливе пояснене тих випадків, де **є** уживаєсь в т. зв. „галицко-волинських“ пам'ятниках зам. старосл. **к** (стор. 117. Слова стар. церковні, що не могли бути провірені в живій мові).

Замість отже (не розпоряджаючи матеріялом, на яким можна-б оперти нову теорію) покористуватись працями тих учених — ставить д. Мочульський новий здогад про заміну звуків **к** та **є**: „Такіе примѣры смѣшенія этихъ звуковъ могутъ быть по нашему мнѣнію также поставлены въ зависимость отъ исчезновенія глухихъ“ (стор. 400). Такий здогад нічогосінько не пояснює, а стоїть у суперечности як раз із теорією Соболевского. Д. Мочульський шукає пояснення згаданого факту

¹⁾ „Очерки изъ ист. русс. языка“ с. 89. „Лекція по ист. русс. яз.“, 1891, 53. і слід.

²⁾ Спб. 1886. 211.

³⁾ Стор. 43 і слід.

⁴⁾ „Исслѣд. въ обл. русс. фонет.“. Варшава 1893. 114.

в звуковому зближеню вдовженого **є** до **к** — коли між тим по думці Соболевского лишень на нівночі Руси, — особливож у Новгороді була майже затерлась ріжниця між **к** а **є**¹⁾, а в „галицко-волинських“ пам'ятниках (а о ті тут нам розходить ся) „нове **к**“ скоро злилось із „старим **к**“ (що зближувалось до звука **и** = **і**) а опісля мало в ним одну долю то **є** перейшло зовсім в **і**²⁾.

Говорячи про гортанні звуки пише д. Мочульський, „гортанніе звуки **г**, **к**, **х**, иногда сочетаются съ твердымъ **ы**“. Автор повинен би був подати нам приклади прояви як раз відвотної, де гортанні шелестозвуки лучать ся із м'яким **и**, — бо власне сполученя **ги**, **ки**, **хи**, розвинулись у староруських пам'ятниках доперва в половині XII столітя³⁾. Шахматов є тої думки, — що появу сполучень **ги**, **ки**, **хи**, можна запримітити лишень у пам'ятниках південноруських; у північних — новгородських пам'ятниках появляють ся такі сполученя рідко, і доволі пізно⁴⁾. Такі сполученя можуть отже мати в деяких разях також діалектологічне значіне. В першій половині „Житія Савы“, поминувши одинокий примір: скитський **оѣи** (91) — бачимо правильно сполученя **гы**, **кы**, **хы**. Доперва почавши від стор. 289 лучать ся гортанні звуки із м'яким **и**, хоч трапляють ся також не менше часто сполученя **гы**, **кы**, **хы**, не раз навіть у тих самих словах: прим. **халкидоньскин** съборъ (303, 313, 315, 335) побіч: **халкидоньскоу** (415); **севгиръ** (307) побіч **севгыромъ** (297, 303, 331). Про сею прояву не згадує д. Мочульський і в другій часті розвідки, де дає коментар до даних взятих із нашого пам'ятника.

Годило-б ся було також запримітити, що характеристичні⁵⁾ сполученя шипячих шелестозвуків із **я** (я) і **ю**⁶⁾ трапляють ся в „Жит. Савы“ дуже рідко: **слоушатель** (1) **шедише** (371). В першій часті рукописи, доки писав Ворон — бачимо сполученя **ж**, **ч**, **ш** і **ц** лишень із м'яким голосозвуком **ю**. Від стор. 289 появляють ся вже поруч сполучень **жю**, **чю**, **цю**, **шю** — також **жш**, **чш**, **шш**, **цш**: **дшю** (455) **мштежоу** (477) і т. і. Д. Мочульський наводить лишень приміри сполучень **ж**, **ч**, **ш**, **ц** із **ю**.

¹⁾ „Лекція по ист. русс. языка“ 68.

²⁾ „Лекція“ 71, 72.

³⁾ Ibid. 114. — По думці Ягіча могла сея прикмета існувати в живій мові вже в XI стол. — хоч у пам'ятниках виступила значно пізнійше („Критич. замѣтки“ 78).

⁴⁾ „Исслѣд. о языкѣ новгор. грамотъ“ стор. 169.

⁵⁾ Ягіч: „Критич. замѣтки“ 76.

⁶⁾ Про сполученя ці порівн. Потебні: „Замѣтки о малор. нарѣч.“ 67.

Перегляд морфологічних прикмет „Жит. Савы“, поданий у Моч. на одній стороні, дуже не повний. Не бачимо тут поясненя таких форм як *польза* (с. 33, 367 — genet. singul.), як *секе* (397, 439, 467) зам. *себѣ* побіч *совѣ* (279). Нема тут і згадки про форми імперф. як: *хоташеть* (291) *полывахотъ* (251) — хоч таким формам приписує Ягіч чимале діалектологічне значінє¹⁾.

Дальше подає д. Мочульський збірку слів, що мають послужити до характеристики „Житія Савы“ з погляду лексичного (стор. 392—396). Між ті „лексическія особености“ попали такі слова, як: *мелыко* (18, 3), *скербь* (507, 6, 7) і т. д. Слова сеї суть справді важні і замінні, але не з погляду лексичного, лишень фонетичного. Вони навіть становлять, як ми вже по часті згадали, визначні діалектологічні прикмети українсько-руські²⁾. Але ніхто чейже не може звичайних і розповсюджених по всіх славянських памятниках слів *скръь* (σρη, moeror) та *мелъко* (μελον, romum) вважати лексичними особливостями. Те саме треба сказати про слова: *стръй*, *жажа*, *падежа*, *граженинъ*, *кѣлк-блудъ* і т. і. Про ті слова треба було говорити між прикметами фонологічними нашого памятника.

„Синтактическія особености и особености перевода“ поміщені на стор. 396—398 — се невеличка збірка фраз винятих із „Жит. Савы“, поруч яких поставив д. Моч. відповідні уступи грецького оригіналу, не подаючи ані словечка поясненя, — так, що читач не знає, де шан. автор додає особливости синтактичні, — а де особливости перекладу.

В останньому уступі свої розвідки стараєсь д. Мочульський висунувати загальніші виводи із розібраного що йно матеріалу (стор. 402—406). Тут ляконізм автора доходить до верхка. Віп подає перегляд тих особливостей, — на основі яких установили Ягіч, Соболевський та Шахматов свої поділи староруських памятників. Перегляд вислідків праць Соболевського та Ягіча подає д. Мочульський без усякого коментаря. Ляконізм такий може бути на місці лишень там, — де цитує ся безперечні здобутки науки, на які цитовані автори годять ся. Між тим про принципи, на яких побудовані виводи Ягіча та Соболевського — що йно йде в науці завзята борба. Соболевський, що зачислює давній київський говір до говорів великоруських, та Ягіч, що не видить значної різниці між памятниками київськими а т. зв. „галицько-волинськими“ і ставить їх разом супроти памятників північно-руських — стоять на точках діаметрально

¹⁾ „Четыре критико палеограф. статьи“ 96.

²⁾ Порівн. И. Срезневский: „Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ“ С. Петерб. 1867, кн. I. 47. — Соболевский, „Лекція“ 1891, 58. — Ягіч, „Критич. замѣт.“ 26, 27, і др.

супротивних. Прихилитись до поглядів одного з них можна лишень тоді, — коли подасть ся від себе поважні аргументи. Матеріал до такої аргументації можна-б знайти вже хочби в самому „Жит. Савы“ — або в виданому недавно¹⁾ „Сборнику Святослава“ з р. 1076 та в інших памятниках, на які покликують ся обі сторони. Д. Мочульський вважає всяку аргументацію зайвою, прихильюєсь до поглядів Ягіча, та зачислює „Жит. Савы“ до памятників київських²⁾. Вибір безперечно добрий. „Житіє Савы“ належить до родини памятників київських, а не „галицько-волинських“. Такий результат праці д. Мочульського вважали-б ми великою заслугою автора, — наколи-б сей вислідок опертий був бодай на короткій критиці противників теорії Ягіча, — а не з'являв ся перед читачом як „Deus ex machina“.

Др. О. Колесса.

Миллеръ В. Наблюденія надъ географическимъ распространениемъ былинъ (Журналъ Министерства Нар. Просв. 1894, V с. 43—77).

— Къ былинамъ о Вольгѣ и Микулѣ (Ibid. 1894, XII с. 92—107).

— Замѣтки къ былинамъ (Ibid. 1895, III с. 100—124).

Проф. Мілер, займаючись від давнішого часу генезою билин, в сих розвідках застановляєть ся над нераз вже ставленим питаннем про географічну область билинної творчости. В першій розвідці висловляє він свої спостереження над місцевостями, звідки походять записі билин; на его думку, розклад їх занисей по областям хіба в малій мірі може мати припадкове значінє і вже тепер може вияснити район їх розповсюдження (хоч в дальшій приходять ся ему самому таку припадковість допустити — для об'ясненя напр., чому Вологодська губ. не дала майже билинних записей). Спостереження в сій сфері приводять автора до таких виводів: однорідність билинного репертуара приводить до гадки, що він заховавсь більш менш повно в протягу останніх віків, з 2-ої полов. XVII в., коли мала устати творчість билинна. Головним районом билин представляєть ся область новгородської колонізації — Олоонецька и Архангельська губ., а звідти билини занесені в Сибир. Масові примусові еміграції новгородців були причиною, що в самім Новгороді билини навіть чисто новгородські пропали, натомісь заховались в коло-

¹⁾ В. Шимановский: „Къ истории древнерусскихъ говоровъ, изслѣдованіе съ приложениемъ полного текста Сборника Святослава 1076 г. Варшава 1887. В. Шимановский: „Сборникъ Святослава“ 1076 г. Изд. второе исправленное. Варшава 1894.

²⁾ Соболевский зве „Жит. Савы“ памятником „галицько-волинським“ (Порівн. „Лекція по ист. русс. яз.“ 1891, 58.

пійх. Поза границями новгородської колонізації билини існують, хоч в значно меншій числі по Волзі (значне число дали губ. Нижегородська, Симбірська і Саратовська), в губерніях же південно-великоруських билини стрічають ся лише принадково й спорадично.

Відкинувши звичайний поділ на цикли київський і новгородський, а поділяючи билини на богатирські, де виступає боротьба з ворогами й різними чудами, і билини з характером новели і фавлю, автор находить, що билини другої категорії переважно не виходили за границі новгородських колоній, тим часом як богатири Ілля, Алеша, Добриня фіксують ся до місць південно-великоруських і популярні в сїм районі. На тій підставі автор ставить вивод (не як категоричний, а тільки можливий), що билини богатирські перейшли в новгородські колонії з південно-великоруських земель; новгородська область була головним огнищем билинної творчости.

Вивод автора поки що може бути лише гіпотезою. Я зауважив уже, що де які області застають ся ще не висліженими що до билинної традиції; що до розповсюдження билинних тем, то тут застає ся не певним, що треба об'яснити утратою, а що напрямом творчости: автор сам нотує, що билини про одного з тих південних богатирів — Алешу — невідомі за границею північних губерній (с. 70). Тож для вяснення вітчизни тієї чи иньшої билини треба звернутись до детального аналізу. Такий аналіз автор переводить в двох дальших розвідках над билинами про Вольгу і Микулу і про Хотена Блудовича. Обминаючи ідентифікацію Вольги з Всеславом полоцьким, що наново підняв проф. Халанський в розправі про цикл Кравевича Марка, автор в обставинах билини шукає слідів місцевости: такі подробиці як камінцювате, корінясте поле, що оре Микула; жито, що він сіє; прозвище Микули — Селягипович (селга-переліг); звіроловські і рибацькі промисли Вольги etc. приводять автора до переконання, що область, де ся перехожа тема чудовного орача була обрєблена — є північна Росія, область новгородська. Хоч деталі, наведені д. Мілером, часом і не дуже типові, але в сумі вони справді представляють пейзаж північний, так що аргументація автора представляє ся правдоподібною, а до того вона находить собі підпору в географічній номенклатурі билини: м. Орѣховець — Орѣшек (Горішок) — Шлюсельбург на р. Неві, р. Волхов в однім варіанті. З згадки про гроши автор догадує ся і про час утворення — після початку XV в.

В розвідці про билину за Хотена Блудовича („Замѣтки“), що зачисляла ся то до київського, то до московського цикла, автор справедливо зауважає, що обставини її типи її дуже пригадують билину про Ваську Буслаєвича; такі аналогії справді характерні: Хотен як і Васька „уродує“ по Новгороді, зпускає ся над „мужиками“; виступають „на-

ємники“, „мужики-должники“, одно слово — характерна сила і власть плутократії над міським пролетаріатом. Автор хотів би бачити в фавлі якийсь дійсний скандал новгородський, розказаний в билині під псевдонімами (Хотен від хотіти, невіста его — Чайана від чаяти).

Розвідка „про Ілю Муромця і Себеж“ (Замѣтки) дотикаєт ся одного з варіантів билини, де виступає м. Себеж (Витебська губ.). Автор догадуєт ся, що поводом до такої парентези могла бути битва під Себежом р. 1586, що вказувало-б на білоруський ґрунт утворення. З сього powodu автор застановляєт ся над згадкою про „Ілю Муравленна і Соловія Будимировича“ в листі Ф. Кмити, стар. оршанського з р. 1574, що вказує на відомість про билини в краях білоруських, тепер позбавлених билинної традиції.

М. Грушевський.

Филевичъ И. П. Польша и польскій вопроеъ (посвящ. Н. Н. Страхову), Москва, 1894, ст. 104.

Нова книжка варшавського професора є передруком статей его, друкованих в „Русскомъ Обзорѣніи“ за р. 1894, напів наукового, напів публіцистичного характеру, і, як каже автор, представляє резюме з приготованих „Очерків“ руско-польських відносин. Автор отже хоче подати погляд на історію сих відносин; має він властиво характер оскарження польської історії, провідна ідея — погляд на Польшу як на зрадника славянської ідеї, слугу західної Європи в її наиску на своє народне слов'янське житє. Зоставляючи розбір до виходу праці in extendo, звертаю увагу автора на деякі необережности в аргументації; він напр. знає, що Хорвати не довго були під власттю Поляків; він догадуєт ся, що Краковщина мала з початку не польську (а значить — руску людність), відома відповідь Романа польським послам виступає як факт. Статя кінчить ся гадками про сучасні заміри деяких пруських публіцистів — ужити Поляків за привод до дальшого Drang nach Osten.

М. Г.

Fryderyk Papée. Historia miasta Lwowa w zarysie, Львів, 1894, стор. 214 з 24 ілюстр.

Dr. Jecheskiel Caro. Geschichte der Juden in Lemberg von den ältesten Zeiten bis zur Theilung Polens im Jahre 1792 (sic!) aus Chroniken und archivalischen Quellen bearbeitet, Краків, 1894, стор. 180.

Рада міста Львова завізвала кустоса бібліотеки Львівського університета п. Палого до складення начерку історії Львова, пригідного для всякого освіченого львівського горожанина, з тим додатком, щоб сей начерк знадобив ся на підручник для учителів міських шкіл, та щоб не

виходив по-за круг розуміння зрілших учеників. Популярне представлене минувшини Львова було справді дуже на добі, особливож тогіднього року під час вистави. Львів мав вправді свої хроніки, щоб згадати Зіморовича, Юзефовича, Ходинецького, Зубрицького, однак навіть і послідня поважна праця нині цілком перестаріла і цікава лише яко маґазин всіляких, нерідко дуже цінних відомостей: тож і она для ширшого загалу цілком непридатна. Автор підняв ся роботи з тою умовою, що зладить її виключно на основі виданих досі актів та що не буде обовязаний до архівальних студій. Однак Львів має щастє: без жадних зі сторони міста жертв та заходів наспіла нагло та несподівано виручка від п. Ехескієля Кара, що поповнив сю недостачу, оперши свою історію Львова на жерелах архівальних!

II. Папе сповнив свою задачу совістно і вміло; се робота хосенна не тільки для тих кругів, для яких она призначена: і свідомий річи знавець по історії сего краю перечитає її з приємністю. Літературу давнійшу і новійшу, монографії по сему предмету, річи дрібніші, порозміщувані по всіляких журналах авторови докладно звістні; навіть там, де яка дрібниця пропущена, приміром з багатої памятникової нольської літератури з кінця 18 і початку сего віка або з заміток Німців, що безпосередно після 1772 р. до Галичини прибули, навіть там полишив автор, видить ся, ті подробиці свідомо на боці, бо що до об'єму книжки мав з гори звязані руки.

Умови наложєні на автора з гори стали також причиною, що уровень представлення не всюда однакий: автор знижуєсь місцями в своїм оповіданю до пояснєнь таких елементарних річей, як приміром, що се таке діл водний, або який вплив ліса на природу (ст. 4), або про первістні оселі, звичаї та житє диких Татар (13); однак дивним дивом залишив пояснити докладнійше таку конєчну в тім місці а феноменальну в нольській історії річ, як про заснуванє міст в Польщі в 13 і 14 в., річ, про котру пересічний львівський міщанин без всякого порівпання менше знає, чім про всяку елементарну силу, що Львовови доскулювала або єму пособляла. Про иньші точки, що їх би треба поповнити, говорить п. Квятковскій в своїй основній рецензії в „Museum“ з р. 1894, тож приглянеж ся праці автора з иньшого боку.

Нове обробленє широкого історичного предмету ріжнить ся в правлі від обробленє давнійших того самого предмету не так в видобуваню нових фактів, бо таких найде ся звичайно не багато. І в тім випадку не певно миві, чи п. Папе подав хочби одну важнійшу подію, котра-б не находилась в трудолубній праці Зубрицького. Поступ історичної штуки лежить радше в иньшій освітлюваню і уґрунованю подій, а най-

паче в поправлюваню похибок, в викорінюваню мітичної плісни пересудів і фальшів, яка нарастає з віками на ґрунті конкретних фактів. Здиране сеї поволоки плісни і пили є самою головною задачею, є славою історика — слідителя, се є точка, де тая предивна дисципліна, що в своїй сути є свобідною штукаю, вступає в сферу науки. Слідитель підносить конкретні факти з містичної півтні на свѣтло денне, популяризатор несе їх між суспільність, де нова гадка всилає ся поволи і тяжко, бо оно річ вельми трудна — викорінювати пересуди.

Подаймо примір. Либонь кождий з освічених Львовян є допевне свідомий того, що коли стане на львівськїм Високїм замку і погляне на північ, то перед ним розкриє ся безкрая сарматска низина. Є тої гадки, хоч сему очевидячки перечить автопсія: оден погляд на уаґіря, що окружують долину Полтви від півночи, і на високорівню, що простягає ся на північ до Куликова, наглядно вкаає на те, що тая гадка неправдива. Яким чином розповсюднила ся між нами ся фальшива гадка, якій прецінь заперечує наше око? Ми навикли змалку до такого погляду, бо в шкільних підручниках так стояло написано. II. Папе виказав однак, що Високій замок не лежить на крайнім, висунєнім на північ виступі Уральско-люнебурского хребта, а в єго середині, бо оба єго кінці, північний і південний можна означити лінією, потягнуєною з Куликова на Львів до Миколаєва над Дністром.

Таких прикладів найдєсь в нашій книжці більше. Чулисьмо сто-кратно повторювану гадку, що руский Львів був деревляний, а Казиміровий Львів був камяний. Нема в ній слова правди: Казиміровий Львів був так само деревляний, як Даниловий. З руских часів не лишилось нічого крім двона сьвятоюрского з р. 1341, з Казимірового Львова не переховало ся до наших часів так само нічого. З цілої середновічної доби Львова лишилось до наших часів взагалі дуже мало, всего два предмети, а то руїни Високого Замку, виставленого 1445 р. і катедра, якої будівлю розпочато 1414, а покінчено 1479 р. Відкіль взяла ся легенда про камяний Львів в 14 в.? Витворила ся она з генералізованя і приложеня до Львова звістного вислову, що Казимір застав при вступленю на престол Польщу деревляну, а як вмер, то она була мурована. Той старий Львів згорів до тла 1527 р., так що лишив ся лише оден дім і катедра. Повтаряєм ще раз, що у Львові крім катедри нема нічого, щоби нагадувало сеї давний Львів першої епохи польского панованя.

Не залишив автор роз'яснити і сего, що величавість катедри не дає жадної міри великості і людності міста: після нашого мірила був би сеї Львів з перед р. 1527 невеличкїм містом, що числило разом з пе-

редмістями найбільше 8.000 душ. Так виглядала найголовніша емпорія торгівлі на промінь 100 миль!

Щоно по огни станув цілий Львів з каменя і цогли. Вносять ся святині в ренесансовім стилу, між ниньшими волоска церков, по-при церкві св. Лазара одиницький пам'ятник чистого італіянського ренесансу в наших місті. Вежа станула 1591 р., оісля адвигнено церкву. З руских церков поставлено щоно тепер з цогли: храм. св. Онуфрія під кінець 16 в., Миколая з початком 17 в., церков св. Пятниць станула в середині 17 в., а Св. Юр сто літ нівійше. Ціла ся партия про архітектонічну стійність пам'ятників Львова написана вміло і барвно: від кругів, не обнаємлених з архітектурою, особливож від учителів, належить ся авторови вдяка за інструктивне представлене сеї річи. Видить ся мені однак, що автор надто ярко представив красу трех руских церков в порівнаню з латинськими; певно, що церков волоска і св. Юр є що до виконаня архітектонічної мисли уникати стилів ренесансового і рококо, в границях давної Польщи, однак їх внутрішня окраса уступає першому ліпшому треторядному костелови парохіальному на передмістю, а у церкві волоскої є прямо невідповідна і не естетична. Наколи Ставропигійський інститут збирає відповідні фонди, то будучому архітектови представить ся трудна однак вдячна задача, приукрасити пресбітерію чимсь путним, викинувши всю мідь, що нищить її красу, усунути нинішні вітражи, зробити щось з галерією і стовпами, накрити храм відповідно. Тверджене автора, що церков св. Пятниць має монументальну архітектуру є просто чудне.

Повернути-б нам назад до зазначеного предмету, до мітичних подій в історії Львова. Такою мітичною точкою є підмога св. Яна з Дуклі підчас облоги Львова Хмельницьким р. 1648. Богато міщан бачило власне, як сей сьвятий монах уносив ся над містом в хвилях найбільшої небезпечности з піднесеними в гору руками, так як єго тепер бачимо на стовпі перед костелом Берналінів. Опіка св. Яна причинила ся найбільше до ратунку міста, — она стала причиною окремого локального культу, в яким львівський магістрат бере кожного року пишну участь.

В дійстности стояла річ так, що Хмельницький мав Львів в своїй руках, добувши Високий Замок і кляштор Кармелітів. Ми знаєм, яке незавидне було становище Хмельницького супроти хана. Єго головне старане було, окупати всякою ціною ласку ханську, утримати хана в добрім настрою. Видати Львів на розграблене черни значило в тогдішній ситуації ні більше ні менше, як стратити тоту ласку, добуте Львова приступом було-б для Хмельницького самого найтяжшим ударом. Щоб догодити ханови, вдоволив ся він окупом 350.000 зл., тим чином поступив собі з містом далеко лояльнійше, ніж Ярема Вишневецький, що під

покривкою оборони міста вибрав з львівських міщан 1,300.000 зл., і забравши гроші і войско, втік з міста в хвилі, коли козаки і Татари були вже покаали ся під Львовом.

Розумієсь, що представлене сего предмету в повнім сьвітлі історичної правди було для автора сполучене з деякими трудностями, бо розходить ся про віруваня, про традиції, які велика часть загалу цінує. Признаємо авторови з притиском, що з трудної задачі вивязав ся тут щасливо.

З неменшим тактом обійшов автор другу трудність, а то справу побіди Собеского з р. 1675. Звістно що львівська рада адвигнула на Високім Замку в пам'ять сеї побіди камінь з відповідною написею, піби Собеский побідив Турків у стін Високого Замку на Знесіню. Рада міска пішла в тім разі за локальною традицією, по якій етимо логія місцевости „Знесіне“ мала стояти в звязи з сим фактом, що Собеский „зніс“ в тім місці Турків, хоч крил. Петрушевич вже перед тим був доказав, що село се має свою назву від місцевої Вознесеньської церкви. Та й місце битви тепер дуже точно означене дром Чоловским, що з такою прецизиєю означив був також положене руского Галича і Львова, а означене так, що битва відбула ся не на Знесіню, а в Лисеничах, в тім місці, де гостинець, що іде від личаківської рогачки на ліво ярмом до Лисенич, входить в долину Полтви, або ще точнійше означивши терен битви, в місці між горлом яру, пинійською лисеницькою корчмою а будкою жел. дор. ч. 270. П. Пане не дementує змісту написи на камени, а обмежає ся до замітки: „Miejsce bitwy widać z Wysokiego Zamku, na prawo (?) od Zniesienia, na końcu widnokregu“.

На жаль не обмежує ся автор всюда до побідного *restrictio mentalis*. Є в єго книжці одна нута на скрізь фальшива, іменно-ж в тих місцях, де автор дотикає ся польско-руских взаємин. Разить она тим паче, що в капітальній роботі п. Лозіньского автор мав приклад, як тую делікатну річ повести. При занятю Червоної Русі Казиміром покликуюсь автор на права Казимира і з тої рації, що часть Червоної Русі аж по Буг, отже і львівська котловина, належали зюкон віку до польского племені, та що лише через забір була відірвана від рідного пня, ошираєсь, як можна з гори догадатись, на відомости найдавнійшої літописи з р. 981, при чім „кѣ Ляхомъ“ переводить безцеремонно словами „do Łachów“, хоч о скільки мені відомо, в польскім язичі є також препозиція, що відповідає рускому „к“. Навівши се місце т. зв. Нестора, виводить він дивовижне заключене, що з него і з ниньших місць літописи виразно виходить, піби межою польского і руского племені був тоді Буг. З сего місьця не виходить того, що автор твердить, а з ниньших місць літописи

виходить як раз протилежно, а то що Русини мешкали не тільки на обох боках Буга, а й даліше на захід, як й тепер, під сам Краків, бож після т. зв. Нестора Хорвати були так само руским племенем, як Бужани або Поляки. Границі руского племена між Бугом а середуми Сяном ішли тоді далеко даліше на захід, ніж тепер іде лінія етнографічна; — сеж буде авторови відомо, що там, де днес між людом найгарнійше говорять по польски, в Ярославщині, там говорять — рускими губами.

Також не годимо ся на те правно-політичне становище, на якім автор радби бачити Русинів в Галичині: на его думку, було-б найгарнійше, якби Русини вдоволили ся політичною ролю галицких Вірмен і Жидів, однак не всіх Жидів, а немногих, тих, що своїх обовязків національних не держать ся. Годимо ся однак на те, що автор поставив справу на чисто і з естетичного боку принадно, бо її осуцєне по мысли автора запоручило-б повну національну гармонію в краю.

Велика ріжниця між сею науковою, хоч і тенденційною працею і книжкою львівського рабина д-ра Каро, титул якої подали ми в горі. Его „історія“ є нужденна компіляція виписаних менше або більше щасливо місць з Зубрицького, а цілість пильята сосом новітнього жидівського лібералізму. От прібка сеї історії на першій лінійшій стороні, припустім на ст. 40: „Auf die Theurung des J. 1597 folgt eine furchtbare Epidemie, von der ein reussischer Chronist erzählt: „jeder Vogel, der über die Stadt hinung flog, fiel herunter und verendete“. Derselbe Berichterstatter weiss auch von einem heftigen Erdbeben in Lemberg im J. 1597 zu erzählen. Zwischen den Schülern der städtischen Schule und den Soldaten entstand eine furchtbare Schlagerei, in welcher aber Juden nicht verwickelt waren“. В загалі держаний цілий предмет в тім тоні а з таким підготовленем, що дата першого поділу Польщі в титулі, рік 1792, не є опечатка, я в тім нересвідчений. П. Каро наміряє написати ще другий том, іменно історію від р. 1792. Оно було-б найпогіднійше, щоб автор дав сій роботі спокій, наколи-б однак сеї ради непослухав, давби новий доказ правди слів св. писання: *necesse est, scandala fieri.*

Др. Ом. Калитовекій.

Каманинъ И. М. Къ вопросу о козачествѣ до Богдана Хмельницкаго, К. 1894, ст. 59+24 (передрук з „Чтеній въ истор. общ. Нестора“, кн. VIII).

Питане про се, як зародило ся й зросло козацтво, зійшло тепер на дорогу детального розсліду, тож зближає ся оно згодом до свого розв'язаня: щораз виразнійше виступає на верх суть козацького устрою і мабуть вже введові побачимо також зв'язь сего устрою з давним

устроєм княжої Руси. Поступ на сій дорозі становить і названа повисше праця д. Каманина.

Д. Каманин зауважує, що проф. Дашкевич перший займив ся таким детальним розслідом, іменнож Болохівською землею. Дякуючи ему, а також працям В. Антоновича про Київщину від 1362 по 1569 і про козаччину (1500—1648), М. Владімірського-Буданова про людність полуденно-західної Руси від XIII в. по р. 1569, М. Молчановського про Подільську землю по р. 1434, М. Грушевського про Київщину від смерти Ярослава М. до кінця XIV й. і сегож автора про громадський рух на Україні-Руси в XIII в. (печатаній в „Записках“ нашого товариства, т. I), стверджує д. Каманин, що:

1. Татарське лихоліте не обезлюдило України;

2. Людність сих земель звертає ся в сїм часі проти централізації княжої, а за те складає ся в самоуправні громади, з осібними князями або отаманами, що їх західно-європейський подорожець Плано-Карпінні зове „префектами“;

3. Громади сї мають свої торгово-промислові осередки, „складов міста“, а на час літних робіт обезпечують себе збройними дружинами, що таборять ся на островах Буга й Дніпра.

Як бачимо з виразної згадки галицько-волинської літописи, піддають ся сї самоуправні громади добровільно — особливо в перших часах — Татарам („люди Татарськія“, „сб'язця за Татары“). Але в міру, як зростає і кріпне держава литовсько-руська, входять сї громади в більшу чи меньшу залежність від сеї держави, що в XIV в. розширяє ся вже від Канега по Чорне море (в акті з 1540 р.). На місце давних приязних зв'язей іде тепер боротьба з Татарями; правда, не жалують і Москву при нагоді. Чуємо раз-по-раз, що „Черкаси“ (так зове в сїм часі Українці в урядових актах звичайно Москва) — або „Королеві люди“, „Пацеві люди“ (люди київського воеводи Паца), або „князя Дмитрієві козаки“, і т. и., під проводом своїх старшин, на пр. Богдана, Голубця, Жили і ин., нападають і граблять московських купців; 1489, Пацеві люди, в часі приязни Москви з Менглі-Гіреєм, розбивають і граблять татарське судно на Дніпрі. 1492, *ludzie nasi kaniewscy i czerkascy*, каже король, а даліше зове їх просто козаками; два роки потім „потоптали козаки“, „з черкаського городка“, „Черкаси“, під проводом „черкаського воеводи“, „черкаського города князя Богдана“, на снів з бунтівним татарським царевичем Уздемиром — московського посла, а також розорили новий як-раз на пакість Черкасам поставлений городок татарський. Татари мстили ся, та не все їм се удавало ся, бо козаків остерігала сторожа,

„їх люди“ — що „на Ніпрі стояли“¹⁾. 1499 р. жалує ся хан, що Литва порушує его права й упоминає ся у короля про Київ, Путивль і багато иньших міст, що колись „з старини — до перекопської орди тягнули“. 1500 р. згадує ся знов „намістник черкаський князь Іван Дашкович“²⁾. Сего-ж року нападають козаки на Очаків; десь в сімже часі важать „київські й черкаські козаки“ на гонця московського, що йшов в Крим підмовляти хана на Київ. 1501 р. розбили „черкаси“ (дніпрянські?) кафінського султана й его азівських козаків. 1504 р. пограбили купців кримських і кафінських — „кієвці да черкаси“ — хоть „черкаський князь“ дещо з грабежи опісля звернув.

У всіх сих випадках виступають козаки вже в готовім питомім устрою, яко сильна воєнна дружина, близька до сеї, що єї бачимо в в. XVI. Тож завязки сего устрою можна сьміло віднести до часу, коли Литва вперше займила Київську й Подільську землю, то зн. до часу коло половини XIV в. Та про повну залежність козаків від Литви говорити все таки не можна: 1542 р. жалує ся король, що „лихі люди козаки, яко з замков наших так теж і московского з немалим почтом на Дніпрі лежать і коні з собою мають і гоншов стережуть і грабять“. Козаки князя Байди-Вишневецького і Сагайдачного служать не тільки королеви, але й Москві. Служать козаки й претендентам: московському, царгородському (1625), молдавським, ба — служать і німецькому цісареві Рудольфови II й шведському королеви Густавови Адольфови (1630). Польський посол в Криму звалує вину за козацькі походи — на Москву (1578, тож само 1601 р. посол в Стамбулі); Ер. Ласота говорить також про залежність козаків від Москви, а 1639 р. закидає цар козакам запорожським зраду; 1638 р. „мирять“ козаки з Татарами, й Татари кочують на Запорожжю й у Вишневецьчині по лівім боці Дніпра; правда, служать козаки й королеви — але за привилеї або за гроші.

Яке було занятє сих козаків, можна видіти з уставної грамоти Київської землі з р. 1499: ліс, ловля риби й иньшого звіря, сіль, ріля. Вже Костомарів догадував ся, що таке „козацтво“ сягає XII в.

¹⁾ Сюдиж заносить автор звістки за „черкаських князів“ Айтека і Антонона з р. 1498, але трудно припустити, щоб се були козаки, а не Черкеси з Кавказу.

²⁾ Д. Камалин справедливо зауважив, що Дашковичі не були князями. З звісток про черкаських князів виводить він, що так звала ся старшина козацька, зближує се до князів болоховських і до князів волоських осад, а з них об'ясняє назву козаків — дуків. Про князів 1498 р. сказали ми вже, щож до князів: Богдана й Івана Дашковича, то правдоподібно се об'ясняє д. Любавський в своїй рецензії, що вийшла отсе після написання сієї (Журнал Минист. Нар. Пров. 1895, VII): мова йде про кн. Глинських — Богдана Глинського, а Дашкович — може Іван або Василь Дашковичі Глинські, так що гіпотеза про отсих козацьких князів упадає.

Найдавнішим місцем, де стояла сторожа козацька, був мабуть острів Тьвань (тепер коло Берислава), се був отже перший завязок пізнійшої запорожської Січи. Тим упадають всі иньші вісти про „заснованє“ Січи, чи то московськими чи литовськими князями: Литва й Москва удержували хіба час-до-часу свою осібну сторожу, не покладаючись на запорожських козаків. Вправді задумував кн. Дм. Байда Вишневецький ок. 1557 р. оснувати на одній з Хортиць замок „на господарєво імя“, але король не подав ему жадної помочи, а рік потім іде вже Байда на службі московського царя на Казань та Астрахань (1558). Що-йно 1655 р. будують Поляки свій Кодак. Около 1559 р. задумував і московський уряд будова кріпости на Дніпрі, тож року чуємо і про московських сторожів, розложених за згодою короля в подіпрових городах обох берегів, на пр. в Каневі й Черкасах, щоб давати вісти про наближуванє Татар.

Що був такий звичай удержувати сторожу козацьку і давнійше, доказ того видить автор в тім, що ще 1638 р. був звичай виправляти від кожного поляку або сотні по кілька людей на Запороже яко „залог“, на обміну давної; хоть давня залога воліла може нераз лишатись. Призначіне запорожнів бути залогою вияснює нам як такі звичаї, як на пр. недопущуванє жінок і т. н., так і велику власть кошового атамана на Січи.

До якогоч часу віднести ті зміни в організації, що їх бачимо в XVI в., особливож ті, що приписують ся королям? Літониши козацькі і польський хроникар М. Більський відносять досить згідно „початок“ козаків до часу між р. 1506—1516 (na ten czas się dopiero kozacy u nas wszczęli). Сі вісти вказують, що в сім часі дійсно щось настунило в розвою козацтва; д. Камалин вказує на р. 1508 (заво-рушенє Глинського), що довершив побіду литовської і польської державної основи на Україні: мабуть тоді й козаки вперше рішучо відосібноли ся. Коло сегож часу, вперше за Ост. Дашковича, являють ся й жалоби козаків на самоволю старостів королівських, що були нераз і кроваві. Колиж опісля шляхта руських земель (1569), а згодом і козаки реєстрові — для надбаня й безпеки своїх нових прав — хияють ся на сторону польську, тоді приходить до рішучого розриву з урядом, а запорожська Січ стає осередком нового руху.

Вправді польський уряд довгий час старав ся поладнати якусь з козаками. Тут початок зробив зовсім не Баторій. Поминувши неясні вісти про привилеї з між р. 1506—1516, маємо звістку, що Жигмонт I, за радою черкаського старости Ост. Дашковича — мабуть коли то не удало ся силою покорити козаків, наказує 1524 р. „панам радним“ знайти

гідного й доброго чоловіка і післати в Київ для збору козаків, приготувати для них сукно і гроші, і розложити їх здовж Дніпра. 1540 р. наказує тойже король владити реєстр козаків, і то не тільки київських (отже були й інші), і закидає київському підвоєводи Коширському, що погуряє самоволи козаків. 1568 р. упоминає Жигмонт-Август козаків не чинити „шкод і лупезства“, а служити „на замцех“. 1572 р., по переведеню нового реєстру й ограниченю числа козаків, піддає їх тойже король коронному гетьманови й назначає їм суддею Яна Бадовського. Стефан же Баторий то упоминає запорожських молодців не мішатись в діла Татар та Волохів, то знов наказує кн. К. Острожському громити їх, а на останок дає їм осібно гетьмана Яна Оришевського (1580). Сегож гетьмана посилає Жигмонт III (1590) в гарнізон в Кременчук і велить заложити кріпость (про апокрифічного Федора Богданка п. Каманин не згадує її словом).

Для рішучого розриву між козацтвом та польським урядом під koniec XVI віку видить автор дві головні причини: 1. широкий розвій приватного земельного посідання, і 2. розвій місцевої самоуправи.

Віддаючись з року на рік весною та літом господарським занятям по уходах або станах в Дніпрянщині по татарську границю, в своювали собі козаки згодом сі уходи, жили по них „установичне“, „чинили переказу“ старостам і сим, що уважали себе вже чи то через надане чи через дідицтво властителами сих станів. Такими властителами сих станів бачимо в XVI в. всяких князів, бояр та міщан, а виразної суспільної границі тут не було: бояри і міщани стають ся козаками, а раз осівши радіб не допустити нікого сторонного до уживання їхньої власної землі. Про таке властительство козацьке подає п. К. кілька нових документів. „Шляхетному землянинови“ а притім і „козакови низовому“ Омелянови Івановичу даровує Жигм. Август (1571) „входную землю“; та Стап. Гурський називає 1646 р. наслідників сего Омеляна вже „простими хлопцями“. Міщанин „обиватель-козак чигринський“ Тишко Волевач посідає (1600) многи-многи землі, ліси, поля і сінокоси.

Іван Лисиченко (назва козацька) записує часть свого майна „в Черкасах“ на „Пречистої дім“; запис сей свого мужа „пана Булгака“ (!) потверджує вдова Анна Булгакова-Лисичинкова. Я умисно поклав сей примір осібно; замітна тут по моїй думці і двояка назва тестатора.

В спорах про такі приватні землі бачить п. К. прояви боротьби громадського права на землю з приватним, хоч признаюсь — не можу в доданих грамотах доглядітись „общинного“ права, а бачу звичайні

спори між власником та сусідами та хиба ще урядом (старостою, 1529; отаманами, 1651).

Зразу було землі досить і вистарчали природні границі, річки, озера, урочища. Згодом земля заселилась і подорожила. Боплан числить хutorяп-козаків на 80.000 душ; сего на обширні степи небогато, але й досить, щоб їх оборонити, тож Татари вминають старанно при своїх нападах козацьку територію. Не диво й се, що згодом, щоб поєісти в стенах без труда землю, та ще вигідну, справлену, в заселених сторонах, треба було хиба робити так, як зробив Чаплинський Хмельницькому, або як роблено в Барщині: прогонити власника яко „nullo jure possidentem“ та випросити собі у властей „надане“ чужої землі (гл. Грушевський, Барське староство; так і Гурський зробив з спадкоємцями Омеляна Івановича).

Що до самоуправи козацьких громад, то в ранній добі козацтва єднались мабуть обидві власти, воєнна й горожанська, в руках одних: князя чи отамана, а лише законодавча й висша судова належали до громади. Громадська-ж управа відповідала вічевій добі кпязої. Громада звала ся товариством. Десь під кінець XV в., як думає п. К., настав розділ властей і з'являють ся осібі воєнні провідники, давні-ж отамани стають ся вже лише адміністративно-судовою місцевою властю. Кожде товариство має центром якийсь город (отже має п. К. тут на думці поперед всего козаків городових) і так стають ся козаки згодом обивателями-міщанами. Таке „товариство“ бачимо в Чигирині, а коло чигиринського „атамана“, що має мійську печать, урядує ще й „писар“ чигиринський¹⁾. А що між козаками відріжняють ся ще й „Київці, Канівці і Черкаси“, то може бути, що й у них були осібі отамани; (п. Каманин зауважує, що Пясецький називає козаків „тетрархією“). Отамани товариств виступають на взір старостів королівських замків, а угода зборівська (1649) козакам „особно привилеем оберегає, що сужені бути не мають от наших старост, державців і намістників, але їх-же отамани в ділах чинити мають, замість „городових урядов“; дарма, що сойм. конституція з 1613 р. юрисдикцію отаманів виразно була усунула. Не входячи в се, на скільки думки п. К.—а про розвій і обсяг отаманської управи правдиві, стверджуємо тут лише, що отамани справді ставлять ся зовсім в один ряд побіч або замість городових урядів. За Хмельнищини вступають на

¹⁾ Д. Любавський в згаданій рецензії (с. 228) наводить витяг з акта 1506 р. (згаданий вже в его праці про устрій в. кн. Литовського), що вказує на істнованне отамана в Черкасах поруч з в. князем намісником.

місце отаманів вже більше розвинені полкові і сотенні суди. П. К. долучає рисунок отаманської чигиринської печати.

Найвищу власть в товаристві має рада. Описує її Ласота (1594), тоді она вже вповні розвинена. В склад ради входять (1632) „луччі люди“, полковники й товариство, „письменні луччі люди“, по п'ять з кожного города. Скликає раду гетьман, митрополит, а навіть сторонні люди, на пр. 1634 р. кн. Єр. Вишневецький. Ухвали ради мають силу закона: она вибирає і скидає гетьмана, рішає що до боротьби з унією, піддає (1654) козацтво московському цареві. Рідко, і то з konieczности, робить гетьман що небудь без ради. Рада є мабуть і найвищою судовою властю. Що до влади гетьмана, то до 1572 р. її не бачимо; козакам проводять всякі принагідні проводирі. З „суддею“ Яном Вадовським починає ся ряд постійних проводирів козацького загалу Але і в сім часі лучають ся проводирі принагідні поодиноких козацьких дружин, куди д. К. відносить безпотрібно Свирчевського, Підкову, Шаха і ин. За гетьманства Косинського (1593) д. К. бачить власть гетьмана вже вповні розвитку.

П. К. особливо застановляє ся над розділом, який повстає часом між козацтвом заможним і „чернию“, відносячи початки его до часів значно ранішних, ніж уважано звичайно. Процес сей він об'ясняє от-яким побитом. Виступає на зверх явище добре звістне вже в старині в всесвітній історії: розвій великого посідання земельного; він потягає за собою витворення якби осібногo стану між козаками, що називає себе в грамотах шляхетним, урочоним, а почасти — додає від себе — походив сира в ді з бояр, шляхти, як показує хоч би згаданий примір Булгака Лисиченка. Такі козаки, чи то щоб удержатись при влади, чи щоб обезпечити себе, глядають опори у властній, короля й его старостів і судів, а власть з свого боку радо іде на зустріч, приймає козаків на службу, списує реєстри, дає платню та й — забезнеку майна. Се оті „привилеї“, що їх неясно згадують козацькі літописи, відносячи їх то до р. 1506, то 1576. Повстають козаки реєстрові, а реєстр все більшає, бо що раз нові козаки горнуть ся до него. Не обходило ся притім мабуть здавна без експльоатації без- або малоземельців, а що важнійше: витворює ся суперечка в самім нутрі козаччини.

Вже 1491 р. чуємо про розбійника Муху, Волоха, холопа, що зібрав таких як сам до 10.000 людей і воював Покуте й Русь; але чоловік „не простий“, Никола Ходенський, wraz з польськими жовпірями поразив его. Муха ще й опісля явив ся, але якась жінка видала его і він умер в вязниці в Кракові. Подібні грабителі: Качур, Крадзва (?) й Ракошка являють ся на Поділю 1579 р. Року 1585 піднімають ся запорозькі козаки й убивають королівського посла, але винних ймили й доставили

до Київа самі-ж козаки реєстрові. Року 1587 називає себе козак Лукян Черницький гетьманом, збирає козаків і простих холопів, кінних і піших, нападає і бурить Кодню. Отсе дієсь уже на самій границі сего часу, в якім вже зникає різниця між своєю волею а народною війною. На лівобережній Україні, в Лубнах, якийсь мужик вове себе царем і збирає „голоту“ (1632), „Ляхи-ж его ймили й вистрілили ним з гармати“.

Про заострені відносини між без- та малоземельними козаками-нетягами та дуками-сріблениками говорять і народна дума про петягу Ганжу Андибера та дуку Довгополенка. Запороже, Січ — стають згодом осередком для „ветяг“. Коли 1596 р. провідник зворушеного народа Лобода починає тягнути на сторону польську, то козаки вбивають его. В часі війни Польщі з Турками 1621 р. Сагайдачний карає кошового (запорозького отамана) Бородавку за се, що пізно — може умисно — явив ся до походу. Жертвою непорозуміння між реєстровими та запорожцями паде часом і гетьман реєстрових (1632, Кулага), то знов провідник запорожців (1635, Сулима). Як відносить ся польський уряд до реєстрових видно з того, що в его урядових актах уважають ся козаки й шляхта часто за „одної поваги“, бо „боронять вітчизни“.

Але й між самими реєстровими проявляють ся спори й „неуфність“, нема „братерської любви“. Одні лучать ся з „носпольством“, инші знов — „унейщики“ — готові „обляшити ся“. Тільки коли старости, ті паничі старостки, що скаржив ся на їх вже Сагайдачний, почали, уже й не роблячи різниці між козаками такими чи сякими, забирати (слова універсалу Б. Хмельницького): „старинні поля і вироблені пивни, отчизни, гумна, млини і все козацьке: бидло, пчоли, коні послідні, що ними на війні служать, а скаржити не годить ся, просьби за бунти мають, а козаків повні темниці, і вони без жадної вини, хиба за маєтки свої смерть поносять“ — тоді упадають всякі суспільні й економічні різниці й суперечности інтересів, та починає ся повсюдний опір з оружем в руці.

Я занотував головні точки студії д. Каманина, що дає користний вклад до дальшого розсліду історії козаччини. Мої замітки зовсім не мають на цілі обнизити в чім небудь ціну сеї студії. Деякі сумніви зазначив я вже висше: на пр. про князів козацьких. Ледви чи і все те, що п. Каманин говорить про розвиток козацької автономії, удержить ся в повній силі.

П. Каманин використав в своїй студії всі важнійші монографії, що як небудь доторкають ся его теми. Щож до жерел, то використав п. Каманин дуже совістно переписку дипломатичну з Татарами та Турками, літописців та хроніки, збірки актів до суспільних відносин Українц-

Руси, на пр.: Архив югозапад. Росії, Акти запад. Росії, Акти южн. і запад. Росії, Акти московського госуд., і витягнув з них немало нових фактів, а додав ще й нову невеличку, але цінну колекцію актів, добутих ним самим з київських (одні з московського) архівів і два акти, уділені проф. Бершадським і Грушевським.

Щоб доповнити добутки праці п. Каманина, усунути деякі сумніви та пояснити те, що доси не пояснене, належало-б по моїй думці поперед всего займись багато точнішим як доси розслідуванням суспільних відносин на землях, суміжних з козацькою територією та старанно поглядати за аналогіями до сих явищ, що їх замічаємо в історії козащини. Треба-б розслідувати не тільки розвій суспільних відносин в цілій Київщині, в Чернігівщині, на Галицько-волинській Русі, а таки й взагалі на цілім обсягу т. зв. литовської Русі; ба, треба-б поглядати і в Московщині, бо „козаки“ й там були дуже добре відомі, становили особну суспільну верству в деяких землях московської держави; треба поглядати і в Татарщині, де вперше сей термин з'являється. Коли поглянемо на козачину з такого загального новиска, з становиска загального розвитку суспільних відносин території колишньої княжої Русі, то може багато нового й висмюкового видасться нам доразу ясним. Не думаю я брати на себе таку працю, та всеж рад я звернути увагу на дещо по моїй думці важного.

В Київщині розмірно найдовше бачимо коли не повну незалежність державну, удільну, то все таки бодай деякі ознаки такої незалежності. До 1471 р. бачимо там особних князів, Олельковичів, а коли не стини Русі-України дістають уже переднійше нову організацію земельну, то в Київщині бачимо першого воєводу що-йно. З другого боку треба в Київщині, — та й в Чернігівщині — довше ніж де значний вплив Татар: на монетах XIV в. бачимо тамгу татарську, а хан недармо ще 1499 р. (як я се висше підчеркнув) домагаєся від Литви Київ, Путівля й инь. полуденно-руських городів. Отже в Київщині й Чернігівщині довше ніж де могли вдержатися ці суспільні порядки, що витворилися на основі давній, з часу старої княжої Русі, але під впливом татарського панованя. Як раз в сих пограничних з татарщиною землях витворюєся „козащина“.

Щож до організації земельної, або як її звичайно зовуть — земельної, то наколи на пр. на Поділю для неї ґрунт був пригіднійший, і Поділе скоро унодіблюєся що-до сеї організації до иньших земель польсько-литовської держави, то в Київщині ґрунт сей не показуєся такий пригідний. Я маю тут на думці аналогію з явищами, вказаними проф. М. Грушевським в его „Барськім старостві“: я означив висше,

що такі пригоди як Чаплинського з Хмельницьким я кладу поряд з прогонюванем з осілих земель в Барщині таких власників, що не мали „твердостий“ на свої землі (nullo jure possidentes). Але такі пригоди, що були в Барщині можливі вже в другій половині XV в. — можливі в Київщині хіба аж в яких 100—150 літ пізнійше. Явище суспільне тут виправді те саме, але були мабуть в Київщині з дечим відмінні обставини, що довше ніж де не допускали там до таких явищ.

Коли уявимо собі розвій адміністрації земельної в литов.-польській державі, то по моїй думці без всякого сумніву найдемо отсю виразу аналогію: ціла т. зв. організація козащини, приписувана всяким королям, всі ті „привплєї“, „реєстри“, особний „судия“ (Бадовський), гетьман (Оришевський) — що-ж все се иньшого, як не своя оригінальна організація земельна? Колиж є які відмінні — ну, то причини їх знов треба-ж глядати в відмінних обставинах землі.

Установивши раз в Києві воєводство, треба було з'організувати земельну адміністрацію — та власне тут показались труднощі: між „козаками“ годі уже було відрізнити, а може й не хотіли відрізнити — колишнього „князя“, „боярина“ — дружинника — та „смерда“ або й „холопа“, тож і витворивсь особний стан носередний, з своєю особною управою земельною. Що труднощі, і то як раз такі, були, сего найліпшим доказом вічні непорозуміння з реєстрами. Подібні труднощі могли часто справді доводити до вдової боротьби, чи то ще за часів Свидригайла, чи за почином Михайла Олельковича та Ольшанського (1482, як раз по установі в Києві першого воєводи), чи Мих. Глинського (1508, як на се вказує п. Каманин)

1499 р. видана була уставна грамота Київської землі (як оно було з Чернігівщиною — не знаю), 1529 р. дістає литовсько-руська шляхта свій перший статут. Деся в середині сего часу появляєся „козащина“, не в назви вперше — бо з назви звісна она вже давнійше, але яко організація. До 1506 р. відносять її вісти літописів козацьких, до 1516 р. М. Більський (kozacy się u nas wszczęli). Не знаю, чи знайдеся до XV і початку XVI в. для Київщини й Чернігівщини такий цінний та багатий актовий матеріал, як виданий доси в львівських актах земельних й городських для галицької Русі, всеж таки думаю знайдеся его настільки, щоб бодай в загальних контурах уяснити собі розвій суспільного устрою й земельної управи сих земель. Здаєсь мені, що хочби такі акти, як часто згадувані конституції унії, згадана уставна грамота Київської землі, такі памятники права, як судейник Казимира Ягайловича (й судейники московські), три статуты л-

товські і т. п. — використані доси з того огляду зовсім за мало. П. Каманин на пр. унії люблинської зовсім і не згадує — а преціж перші збрійні пориви козацькі появляють ся як-раз по сій унії і в звязи з нею. — В III-ій редакції Литовського статута зникають на пр. люди або бояри „путні“, люди мужицькі і паробоцькі, а являють ся вже лише, обіч шляхти, такі „люди і челядь, которая от своїх панов отходить“. — Організація литовсько-руської держави переведена Витовтом з свого погляду доси також майже зовсім не розібрана.

Важні добутки для зрозуміння розвою сего суспільного устрою, що витворив козаччину, подає по моїй думці цінна праця н. Линниченка (обговорена в VI т. наших „Записок“), про історію суспіль. верстов галицької Русі. Тількож п. Линниченко невластиво зачислює калянних, ординців і сотних — до людей невільних: се не раби, холопи, *servi*, але як раз люди вільні, що повчили державну чи королівську службу, так в часі спокою як і воєнну (калянні — порів. турецьке слово, звісне доси в болгарській і сербській мові, каля = замок; ординці — ордія, орда, то зн. військо; сотними — назва в часів княжої Русі — можуть бути і міщани, якіж се невільники?) Певне і в Київщині були колись якісь різниці між такими королівськими та замковими людьми, але різниці ті затерлись згодом так, як затерлись і на галицькій Русі в XVI в., а приняла ся натомісць спільна назва „козаків“. Спільною у них була воєнна служба і воля, попри засілім на праві служби маєтку, і яких же інших може мати на мисли наведений універсал Б. Хмельницького, жалуючись: „забирають коні послідні, що ними (козаки) на війні служать“? Вся трудність земської організації тих людей була в сім, що треба-б було хіба всім козакам надати привилеї шляхотські, а знов чим дальше в степи — тим тяжше було означити, хто саме „козак“, а хто ні, хто давний дружинник, що держав за службу землю, а хто смерд, чи холоп.

Що до назви „козак“, то она (допевно так як і „ординець“ = член орди) турецька. Кіргізи доси ділять ся на „кайсацькі орди“, а слово се приходить вже в словнику половецьким (турецьке „казак“ = *leicht gerüsteter Soldat*, Miklosich, *Etym. Wörterb.*, 114). В Крими звались козаками рядові Татари. Значіне відповідає призначіню козаків — служити „на замках“. Цікаве є слово „товариство“. Цікаво уперед всего, що рідко являє ся слово „товариш“, а звичайно лише імя збірне. В Іпат. літописи значить „товар“, „товари“ тільки що: крам, майно, або й — табір; тепер уживає ся у нас „товар“ також в значіню „бидлята“ (первістно може тільки ті, що везли); Мікросіч кладе значіня: „*merx, onus*“ (купецький крам, тягар), але „товариша“, отже й „товариство“, кладе зовсім на боці, осібно (*socius, genosse*); мабуть несправедливо (в серб-

скім і словінським є ще „товерна, товірна“, *taberna*, крамниця). І „товар“ і „товариш“ звісні на цілім обшарі Словянства. Найкраще держатись значіня літописного, бо за ним говорить історична традиція: тоді „товариство“ значило-б тільки що табір, таборище, купецьке чи воєнне, чи одно й друге. Козаки займались „промислами“ і торгівлею, але они ставили й сторожу воєнну для своєї охорони, отже товариства се такі таборища козацькі. На чолі їх бачимо отамана, а на місци давного віча — раду. Городів в степах не було, тим паче, що Татари всі городи зараз бурили, а з городами затратилась і давна організація й прийнялись нові терміни. Отаман і рада взяті очевидячки з німецького (*hauptmann, hewptmann, rath*; коли й у Татар є „одаман“, то слово се може бути переняте від козаків; адже рада очевидячки німецька, а отаман теж саме що польське „гетман“). Я бачу тут, так як і в наших братствах мійських, вплив німецької організації, і то або в часу, коли у нас по містах вводилось німецьке мійське право, або й скорійше, через торгівні зносини; бож купці німецькі без упину торгували з Татарами й педармо видавали їм королі польські й князі галицькі численні привилеї.

Отаман вступає на місце князя й его тивуна (*vilicus alias cywun seu watman*, в привилею земель руських з р. 1456, *гл. Szaraniewicz, Rys...*, 32); назва „князя“ натомісць вдержалась головно в селах на праві волоським, але в сім же самім значіню, що в інших селах назва отамана: *tota communitas smethonum, alias gromada, smetho kniaz Fedor etc., ibid.*). Тількож князь давний був з княжого роду, тивун був ним назначений — отаман же був вибираний¹⁾.

Те, що називає ся „козацтвом“ і таких же отаманів, князів і не князів, бачимо в степах, де власть князя не мала тривкої опори в міцних городах, вже дуже давно. Р. 1159 скупляє ся коло звісного Івана Берладника 6000 „берладників“ і йдуть на Ушицю; залога боронить ся, але „смерди — скачють чрез заборола к Іванови“. Такими-ж „князями“ я уважаю і т. зв. князів болохівських, дрібних — бо ніодин не названий по імени („болохівські“, по моїй думці теж що „волоські“), і тих „отаманів“, що з ними вступають в союз Кориятовичі займаючи Поділе. Такі князі й отамани се одно з явищ відвічної у нас боротьби централізації з місцевою автономією.

¹⁾ Отаман, *hauptmann*, се теж саме, що до значіня, що лат. *capitaneus*, польський староста. Уряд сей являсь на галицькій Русі власне в XIV в., отже і тим способом могла ся назва приймитись серед руських громад.

З'організувати козаків на новий лад польський було дуже трудно: в княжій Русі повинн смерт воєнну службу так само як боярин, і так само „держав“ землю, що на ній осів і працював. Організувати було тим тяжше, що нові організатори уживали дуже дивного методу, описаного Длугошем: *barones Poloniae a rege donationibus impetratis, antiquos incolas et haereditas de illis excludebant, qui inopia et egestate pressi et desperatione compulsi ad Tartaros fugiebant*. Тож недивно, що 1469 р., як оповідає тойже Длугош, пустошить галицьку землю *frequens Tartarorum exercitus, ex fugitivis, praedonibus et exulibus, quos sua lingua cosacos appellabant, collectus*.

Назва „козак“, „отаман“, „рада“, „товариство“ — прийняли ся загально мабуць в XIV в.; опроче-ж перенята організація козащини (на полки і сотні) мабуць прямо в часів княжих (тисяцькі й сотські).

II. Каманин зовсім справедливо вказує й на те, що чим більше на місце громадського (чи — ленного, державного?) посідання землі стало вступати посіданє приватне, індивідуальне, що виломлювало ся з організації громадської, тим певніше мусіло прийти до конфлікту так у нутрі козацтва, як і на зверх. І се велика заслуга автора, що він подав тут много цінних, нових подробиць. *Др. В. Коцювський.*

Kraushar Aleksander, Kartki historyczne i literackie, Краків, 1894, стор. 152 + 192, 16°.

З сеї книжки занотуємо першу статю *Poselstwo Jakóba Smiarowskiego* (1—42 стор.). Шановний автор вивечатав два документи, що відносять ся до знаного посольства Смяровского до Хмельницького. Цейшиї з сих документів находить ся в бібліотеці варшавського університета, другий в бібліотеці гр. ординатів Красінських. Оба по думці автора досі не знані і зовсім не вихісновані. Тимчасом річ має ся троха инакше.

Що до першого документу, затитулованого „*Relacya P. Śmiarowskiego, Posła K. Y. M do Chmielnickiego*“, то дійсно не був він ніде досі видрукований. Реляція ся приносить нам сю нову відомість, що, коли досі думано, немовби Ян Казимир писав до Хмельницького вже по своїм виборі на короля польского, з сеї реляції виходить як раз противне. Ще 15 листопада виїхав Смяровський з Варшави, отже перед елекцією, як раз в дни, коли Хмельницький вислав з листом Гунцля Мокрського. Але сеся відомість подана також в „*księdze pamiętniczej Michałowskiego*“, отже важність сього документу далеко не така, як хотївби шан. автор. А вжеж годї згодити ся з автором, що ся реляція ще ніде не вихіснована. Шайноха в розправі „*Dwa lata dziejów*“ виразно покликує

ся на сю реляцію (*Dzieła X. 171*) і також каже, що Смяровський висланий перед елекцією. Що до другого документу, той сам автор признає, що був він вже друкований (*Ogędownik naukowy 1841: Źródła powe dzieje kozaków wyjaśniające, wyd. Maciejowski*) лиш перечить его вихіснованє. Та і з сим годї згодитись; Костомаров, Куліш та Шайноха наводять відомости там подані майже живцем. В кінци зробили-б ми шан. авторови увагу, що коли підняв ся об'яснити сї документи па тлі подій сучасних, повинен був волитись холодним розумом радше як фантазією. Таке називанє руху Хмельницького „*scenamí wyuzdania najdzikszych zwierzęcych namiętności*“ вишло вже з моди і особливо в розвідках, що мають претенсію зватись науковими.

М. Кордуба.

Н. О. Сумцовъ — Дума обь Алексѣѣ Поповичѣ, К. 1894, (відбитка з Київської Старини 1894 р., т. XLIV).

В названій статті подав проф. Сумцов розбір козацької думи про Алексія Поповича або про бурю на Чорному морі. У нас таких праць ще небагато. Біля трьох спеціальних праць над поодинокими нашими думами, себто книжки Андриєвського: „Дума о побѣдѣ трехъ братьевъ изъ Азова, Одесса 1884“ та статті В. Науменка в К. Ст. 1883 про думу за Самійла Кішку і В. Романчука (в Дѣлѣ кн. 6, 212—232) про ту саму думу — є се одинокий розбір думи про бурю на Чорному морі з вказанєм аналогічних пісень полуднево-славянських: болгарської та сербської, як також близьких до сеї думи мотивів в піснях шотландських, даиських і скандинавських.

За Потебнею відкидує д. С. догад А. Н. Веселовського і Н. Дашкевича про спорідненє нашої козацької думи з великоруськими билинами про Альошу Поповича. З легенд про бурю на Чорнім морі і чудесний ратунок судна, що в полудневій Русі були дуже популярні і увійшли навіть в Записки П. Могилы та в книгу Галаятовського „Небо новое“, рівно-ж як з легенд середньовічних, західноєвропейських, що їх наводить Американець Чайльд в своїм ділі про шотландські балади із Генріха Гондінгтонського *Historia Anglorum*, робить д. С. вивід, що українські думи про Алексія Поповича, як і західноєвропейські кривні їм версії про каяття грішника на морі зложились, як не просто під впливом середньовічних легенд про чудеса пресв. Богородиці, то розвились під їх впливом і стоять в простім звязку з ними. Та хоч всі подробиці всіх пісень сеї теми носять виразно церковно християнський характер, однак пр. Сумцов ставить гіпотезу про можливість істнованя до-християнського, скандинавського первообраза, де морському

цареві приношено жертви цілі або частині, як се пр. дієсь у Осетин (Вс. Миллеръ II. 292).

Гіпотезу сю вважав проф. Драгоманов¹⁾ поки що хиткою, хотяй признає конечність первообраза, бо так шотландська як і датська пісні, як і укр. дума зложені під впливом одної тенденції — показати силу каяття. Легендарний же матеріал, який наводить пр. Сумцов з Чайльда а також з „Неба нового“ Галатовського і з „Записок“ П. Могилы належить по думці Драгоманова як раз до тем апальогічних, але не до самої основи тих пісень. Др. І. Франко²⁾ в рецензії своїй на розбір думи проф. Сумцова, згадавши ще про легенду про св. Палладію, уміщену в наших Четях-минеях і Прологах під днем 19 марта та в „Народовѣщанію“, книзі уніятській, вельми популярній в XVIII в., гадає, що жерелом усіх агаданих християнських легенд, а може й жерелом нашої думи про бурю на Чорнім морі, коли не безпосереднім, то в усякім разі ближшим від усіх тих легенд і казок було біблійне оповіданє про пророка Йону. На сю думку навели д-р Франка по части докази в ділі Рейсса (E. Reuss, La Bible, Ancien Testament, VI, Philosophie religieuse et morale des Hebreux, 563—572), що оповіданє про Йону уважати треба казкою, що тільки через непорозумінє попала в число книг пророцьких. Та лише прослідити би треба по моїй думці, чи оповіданє біблійне про пророка Йону було справді так популярним на Русі, як були популярними легенди з життя святих християнських або св. Богородиці. На всякий спосіб однак гіпотеза д-ра Франка має найбільше правдоподібности за собою.

В „доповненню“ до своєї статті (К. Стар., 1894, т. XLIV ст. 324—6) наводить пр. Сумцов легенду про каятє грішника на морі в двох варіантах, що понали в фацеції Поджія (Poggii Florentini Facetiarum liber) видані перший раз р. 1470. Свідчить се справді про велику популярність легенди про бурю на морі і каятє в часі неї грішника.

О. Макарушка.

Г. Булашевъ. Изъ исторіи церковно-приходскихъ школъ въ Кіевской епархіи. (Труды кіевской духовной академіи 1894 р., кн. 10 і 11).

Краткій очеркъ исторіи церковно-приходской школы въ Кіевской епархіи (Кіевскія епархіальныя вѣдомости 1894 р., ч. 22 і далі).

З поводу з'яву заступників церковно-парафіяльної школи в Києві 15—25 липня 1894 р. з'явилося сі дві статті до історії парафіяльної

¹⁾ Житє і Слово, 1894, II 303.

²⁾ Ibid. стор. 300—302.

школи в Кіївській епархії. Як та, так і друга стаття написані на підставі одних даних і, майбуть, одним автором, через те скажемо про них загалом. Обидві статті доводять нам, що справа парафіяльної школи в Кіївській епархії стояла досить добре, коли порівняємо її з иньшими епархіями. Тутешня парафіяльна школа, як взагалі і скрізь по Україні, має велику давність. Початок свій ся школа веде принаймні з XVI в., коли ми бачимо при монастирях та парафіях маленькі школи, що велись під проводом дяків та бакалярів. Сі школи були дуже невеличкі, складали ся з 5—10 учнів та дяка. Вони мали на меті виховувати заступників церковних сільських посад — паламаря, дяка, попа — через се учні в таких школах навчались славянської грамоти, вивчувались часословця та псалтирі, а щоб бути більш здатними до церковної служби, школярі повинні були помагати дякови читати та співати на крилосі. Се і весь курс тодішньої школи. Їх не можна назвати чисто народними, хоча до їх вступали діти самих селян. Такі школи існували досить довго і мали своє значінє аж до того часу, коли 1794 р. урядом було віднято право у вільних школярів на церковні посади; тоді вони почали зникати.

1835 р. Синод, щоб зменшити число прихильників до так званого „расколу“, звелів заснувати школи при церквах та монастирях в тих епархіях, де були „раскольники“; сюди-ж ввійшла і Кіївська епархія. Такі школи й справді було заведено по селах, але вони існували не довго і не мали жадної вартости. Синод обмежив ся лише одним указом про школи, не призначивши на них ніяких коштів і навіть не виробивши програми самої школи. Він склав усю справу на сільських попів, які, не маючи жадних засобів задля підтримування своїх шкіл, дивились на них лише яко на тягар. Та і самий стан народу в кріпацтві не сприяв розвитку сих шкіл. Через се вони почали все більш та більш падати і до 1847 р. вовсім зникли.

Так тягла ся справа народних шкіл аж до 1857 р., се-б то до часу комітета про визволенє з кріпацтва, коли російське суспільство згадало і про народню освіту. З сього часу в Кіївській епархії ми бачимо, що сільські попи з своєї власної ініціативи починають засновувати парафіяльні народні школи. Справа шкільна пішла жвавійше, коли на неї звернув увагу кіївський митроп. Ісидор. Він запросив до шкільного діла усіх своїх свьяшеників, і вони почали потроху захожуватись коло народньої освіти; 1860 р. в Кіївській епархії було вже більш 300 шкіл. Сього року вступив на кіївську митрон. катедру Арсеній — чоловік енергічний і великий прихильник парохіальної школи. Їго заходами значне побільшилось кількість їх; він упорядкував саму справу в школі і виробив програму, добував книжок, збирав гроші... Доволі

того, що до 1862 р. парафіяльних шкіл значило ся 1360 шкіл з 31.686 кількістю учнів.

1 січня 1862 р. був виданий указ міністерству народньої освіти, по якому се міністерство мало заводити народні школи по селах. Висша гієрархія дуже бажала, щоб народня освіта зосталась за ним, і з сього часу починаєть ся відоме змагання — кому заправляти народною освітою, чи урядови, чи духовенству — і тягло ся до указа 1884 р., що затвердив парафіяльну школу за духовенством, але й се не знищило конкуренції парафіяльної школи з міністерською, що тягнеть ся і досі.

Починаючи з 1884 р. автор робить справоздання, що зробила парафіяльна школа за десять літ до 1894 р. Се справоздання складено по офіційальним відомостям, через се ми, памятаючи про згадану конкуренцію, маємо право не зовсім то здавати ся на його. То правда, що в губерніях -- Київській, Подольській і Волинській — де по за парафіяльною школою є тільки невелике число так званих міністерських шкіл, парафіяльна школа, яка ні є, задовольняє все таки в деякій мірі потреби народньої освіти. Але автор в своїому справозданю дуже вже побільшує ті здобутки, які дала парафіяльна школа народній освіті; він вбачає в парафіяльній школі майже спасення всього українського народу. Похибкою автора є ще і те, що він обминає питання, як сам народ відносить ся до парафіяльної школи. Через се статті його з'являють ся сторонничими і мало цікавими для людей, що стоять здалека від згаданої емуляції.

С. Л.

Імеретинській К. Н. кн. Дворянство Волинской губерніи (Журналъ Министерства Нар. Просвѣщенія 1893, VIII с. 342—368; 1894, IX с. 321—372).

Під таким титулом д. Імеретинський хоче представити історію справи про затвердження волинської шляхти в правах шляхотства урядом російським, або „боротьбу пігмеїв з гігантом“, „боротьбу волинського шляхотства з російським володінням“, як се називає автор. Він користавсь архивом волинського „депутатського зібрання“, в якому концентрована була та справа і на підставі їх певно міг би дати цікаву картину громадських і урядових відносин з мало ще висліджених часів після розділу Польщі. Головна вага полягає на тому, що волинський депутатський збір затвердив масу шляхотства в „дворянських“ правах на власну руку, не звертаючи ся до вищої інстанції -- російської герольдії, часом на підставі фальшованих документів; для того навіть фальшували ся актові книги, і коли розпочала ся ревізія, а далі слідство в тій справі, затягано рішення цієї справи аж до р. 1866, коли всіх

незатверджених в шляхетських правах повернено в міщанство і селянство. В сій справі виразно показала ся сила шляхетських верств польських і неміч російської урядової машини, але д. Імеретинський не зумів використати свого матеріялу; не кажучи вже про ту непрямну і непридатну для наукової розправи фразеологію, де читачеві надокучають взагалі про „руское дѣло“ і „польску інтригу“, автор не вмів виставити характерніші сторони питання; оповідання губить ся серед нещасливо вибраних витягів з актів і не дає ясного розуміння навіть, які були надужиття, яким чином, на яких підвалинах перепроводжували ся затвердження, які вимагання були пізнійше до сього приложені. Одначе все таки годі відмовити авторови і цікавих відомостей з актового матеріялу. Занотую комічну подробицю: урядників, що службою набували право шляхетства, „зібраніє“ записувало до польських гербів, так з'являлись: Кувьменко гербу Ястржембен, Тищенко-Тушков гербу Абланк і т. и.

М. Г.

Сочиненія А. А. Котляревскаго, т. IV (Сборникъ отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ т. L), Сиб., 1895, ст. V + CL + 401 + 27 + портрет і рисунк.

Сим грубим томом закінчив ся збірник писань пок. професора київського Ол. Котляревського, довершене петербурскою академією наук коштом вдови покійника. Таким чином стали загально приступними писання знаменитого філолога, розкидані в періодичних виданнях або видруковані окремо в малім числі примірників, так що стали великими рідкостями, а тим часом мають чимале значіння. З поміж заміщених писань занотуємо наприклад — кілька рецензій до української літератури і розправку про автохтонність Українців (з поводу погодинської теорії) в I томі, начерк порівняної лінгвістики в т. II, славна розправа про погебальні звичаї Славян і монографія про Славян Поморських в т. III, монографія про Славян Балтійських і проба бібліологічного огляду давнього руського письменства — в IV т. Остання праця особливо важна — бо неастанувлена ніякою новішою — для студій руської мови і письменства (смерть не дала автору повести далі сю працю й дати також огляд студій над усною творчістю народа); тут дано загальний огляд історії науки, далі перегляд всієї літератури до руської мови і письменства, з докладним бібліографічним апаратом (Котляревський славивсь як знаменитий бібліограф¹⁾); досі ся книжка була бібліографічною рідкістю,

¹⁾ Було б добре, якби якийсь з сучасних учених взяв би ся доповнити сю книжку новою літературою — то побільшило б її вартість.

бо видрукована в мало розповсюджених „Филологических Записках“ вороніжських, а окремо вийшло тільки 99 примірників. Дешева ціна збірника писань (по 2 руб. том) побільшує приступність цієї праці, яку ми дуже поручаємо нашим академікам і кандидатам.

До IV т. доложено біографію Котляревського, споряджену Пичініним (про неї буде мова окремо) і реєстр праць Котляревського, з означенням відповідних томів збірника.

М. Г.

Н. Θ. Сумцовъ — Пѣсни и сказки о живомъ мертвецѣ, К., 1894 р., ст. 18 (відбитка з Київської Старини 1894 р., т. 44).

Тема пісень про живого мерця znana: закоханий молодець, що не може ожени́тись з любкою своєю, пробує різних хитрощей, щоби спровадити її до своєї хати. Нічо не помагає. Тоді за порадою матері притворюєсь він мерцем, его мила приходить на його подивитись і стає у головах, „живий“ мерлець прокидаєсь і відтак замість похорону відбуваєсь весілля. Тема казок про сю саму справу далеко більш комплікована і ріжнородніша; — проф. Сумцов наводить її в різних відмінах, користуючись для варіантів чужих просторою працею Bedier: *Le fabliaux*, Paris, 1893. „Пісні і казки про живого мерця — каже проф. Сумцов — відслонюють нам характерні нитки живої звязи українського народу з західним світом і тим мають для нас високий історично-літературний і історично-культурний інтерес“. Проф. Сумцов по своєму методу приводить попри варіанти український і угорсько-руський також болгарський, сербський, угорський, італійський, давні данські, нові шведські і англійські — єї послідні за Чайльдом (*The english and scottish pop. ballads* II с. 506), виказує спільні та спеціальні черти пісень і приходить до заключеня, що в основі сих всіх пісень лежить якась середньовічна новела або забута казка (*fabliau*), та де і коли з неї піснь повстала та як ширилась, се годі провірити. В віці XVI она вже znana в північній і полудневій Европі. Український варіант підходить до болгарського, а угорсько-руський до німецького — се би вказувала трохи на дороги, якими пісня в Европі ширилась. Казки же українські про живого мерця мають кілька моментів спільних з французькими і німецькими фабльо XIII—XIV в., що знова мають один момент спільний з Панчатантрою. До пізнійших італійських повель стоять наші казки дальше, як до французьких та німецьких. — Праця проф. Сумцова вже тим самим цінна, що она першою у цьому ділі, бо простора монографія проф. Сазоновича о жениху — мерці відносить ся до цілком иньшого циклю пісень, казок і повірій та не має нічо спільного з переказами про живого мерця. Одначе можна би сміло висказати здогад

проти гіпотези пр. Сумцова, що пісні про живого мерця могли витворитись рівночасно і існувати паралельно з прозаїчними казками, ба навіть може перед казками, судячи по первісній поетичній творчості народів, та що в основі для пісні ледви чи лежало прозаїчне *fabliau*. Аджеж і тема пісень дуже натуральна і проста, а тема казок скомплікована.

О. Макарушка.

Богдановъ С. Сборникъ церковныхъ напѣвовъ, издревле употребляемыхъ въ Подольской, а частью Волынской епархіяхъ, переложены на четыре голоса: дискантъ, альтъ, теноръ и басъ. Вильна, 1894, ст. VI+170.

Відомо, що надрукований матеріал не обіймає усіх церковно-богослужбних мотивів православної церкви. По багатьох місцях заховались і передають ся від батька до сина окремі мотиви, що ще не заведено у книжки; по всяких монастирях церковно-богослужбні пісні співвають ся окремими варіаціями, по глухих селах межі любителями церковного співу, властиво-ж межі старими понами й дяками, збереглись стародавні мотиви, прості, але характерні; се — не покруч книжного мотиву, але оригінальний утвір народу. Коли де, то властиво на Україні заховало ся багато стародавніх мотивів, повних почуття та краси, що різнять ся від тих, які утворено на півночі. Мабуть не одному траплялось чути по сільських церквах спів на обідні або другій службі старих наших дяків. Меж них трапляють ся знамениті майстри до передавання сих стародавніх мотивів. Сей одnogолосний спів спершу здасть ся чудним, невичайним, особливо городянищови; але прислухайтесь до сего співу: скільки тут щирости та простоти, глибини почуття та краси мотиву; воно мимохіть тягне думку й серце слухача до Бога, до церковної відправи, до глибокого змісту пісні. Межі змістом пісні й її мотивом повна гармонія. Спів часто й густо переходить наче-б то у речитатив й тоді він нагадує кобзарів, що співвають народні думи (пригадують ся нам співви Остапа Вересая, повні експерсії та виразности, у багатьох місцях виконані речитативом), або лірників, що співвають ріжні „псалми“. Як сей спів народних співаків глибоко западає у душу слухачів з народу!...

От через віщо, як взагалі усі твори народнього гения, виявлені словом або музикою, потрібно записати, зачотувати у книжках й науково простудіювати, то теж треба сказати про церковні мотиви — народні. В Росії, вже звернули увагу на єї мотиви й де що вже видано; по троху єї стародавні мотиви вживають по мійських церквах і сям витискають італіявізований церковний спів, що панував до сього часу — штучований, занадто штучний, подібний до оперного. Але українсько-руських церковних мотивів видано дуже мало.

Одною з таких проб зібрати й видати українсько-руські церковні мотиви є вище названий збірник о. Богданова. Тут подані подільські та волинські мотиви пісень обідні, всійношної, вечерні, великопостних та великодних служб та инчі. Своім заміром книжка о. Богданова вельми симпатична, але не можна сказати теж саме що до виконання сего заміру. Церковні мотиви, як і в взагалі народню творчість, треба записувати акуратно, стенографічно, заховуючи усі ознаки оригіналу, й потім порівняти записане з надрукованим матеріалом, а властиво сего й не виконав о. Богданов у своєму збірнику. Деякі мотиви він передав не так, як звичайно співають їх й як нам трапляло ся чути (напр. N. 24 „Милость мира“), — дуже може бути, що збірник, як великорос, передав мотив по своєму, не спостерігши українсько-руського характеру співа. Деякі мотиви, заведені у книжку як „издревле употребляемое“ на Подолі та Волині, знаходимо у нотних друкованих книжках, от напр. Херувимська N. 20 (так звана у співаків „Большая Симоновская“) надрукована р. 1887 у збірнику Сигнаєвського (так само і велике славословіє N. 15), а Херувимська N. 22 заміщена в „курсі хорового церковного співу“ Смоленською, до того ще й сказано у останній книжці, що ся Херувимская вятського співу.

10. С.

Лірники, студія Кирила Студинського, Льв., 1894, 8°, стор. 56—182 (відбитка з „Зорі“).

Розібрати жите і організацію лірників та подати ближші відомости про їх окрему мову — отсе ціль автора студії.

Автор, подавши коротку літературу, яку досі маєм про жебраків, дідів, лірників і кобзарів на російській, українській і польській мові. (Крашевский, Куліш, Держковський, Кольберг, Ал. Менціньский, Безсопов, Боржковський, Николайчик), повідомляє про сліди істнованя шкіль лірницьких на Україні і в Галичині, про цехи лірницькі, про збори лірників і звертає увагу на схожість мови лірників з потайними говорами шаповалів, офенів та злодіїв а то львівських (шаповали — се мешканці Нового Ропска, Новозибківського уїзду Чернігівської губернії, вирабляють з шерсти рогатої худоби і з овечої вовни білі і чорні шапки на подобу стятого стіжка, рукавиці і т. д., стають на роботу по домах і крадуть, де лише можуть; офени — дрібні російські торговці в Володимирській губернії). Питаючи себе про причину організації лірників і повстаня окремої їх мови схожої з мовами других потайних організацій, відтак про причину поважання, з яким нарід відносив ся все до лірників, автор заключає, що все те навести мусить на здогад, що лірники мали в житю нашого народу яку-то важнійшу роль. „Чи були они местниками за кривди закріпощеного народу, або чи роля їх була иньша —

се можуть з часом виказати дальші висліди на тім поли“. На тім кінчить ся розвідка дра К. Студинського. Дальшу часть брошури заняв словарець порівняний говору галицьких і українських лірників, говору шаповалів, офенів, львівських злодіїв (говору босаньського), вкінци кілька слів злодіїв з сторія Домброви Гірної.

Запримітити годить ся, що титул розвідки дра К. Студинського є занадто загальний Ми по книжці з отсею напишею сподівали би ся студії передовсім про минушість лірників, а не лише кілька віскок з сучасного їх життя, зібраних від вмираючих вже дідів-лірників. Правда що висловлений девідерат трудний що до сповненя а все таки при пильнійшій розсліди можна було-б осягнути певні результати. Коли вже казати за местників, то нававав би я лірників, бандуристів, кобзарів не местниками людських кривд, але радше посередниками знаменитими між людом простим а местниками, козаками а відтак гайдамацькими ватагами на Україні та розбишацькими в Галичині. Се були добрі і майже одинокі курнери, досьвідчені, обізнані з краєм і свідомі свого рода патріоти! Тим то і толкуєсь, що з упадком інституції местників народних запорожців і гайдамаків упала і інституція лірників — они по части страшили вже своє суспільне завданє, яке сповняли передше.

На мою думку автор за широко як на таку маленьку розправку, говорить за Кулішом, Держковським і Кольбергом — про жите дідів. До сього в оповіданю Держковського є очевидно багато пересадки.

В словари лірників годило ся увагу звернути на сі слова, що увійшли до мови літературної або живуть в диалектах нашого народу. До таких слів належать: курникати = щось сьпівати собі під носом (Шевч. в Гайдам.), в говорі українських лірників: куріка (чи се помилка, може курника) = піснь, курішать = сьпівати; манатки (в звороті: забирай свої манатки) = убранє невеликої вартости і иньші дрібні річи, в говорі українських лірників: манатка = сорочка; нюнька = розпещений, розмазаний синок, в говорі галицьких лірників: нюньчик = син; саламаха (в Яворівщині) = рідка потрава, несмачна; в говорі львівським: саламаха = росіл; ніклюс (в Яворівщині) = зачарованє, обман при илаченю гроши й („Дивлю ся я вам, куме, а в мене замість пятки, одиніський крайцар в калитці, а добрем видів, що давав ми (купець) пятаку“. — „Ніклюс, куме, бігме ніклюс!“), в язиці офенів — отже купців — никлюсь = убуток, страта; Лох = імя власне осіб в Галичині, у офенів лох = хлоп, мужик, парубок.

Годило ся також поробити бодай натяки про спосіб твореня говорів лірницьких і злодійських на підкладі язиків свого народу, серед

якого чи лірники чи шаповали чи офени жили. Тим чином сухий спис слів набрав би був більшого інтересу навіть для перестічних читачів. Здогади в сім згляді насувались самі в себе. У галицьких лірників гній звесь **балюжник**; очевидно утворене се слова з посвяченого значенем слова: калюжа; батій = отець, **батько**; білюга = редьков, назва від прикмети сеї рослини, зіткó = жито, по переміні шипячого суголосу в сичачий і здрібненю і т. п. Такі слова як карáбля на означене ложки, кімати = спати (*κοιμάω*), клімати = красти, що нагадує грецке *κλέπτειν*, копсати = бити, у народу в подібнім значію: копирсати, крісо = мясо грецке *κρέας*, кувізо перекручене з слова желізо, кувечер утворене зі слова вечер, кузатра = завтра, лига = вовк, подають кожному фільольови цінний материял до спостережень.

Деаидерата мої, висловлені тут, не зменшують заслуги дра К. Студинського, що одинокий в Галичині звернув пильну, признапя гідну увагу на вимираючих нотомків славних, поетами нашими звеличуваних лірників і заховав від загибелі — забутя останки їх мови. Є надія, що дістанем від нього ще не одну розвідку з сеї області, яка буде так ясно, прозористо і безпретенціонально написана, як „Лірники“.

О. Макарушка.

Вячеслав Будзиновский — Хлопска посілість в Галичині і новочасні суспільно-реформаторські змагання, Льв., 1895, стор. 117 (передрук з „Народа“).

Звісний читачам „Записок“ автор „Аграрних відносин Галичини“ подає в наіменованій праці, можна сказати, результат попередних своїх праць і своє політично-економічне сredo на основі їх же. Ясна тенденція, ораторський тон і фронт звернений головно до т. зв. українсько-руської радикальної партії кажуть працю д. Будзиновського вважати броурою публіцистичною. Не тратить вона однак через те своєї повсякчасної внутрішньої реальної вартости. Противно, хто хоче ясно і скоро поучити ся про економічне положенє нашого селянина за послідних 50 літ і про сучасні європейські реформаторські змагання, що дотикають ся дрібної сільської посілости, той з користію прочитає брошуру д. Будзиновського, хочби єму ані тон автора ані деякі дедукції і вигляди автора не припадали до вподоби. Автор — рішучий прихильник соціяльної демократії з підставою національною, себто стоїть за націоналізацію всіх способів продукції і яко такий є він уже звісний і по-за границями нашого краю, бо самостійно стараєсь розв'язати проблем у відносин дрібної власности рільної до сподіваного в будучности колективізму (пор. Arbeiter-Zeitung).

Не моєю річю є розбирати тут детально дедукції і вигляди автора на будуче, бо в таких річах не мож устеречи ся від певної дози субективізму; зазначу лише загально, що докази автором вельми енергічно ставлені. Безпардонно здирає автор також маску зі шляхти галицької, що вона мовляв добровільно хотіла панщину дарувати в р. 1848, аж тут її правительство австрійське випредило. Занадто несправедливо одначе осуджує автор на мій погляд становище Русинів за останних 50 літ.

Автор забуває те, що людей треба осуджувати з їх а не з своєї сфери. Бо хто зна, чи й автор бувби так думав і так писав перед 50 роками, як би був уродив ся в тодішній суспільности, кінчив тодішні школи й жив серед тодішних людей і обставин, а не 50 літ пізнійше, коли проскрибована ним руска інтелігенція порозпочинала, як уміла, роботу, виобразувала бесіду, постаралась про школи й підручники й згорнула хоч на стільки своїх людей до купи, що нині вже бодай можна про інтелігенту сьвітлому себе громаду руску говорити. Та автор, приводячи протести єпископа Литвиновича et consortes в справі сервітутів та питаючи В. Навроцького, Ів. Франка і інших в справах дослідів економічних, мимоволі перечить тому, немовби руска інтелігенція все лиш сама про себе дбала. Та гадаю, що й так не дуже була-б вона прогрішилась: бо без своєї інтелігенції (звісно правдивої інтелігенції) таки в роботі громадській не обійдеш ся.

І. Копац.

Вопросъ о сервитутахъ въ Юго-западномъ краѣ. К. 1894, 17 ст.

Справа сервитутів, се-б то права селян користати в якісь мірі з земель своїх колишних дідичів (часті худобу на панській телоні і в лісі, збирати дерево, ловити рибу, користати з водоноїв, добувати каміше на панських ґрунтах), що стоїть вже з 30 літ на порядку денним у адміністрації правобічної України в Росії, цікава і з погляду історично-економічного, як слід давнійшого спільного користання з таких вигод господарських, і з погляду сучасної економії — своїм матеріальним значіннем. Брошура вище виписана є відбитка кількох артикулів з київської часописи „Жизнь и искусство“; вона хоч має переважно характер публіцистичний, подаючи кілька уваг до користного розв'язання сеї справи, що займувала довгий час адміністрацію і викликала немало рухів сільських, часом кровопролитних, але на початку подає огляд і історію сього питання по визволенню селян (с. 1—5) і додає статистичні дати сервитутної справи в відомостей, зібраних адміністрацією; тим брошура варта уваги й тих, кому цікава економічна історія нашого краю.

М. Г.

Фабричная и заводская промышленность въ районѣ юго-западныхъ желѣзнихъ дорогъ, выпускъ II: Производства продуктовъ обложенныхъ акцизомъ: винокуренное, водочное, дрожжево-винокуренное, пиво- и медоваренное, табачное и спичечное К., 1895, 4^о, XLIII+361.

Вже друга сотня літ початась, як „Юго-западний край“, се-б то Правобережна Україна (властиво: Поділе, Волинь і Київщина) перебуває „въ исключительномъ положеніи“. Потребу останнього виводять з потреби „обрусенія“. Не відомо який культурний поступ зробило за цілий вік „обрусеніє“; але добре відомо, що пильновання „обрусенія“ раз-у-раз гальмує і гальмує на довгий час майже що кожду добру реформу задля Правобережя. Так було напр. з реформою судовою: „исключительное положеніє края“ не давало цілих 15 р. завести на Правобережі нові суди; так і з реформою земскою. Задля браку земства на Правобережі між иньшого ні Київщина, ні Волинь, ні Поділе не мають статистичного опису; без чого усяка бесіда про економічний побут краю — в найлучшому разі — діло проблематичне. Тим часом лівобережна Україна, дякуючи земській статистиці, спроможна на ґрунті певних дат показати стан економічного побуту своєї людности. Правда — Правобережє — як і всі иньчі губернії, мають кожна свій урядовий статистичний комітет; але комітети майже не оголошують своїх статистичних робіт; таї та статистика, яку вони збирають через сільські органи, така непевна, що ледви чи можна користувати ся з неї. Напр. перше і найважнійше діло — статистика земельна, а яка певна, хоч би в Київщині — отся статистика, можна бачити з того, що навіть цифра земельних наділів — показує свою велику рухливість, неважаючи на те, що вони повинні бути нестеменими. З генерал-губернаторського обіжника, виданого 24 липня р. 1893, знати, що напр. по Вергунівській волости показано наділеної селянам землі 10568 десятин, а за два роки ні з сего ні з того її побільшало до 13393; в Шабельницькій волости так само нестемений по закону селянський наділ перестрибнув в статистиці з 9328 десятин на 7112 десятин. За два роки невідомо де діло ся 2214 десятин землі. Коли така непевність в датах статистики земельної і на такі землі що урядовими ланцюжниками обмірані і списані на планах; так якої-ж певности можна сподівати ся в иньчих — дійсне рухливих сферах?

Тим-то за таким убожеством статистики на Правобережній Україні треба радіти — коли трапляеть ся який, більш менш певний, показчик статистичний, що обіймає ту чи иньчу вітку життя; як от-се зроблено і в другому випуску „Фабричної и заводской промышленности“. Гово-

рячи про перший випуск¹⁾, я казав вже, яка мета кермувала потребою скомпоувати отсю статистику. От-же спеціальність мети не перешкожає кому треба зажити ту книжку, про яку я зняв бесіду, і задля иньчих виводів. Напр. хоч би взявши таке питання: до яких добутків в сфері добробиту економічного, або ще вузше, в сфері поліпшення сільського господарства може довести непомірне оподаткованне тієї чи иньчої крайової продукції і закони, видані наперекір звичаям і традиціям маси робітників? В отсій книжці і можна розжити ся на добрі дати про відповідь на таке питання, взявши промисли винництва і тютюництва.

Зпокон віку було вільно на Україні гнати горілку і обробляти тютюн — кожному. Винництво і тютюництво не були у нас ніколи промислами буйними; були вони, найпаче винництво, віткою сільського господарства, викликаного головним продуктом хліборобства — збіжем. Головний продукт краю, неспожитий на харчі людям, перероблювано на горілку. З останків — звичайних в процесі продукції горілки, себ-то з барди, була велика користь селянам; вони, найпаче чумаки, харчували робочий товар вельми поживним кормом.. Горілка була дешева, і уживанне її не вело до тієї руїни, яку помічаємо нині, коли ціну на горілку доведено до неймовірної висини. На моїй пам'яті відро горілки коштувало 40 коп.; нині воно коштує 5-6 карб. Хлібороб — як тоді, так і тепер справляючи напр. весіле або толоку в косовицю, однаково на міру видавав горілки; але за ту саму горілку, що тоді коштувала два карб., тепер він мусить заплатити 25—30 карб.

Час від часу, повагом вільність гнати горілку обмежовувано. Перегодом уряд російський захотів позискати з винництва на Україні і оподатковати горілку. З початку р. 1850 заведено податок на горілку — скрізь по Росії. Оподаткованне все більшало; дійшло до того, що горілчаний податок став четвертиною державного бюджету. Горілка подорожшала, п'яти її люди не покинули, а тільки стали більш пропивати на неї грошей. Разом з тим винництво зробило ся буйним промислом, перейшовши в руки богатирів-жмикрутів та акціонерних товариств. Закон примусив дрібні винниці позачиняти ся; винництво яко вітка сільського господарства зпикло.

Винниць, починаючи з р. 1860 — все меньшав і меньшав. Меншанне винниць виразно знати з отсеї таблички:

¹⁾ Див. Записки т. V, бібліографія, стор. 85.

	Скільки було винниць року						
	1871 ¹	1887 ²	1888	1889	1890	1891	1892
Київщина	167	75	77	79	81	79	74
Волинь	159	95	97	96	89	85	83
Поділля	213	88	91	98	94	88	80

Таким чином бачимо, що за 20 років винниць поменшало в Київщині на 46,7%, на Волині на 47,7% і на Подолі на 61%; але сама продукція з того не поменшала, а ще побільшала. За 15 останніх років продукція спершу побільшала в Київщині на 23%, на Волині на 9%, тільки на Поділлі поменшала на 4%.

Зріст горілчаної продукції за тими обставинами, на які вказано в горі, становлячи плюс задля міністерства фінансів, становить мінус задля народної маси.

Така сама-ж доля стала ся і з пивництвом. Броварів на Правобережі поменшало за п'ять років з 91 до 78; а продукція пива побільшала: на кожен бровар Київщини, Волині і Поділля р. 1888 припадало пересічно 12670 відер; а р. 1892 вже 18660 відер — очевидно зростає пивництво на руку багатирів.

Закон про тютюництво віддав останнє чисто в руки монополців-жмкрутів і от до чого довів його, як каже один з сільських господарів В. А. Гарновський (стор. 287): „плантатор повинен продавати свій тютюн не всім, хто того потребує, як колись було, а тільки фабрикантам та оптовим складникам, а останнім — яка-ж вигода дорого платити!.. через те плантаторам не можна продавати свій тютюн без недобору“. От що показують нам цифри за 9 років — 1885—1893. Землі під тютюн було оброблено на Поділлі р. 1885 — 717 десятин, р. 1893 404 десятин; в Херсонщині 424—210; на Бессарабії 4177—2046 десятин. Тільки на Волині за сей час побільшало плантацій з 259 до 420 десятин.

Звісно і збір тютюну поменшав. Напр. порівняємо збір 1887 і 1892 і побачимо що зібрано його:

на Бессарабії	92157	—	57521	пудів	—	менше на	35836	пудів
на Херсонщині	14338	—	5214	”	”	”	9124	”
на Поділлі	24208	—	10416	”	”	”	13792	”
на Волині	84084	—	55173	”	”	”	28911	”

¹) Календар Чубинського стор. 169.

²) Фабр. и завод. пром ст. 4.

Вже-ж мусіло поменшати і тютюнових фабрик; і їх поменшало: в Київщині за шість років не стало 5 фабрик, на Поділлі 3, в Херсонщині 2, в Бессарабії 3, на Волині 1, а разом всіх 14 фабрик.

О. К — ий.

Akademia Umiejętności w Krakowie. Sprawozdanie komisji fizyograficznej etc. — Том XXIX, Краків, 1894, стр. XXXVIII, 266+192.

Перша часть сього тому обіймає спостереження метеорологічні, зроблені в Галичині в році 1893, а зіставлені обсерваторією астрономічною краківською під доглядом проф. дра Карлїнського. Дальше йде стаття дра Вежбіцького про гради в р. 1893, слідує: виказ стану вод на ріках галицьких в р. 1893 дра Карлїнського, про замерзанє і пуканє ледів на ріках в р. 1892—93, спостереження зроблені в р. 1893 на стациях водномірних, спостереження фіто-фенологічні і появ в світі зв'язаних в р. 1891, 1892, 1893 і висліди спостережень магнетичних, зроблених в Кракові в р. 1893 дром Вежбіцьким.

Часть друга обіймає матеріяли до фізіографії краю; потуємо те, що належить до Русі і сусідних областей.

Śnieżek Jan — O krajowych gatunkach trzmieli.

Підчас коли в иньних краях європейських існує вже спора література про чмелів, у нас донерва не раз перший в р. 1874 подав проф. др. Вежейський в Спр. ком. фіз. спис родів галицьких чмелів. Від того часу не появилася жадна праця про них. Автор статі займав ся кілька літ тими болонкокрильцями і то так систематикою, як і їх біологією, слідив їх житє в природі і при штучній годівлі; збирав їх в околиці Ясениці (пов. березівський), а при тім мав до розпорядимости збірку з цілої Галичини проф. Вежейського. В першій частині розправи подає вельми цікавий опис житя чмелів, а в другій займає ся їх систематикою. Уложити їх в систем натуральний є на разі річею майже неможливою, бо ані барва тіла (на підставі якої ділили Dalla Torre, Hoffer, Morawitz), ані постать голови (як ділив Schmiedeknecht), ані відношенє поодиноких членів тіла до себе не дають зовсім певних основ до поділу. Єдино певною ціхою до розпізнання є приряд у самців, що служить до придержування самиці. Після того одже поділено всі доси пізнані чмелі на 80 родів, з чого на Європу припадає коло 40, а на Галичину 18. Але той поділ є лиш штучний, бо основує ся на однім знамені. Автор же опираючись на тім останнім, а при тім уважаючи на барву волося, постать голови і иньші ціхи (користував ся також термінологією, якої уживають пастухи в околицях Ясениці при відріжнюваню родів), пробує подати більш природний поділ галицьких чмелів на роди. При описі кож-

дого роду подає автор точний опис самиці, самця, висше згаданого ряду і дещо найважливіше з біології того роду. В Галичині знаходять ся одже такі роди чмелів: 1. *Bombus terrestris* L. — з 6 відмінami, оден з найбільших родів краєвих, вельми розповсюднений; 2. *B. hortorum* L. — з 3 відмінami (відміна з чорним кадовом є дуже рідка, а найшов її лише проф. Вежейский на лїсній луці коло Синькова в східній Галичині), найзвичайніший з тих, що гніздять ся під землею; 3. *B. Latreillelus* Kirby, досить розповсюднений, хоч в Сирії і Німеччині належить до рідких; 4. *B. distinguendus* Morawitz — після Morawitz'a є то форма північна і дійсно в Сирії і Німеччині належить до дуже рідких, автор же находив її у нас в порівнянню досить часто, а навіть відкривав гнізда доси неописані; 5. *B. fragrans* Pallas., головне місце его побуту — степи українські, у нас автор сам его не найшов, лише проф. Вежейский коло Синькова і Ягольниці в східній Галичині, гніздо его досіль зовсім незване; 6. *B. silvarum* L.; є то форма мала, належить враз з *B. hortorum* до найбільш розповсюдених у нас; 7. *B. agenicola* Thomson, досить рідкий у нас; 8. *B. pratorum* Panzer, з 2 відмінami, відміну ясну находив автор досить часто, а темну дуже рідко, коли проф. Вежейский і тоту другу бачив досить часто на Поділю на степену Панталіхи; 9. *B. variabilis* Schmiedeknecht, з 3 відмінami, у нас рідкий; 10. *B. cognatus* Stephens-senilis Smith., більш розповсюднений здаєсь в східній Галичині, самець у нас дотепер незнаний, гніздо его відкрив лиш раз др. Hoffer в Сирії в покинутім гнізді вивірки; 11. *B. agrorum* fabricius, находить ся у нас всюди; 12. *B. hypnorum* L., у нас і всюди рідкий; 13. *B. sorvicensis* Fabr., з 3 відмінami, з яких автор найшов лиш відміну з білим кінцем кадовба, иньші форми знайдені автором наче переходові з одної відміни до другої, гнізда не найшов, лиш одно доси відкрив Hoffer в Сирії під землею в лісі серед листя букового; 14. *B. pratorum* L., найменший з краєвих родів і дуже рідкий у нас, находить ся на цілім просторі Галичини, в Німеччині звичайний; 15. *B. vorticosis* Gerstäcker, рід той, знаний з гір кавказких, відкрив проф. Вежейский на границі Галичини і Буковини в невеликім числі оказів, самець у нас невідкритий, гніздо его в загалі зовсім незване; 16. *B. lapidarius* L., у нас звичайний; 17. *B. Rajellus* Kirby., найзвичайніший у нас зі всіх родів, що гніздять ся над землею; 18. *B. confusus* Schenck, з двох відмін находив автор лиш темнішу, але має надію відкрити і другу, бо після Hoffer'a гніздять ся обидві вєспільно.

Bobek K. — Przyczynek do fauny muchówek okolicy Przemyśla. — Є то спис родів двукрильців (diptera), які

автор зібрав в околиці Перемишля, як і подальших місцевостей — Краєщина, Добромила, Хирова, Старої соли і т. и. Цілої збірки автор ще не опрацював, а подає лише спис родів двох підрядів і то не повний, а то: короткорогих (*brachycera*) і довгорогих (*meiosega*). Число поданих родів виносить 462, з яких 48 нових для фауни галицької. При кождім роді подано місце і час найденя. Автор заповідає, що приступить в найближшій часі до точного обробленя і доповненя своєї розправи.

Roman Gutwiński — *Głony stawów na Zbruczu*. Автор подає систематичний спис рослин, що належать до класу *Chlorophyceae* Wittr., *Bacillaricae* Nitsch. і *Phycochromophyceae* Rab., зібраних в ставах в Підволочисках і під Очківцями.

Dr. Wołoszczak — *O roślinności Karpat między górnym biegiem Sanu i Oslawą*. Рослинисть в околицях Карпат між горішнім бігом Сану а Ославою, ділить проф. Др. Е. Волощак на 3 типи: тип ославський, в долині Ослави, убогий на рослинисть; тип ветлиньський, в полонинах Ветлиньській і Царинській, та в горах пограничних від Равки по Яслик (або може і Гирляту) з рослинністю досить багатою, з характером передальпейским, і тип посередній, відграничений від ветлиньського простою лінією від закруту Ветлини до границі угорської. Причина тих різниць у фльорі лежить на думку автора в різницях кліматичних: Ослава убога в опади — Ветлина богата. При тій нагоді поправляє автор неточности і блуди, які подібав в письмах і мапах географічних і так замість Одрит повинно бути Отрит, Лішна — Лісна, Фуйварош — Фільфарок, Сухи Рик — Сухі Ріки, Висель — Ясель. По тих загальних увагах подає автор каталог систематичний рослин тої околиці, подаючи при кождій відміні, де він її подибував, як часто і в якій висоті н. п. м. Праця ся нашого земляка — се перший опис фльори тої частини Карпат та відзначає ся незвичайною докладністю обсервацийною і совістним означенєм багатого і повного материялу.

J. Zubrzycki — *Flora Pienin, Rośliny naczyniowe*. Автор подає опис, як сам признає, недовгий і недокладний, рослин зібраних в Пенінах. Означені они за Кохом: *Synopsis Florae Germ. et Helv.*

Prof. Br. Gustowicz — *Dodatek do flory pienięskiej*. Автор поправляє недокладности і помилки, які знайшов в праці пр. Зубрицького, і подає спис рослин, про які пр. З. в своїй праці не згадує.

Dr. W. Teisseyre — *Ogólne stosunki kształtowe i genetyczne wyżyny wschodnio-galicyskiej* (з рисунком). Загально приймали до тепер геології, що Поділе — се величезна плита

що повстала з усуваня міоценовських вод; хребти отже і яри подільські мали повстати опісля в наслідок ерозій. Однак симетричний уклад хребтів подільських що до Карпат (паралеельне або радіальне); симетричне обнижуванє їх висоти, почавши від їх точки збіжної Камули (477 м. н. п. м.); стрімкий спад їх берегів західних а повільний спад східних; прямолінійний напрямок хребтів, що не має нічого спільного з бігом рік; брак хочби найменшого сліду ерозій, та основні ріжницї в геологічній будові окремих околиць Поділя — се все противить ся дотепершній теорії — тому автор опрокидує її й на підставі висше наведених преміс виводить отсі заключения і теорії: Хребти на Поділю повстали в наслідок забурень тектонічних, що стоять в звязи з такимиз забуреннями в Карпатах і залежать від пілої їх генези. Долини не суть наслідком ерозії — они існували вже тоді коли почали творитись вивисненя першорядні, з яких донерва повстали другорядні через ерозию. Кітліни подільські — се первістї плити високорівнинні, що усунулись в глибину — їх первістні границі зазначені раз на все в середині залозами і зігненнями. Поділе галицке ділить автор на окремі околиці за формою ідеального помосту, якій можна розложити по верхівях вивиснень хребтів: львівско-томашівських, гоголірско-кремепецьких, перемишлянсько-чернелицьких, медобірських і миколаївско-бобрецьких, крім того на кітліни: львівско-любінську, подністрянську і західну і східну-подільську. Кожда з тих околиць, відділених флексурами і діельокаціями, має свою окрему історію розвою.

Dr. W. Teisseyre — *Paleomorfologia Podola* (*Wiadomości tymczasowe*). Тимчасові сї відомости можна зібрати коротко до таких точок:

1) Формациї геологічні Поділя, молодші від ценоману наслідують будовою першо і другорядні вигнення теперішньої поверхні краю.

2) Формациї старші згоджують ся з нерівностями теперішньої поверхні лише що до першорядних нерівностей.

3) Се доказує, що першорядні нерівности не могли повстати иньшим способом, як хіба лиш дорогою процесів тектонічних.

Обидві розвідки пр. Дра Тейсєрога — се перший крок до звернення дослідів геологічних над Поділем на дорогу властиву і многонадійну — палеоморфології.

Dr. K. Micyński. — *O pochodzeniu i składzie chemicznym gleby w dolinie sandeckiej* (в 2-ма табл. і 2-ма рисунками). Подавши короткий погляд на будову геологічну долини Сандецької, розсліджує автор різні роди тамешної uprawної землі з погляду їх походження геологічного і хемічного складу, та доходить до таких резуль-

татів: на першій місци, що до складових частей поживних, стоять глини алювіяльні і діллювіяльні, остатнє місце займають глини з пісківця магурського, по середині стоять глини з рябих лупків. Мана розміщеня типових родів орної землі в долині Сандецькій і геологічно-рільничя села Залубінча, обидві з профилями, та таблиця синоптична вислідів аналіз хемічних і механічних, доповнюють сю хоч малу та поважну розвідку.

Я. Грушкевич і І. Раковський.

Енциклопедическій словарь, издание Брокгауза и Ефрона, Спб. 1894—5, т. XI, полутом 2, стор. 468—959, т. XII, полутоми 1—2, стор. 960, т. XIII, полутоми 1—2, стор. 960, т. XIV, полутоми 1—2, стор. 960 (Евреиновичи — Керо).

Під таким заголовком розпочато було в 1890 році в Петербурзі двома видавничькими фірмами Ефрона (в Петербурзі) й Брокгауза (в Липєску) нове видавництво. Впорядкувати отсей словник мав проф. петербурського університету Андрієвський. В своїй замітці до першого тому він висловляє свій погляд на розпочату працю й взагалі на задачу російського словника; в основу словника покладено *Conversations-Lexicon* Брокгауза в его XIII виданню, звідсі перекладають ся ті статі, до яких не треба робити ніяких додатків й перемін; статі, що здають ся редакції не конче відповідними, доповнюють ся й перероблюють ся співробітниками; статі про Росію пишуть ся співробітниками самостійно. Такий погляд мав на отсю працю перший редактор словника, але він впорядкував тільки 8 полутомів, а за смертю его з девятого починаєть ся нова редакція — Арсенєва й Петрушевського; отсі редактори мають иньший погляд, який вони й подають в своїй замітці до 9 полутому: уважаючи незручним брати статі з заграничних словників, редакція хоче дати перевагу самостійним статям не тільки про Росію, але й взагалі. Найбільш повно оброблюєть ся, звістно, відділ про Росію.

Після сїєї вступної уваги перейдемо до змісту виданих в 1894—95 роках полутомів. Перше, що звертає на себе увагу навіть в побіжнім перегляді — не одинакове оброблення материялу, в чім завинили мабуть спеціалізація відділів й велике число співробітників, не урегульованих добре редакцією. Кидаєть ся в вічі, що все, що належить до України оброблюєть ся не так повно, як Великоросія. В реєстрах більших обсягом статей, що додають ся по одиноких полутомів, ми знайдемо лише одну статю сповна присвячену Україні — се „Запорожська Січ“ в 23 полутомі.

Зазначимо найбільші обсягом статі про Україну: Катеринослав, Єлисавет, Єфименки (полутом 22), Житомир, М. Закревський, Запорожська

Січ (23), Іларіон (24), Інокентій Гізель (25), Яков Чорноризец (або Мпїх) (26), Камінець Подільський, Канев, Канцелярія Гетьманщини XVII—XVIII в., В. Карзини (27), Карпати, Квітка (28). Не всі отсі статі визначають ся однаковою вартостію. Взагалі можно спостерегти, що напр. в сферах фізичної географії, історії давньої, історії гетьманщини й історії літератури українсько-руської словник має тепер звичайно добрих співробітників. З рештою зазначемо деякі недокладности, що кинулись нам в вічі при перегляді.

При ст. „Житомир“ даремно наводить автор якісь місцеві перекази про Оскольда й Дира, даремно каже, що Житомир згадуєть ся в літописях в перший раз в 1240 року й згадує про прилучення его Гедиміном — певні звістки за Житомир не сягають далі середини XV в.

В статі про Запорозьку Січ не треба-б було так категорично казати за реформу Стефана Баторня, а дату взяття Кафи Сагайдачним треба поправити з 1612 на 1613.

В статі про Інокентія Гізеля зовсім не вияснено значіння Синописа в істориографії українсько-руській, й автор приписує Гізелю комповання Синописа по хроніці Сафоновича, що ще не доведено.

В статі про Іова Борецького (26) не зазначено, яким важним фактом було его висвячення на митрополита, себ то — відповлення православної ієрархії.

В статях про Камінець Подільський (полут. 27) звертає на себе увагу ріжниця в датах: на стор. 146 сказано, що найдавніша церква св. Миколая збудована 1280 року, але на стор. 147 читаємо вже, що перші певні звістки про К. П. належать до початку XIV в. (ліпше було-б сказати до середини XIV в., така ріжниця свідчить про певний брак редакції).

В статі про Квітку кидаєть ся в вічі малий її розмір — тут отже маємо приклад нерівномірности в обробленню; де що проминено; не показано, під якими впливами вложила ся творчість Квітки, й яке значіння він має в історії українсько-руської літератури.

Окрім сих статей, спеціально присвячених Україні-Руси, ми знайдемо й в иньших де яких статях більш-менш докладні сказівки про Україну — напр. в статі про уживання землі („Земленользованіє“ 23 пол.) стрічаємо відомости про арендну плату натуральну на Україні, в статі про Караїмів — про Караїмів українських (27), про католицтво — про розповудженнє его на Україні від княжого періоду почавши і т. н.

Ол. П'—ий.

Видавництва й статі, обговорені в сім томі:

- Часопис за р. 1894: Університетскія Извѣстія (Київські)
Записки Харьковского университета
Труды Киевской Духовной Академіи
Епархіальныя Відомости — Київські, Волинські, Подільські,
Чернігівські, Полтавські, Холмско-Варшавській епархіаль-
ный вѣстникъ
Вѣстникъ Европы, Русская мысль, Книжки „Педѣли“, Р. Во-
гатовство, Р. Вѣстникъ
Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія
Варшавскія Університетскія Извѣстія
Ученыя Записки Казанскаго Университета
Ученыя Записки Юрьевскаго Университета
Богословскій Вѣстникъ
Епархіальныя Відомости: Литовські, Могилевські; Церковныя
Відомости
Археологическія Извѣстія и Замѣтки
Чтенія въ Обществѣ Исторіи и Древностей
Русскія Старина
Историческій Вѣстникъ
Русскій Филологическій Вѣстникъ
Филологическія Записки, Филологическое Обзоріе
Этнографическое Обзоріе.
- Гр. Алексѣй Бобринской. Курганы и случайныя археологическія находки близъ
м. Смѣлы, т. I: дневники пятилѣтнихъ раскопокъ, 1887. Т. II: дневники раскопокъ
1887—1889 г., 1894.
- Григоровъ С. А. Была-ли конница у древнихъ Руссовъ? 1895.
Владиміровъ П. В. Слово о полку Игоревѣ, выпускъ первый, 1894.
Мочульскій В. П. Къ исторіи малорусскаго парьчія: Житіе св. Савы Осви-
щеннаго по пергаментной рукописи XIII в., 1894.
Миллеръ В. Наблюденія надъ географическимъ распространѣніемъ былинъ,
1894.
— Къ былинамъ о Вольгѣ и Микулѣ, 1894.
— Замѣтки къ былинамъ, 1895.
Филевичъ Н. П. Польша и польскій вопросъ, 1894.
Fryderyk Papée. Historia miasta Lwowa w zarzysie, 1894.
Dr. Jecheskiel Caro. Geschichte der Juden in Lemberg von den ältesten Zeiten
bis zur Theilung Polens im Jahre 1792 aus Chroniken und archivalischen Quel-
len bearbeitet, 1894.
Каманичъ И. М. Къ вопросу о козачествѣ до Богдана Хмельницкаго, 1894.
Kraushar A. Kartki historyczne i literackie, 1894.
Н. О. Сумцовъ. Дума объ Алексѣѣ Поповичѣ, 1894.
Г. Булашевъ. Изъ исторіи церковно-приходскихъ школъ въ Киевской епархіи,
1894.
Краткій очеркъ исторіи церковно-приходской школы въ Киевской епархіи, 1894.
Имеретинскій К. Н. кн. Дворянство Волинской губерніи, 1893—1894.
Сочиненія А. А. Котляревскаго, т. IV (Сборникъ отд. рус. языка и слов. Ака-
деміи Наукъ т. L), 1895.

- Н. О. Сумцовъ. Пѣсни и сказки о живомъ мертвецѣ, 1894.
 Богдановъ С. Сборникъ церковныхъ напѣвовъ, издревле употребляемыхъ въ Подольской, а частью Волынской епархіяхъ, 1894.
 Лірники, студія К. Студинського, 1894.
 Будзиновскій В. Хлопска посімість в Галичині і новочасні суспільно-реформаторскі змаганя, 1895.
 Вопросъ о сервитутахъ въ Юго-западномъ краѣ, 1894.
 Фабричная и заводская промышленность въ районѣ юго-западныхъ желѣзныхъ дорогъ, вып. II: Производства продуктовъ обложенныхъ акцизомъ: винокуренное, водочное, дрожжево винокуренное, пиво и медоваренное, табачное и спичечное, 1895.
 Akademia Umiejętności w Krakowie. Sprawozdanie komisji fizyograficznej etc. т. XXIX, 1894.
 Энциклопедическій словарь, изданіе Брокгауза и Ефрона, т. XI, полут. 2, т. XII—XIV, 1894—5.

З ТОВАРИСТВА.

Діяльність секцій за другу третину р. 1895 (май — серпень).

27 н. ст. мая засіданє секції фільологічної під проводом проф. Ів. Верхратского. Члени секції д. О. Макарушка і І. Конач реферували про працю дра К. Студинського п. з.: „Адельфотес“, граматыка грецька видана студеями брацкої школи у Львові 1591 р.; рішено видрукувати (див. т. VII Записок).

28 н. ст. мая засіданє секції математично-природничої під проводом проф. Ів. Верхратского: 1) поручено зладженнє термінології технологічної проф. політехніки Р. Заловецкому, а математично-фізичної д. В. Левицкому; 2) Ухвалено до друку статтю „Патологічні переміни в яєчку при деяких інфекційних хворобах“ (див. Записки т. VI).

30 мая засіданє секції історично-філософічної: 1) Др. К. Левицкий відчитав вступну статтю і деякі примітки до „Правди рускої“, що приготував до видання на підставі рукописи Карамзинської; по переведеній дискусії рішено видрукувати працю Дра Левицкого в „Часописи правничій“ і в особній відбитці, а виданє присвятити пам'яті пок. проф. Омеляна Огоновского (див. Часопис правн. кн. III); 2) Проф. М. Грушевський подав вістки про археологічні находки в селі Чехах (новіту брідского) на основі справозданя проф. Ізидора Шараневича (див. Записки кн. VI).

12 червня засіданє секції історично-філософічної під проводом проф. Грушевського: 1) Др. Омелян Калитовский читав свій реферат про Історію Львова дра Фр. Напе і про Історію жидів львівських дра Каро (див. Записки т. VII). 2) Проф. В. Білецький реферовав про життєпис єпископа Ів. Снігурского, написану Юстином Желехівским. 3) Проф. Грушевський оновів корогко про свої студії в архівах — московскім, міністерства справ внутрішних, і варшавських і застановивсь над змістом варшавского архиву Скарбу Коронного (див. Записки т. VI).

27 червня засідає секція фільологічної під проводом проф. Ів. Верхратського: 1) Члени секції В. Щурат і І. Копач відчитали свої частини програми для збирання матеріялів етнографічних до друку в т. I Етнографічного збірника.

9 липня засідає секція історично-філософської під проводом проф. Грушевського: 1) Проф. Матіїв відчитав свій реферат про „Київську Старину“ з року 1895. 2) Проф. Грушевський відчитав вступ до Описи подільських замків (друк. в Записках т. VII). 3) Він же здав справу з своїх подорожей археологічних до села Чех (повіт Брідський) і Звенигорода (під Львовом).

12 липня засідає секція математично-природничої під проводом проф. Верхратського. Член секції д. В. Левинський відчитав половину своєї термінології механічної при живій дискусії членів.

Надіслане.

а) Чи є (на Україні і в Галичині) звичай що небудь робити недавно народженим або маленьким дітям, щоб у них „головка кругленька була?“ — чи нема?

(Будемо дуже вдячні за усяку відповідь: чи є чи нема; бо її у тому і у другому разі се знати дуже потрібно.)

б) Звідки йде відповідь? (Визначити яко мож докладнійше місто, містечко, село, губерсію чи округ, про котрі одсвідують).

в) Що іменню роблять: 1) чи розтирають головку або натискають по неї пучками, або усією долонею, 2) чи чим небудь тугенько завязують?

г) У першому разі — хто се робить, коли, як і яку сторону (чи зверху у пив, чи з боку; чи вдовж головки, чи впоперек, од лоба до потилиці; чи коло ушей)?

д) У другому разі — як іменню завязують і чим? Чи не роблять за дляього яких небудь особливих пристроїв. (Як що можна то найкраще було б додати до відповіді хоч аби який малюнок).

е) Які про се є народні оповідання або забобони?

Просимо шановних земляків засилати відповіді або до редакції або безпосередно д. Х. К. Вовкові (M. Th. Volkov, Ecole d'Anthropologie, Paris).

Дуже просимо ш. редакції українських і иньших часописів на Україні і у Галичині за передрук цієї відозви.

Поправки: в т. VI, Miscellanea с. 5 стр. 11 зверху надруковано: в куть треба в куре; бібліографія с. 1 стр. 3 зверху надр. Древне Россы треба Древние Россы; с. 40 стр. 5 зв. надр. В. I. (інціяли) треба В. I.; стр. 5^а зв. надр. В. I. треба В. Г.; в т. VII, бібліографія с. 21 стр. зв. надр. extendo треба extenso.

Inhalt des I Bandes. 1. Die sociale Bewegung der Ruthenen im XIII Jahrhunderte, von M. Hruszewskij S. 1—28; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Thadaeus Rylskij 29—86; 3. Szevczenko's Jugendjahre, kritisch-biographische Skizze von Alex. Koniskij 87—123; 4. Die ukrainischen Volkslieder in den Gedichten des Bohdan Zaleski, von A. Kolessa 124—208; 5. Ueber die Gründung und bisherige Entwicklung des Szevczenko-Vereines mitgetheilt von A. Barwinskij 209—212.

Inhalt des II Bandes. 1. Ueber die alten griechischen Colonien am kimmerischen Bosphorus im heutigen Kuban und in den anliegenden Gebieten (mit einer Karte des alten Bosphorus-Gebietes), von Panaczownyj S. 1—61; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Thadaeus Rylskij (Fortsetzung) 62—113; 3. Messapparat für Uteruscontractionen bei Geburtswehen (mit 2 Illustrationen) von Dr. Czerniachiwskij 114—118; 4. Ein Blatt aus der Geschichte Volhyniens im XIV Jahrhunderte von Ivaniv 119—146; 5. Zum Jubiläum I. Kotlarewskij's, Desiderata von M. Hruszewskij 147—161; 6. Wissenschaftliche und kritische Mittheilungen und Notizen 162—172; 7. Bericht über die Entwicklung und die Thätigkeit des wissenschaftlichen Szevczenko-Vereines und dessen philologischer, philosophisch-historischer und mathematisch-naturwissenschaftlicher Sectionen 173—189.

Inhalt des III Bandes. 1. Ueber einen Phasenindicator und einige mit demselben ausgeführte Messungen, von Prof. Johann Puluj S. 1—24; 2. Zur Erinnerung an Markian Szazkewicz, von Vladimir Kocowskij 25—35; 3. Szevczenko und Mickiewicz. Ueber die Bedeutung des Einflusses des Mickiewicz in der Entwicklung der dichterischen Schöpfung und in der Genesis der einzelnen Dichtungen des Szevczenko, vergleichende Studie von Dr. Alexander Kolessa 36—152; 4. Dialect der „Samizanci“. Beitrag zur slavischen Dialectologie von Prof. Johann Verchratskij 153—210; 5. Wissenschaftliche Chronik, von Prof. Michael Hruszewskij 211—221; 6. Historische, archeologische und kritische Notizen von Al. Koniskij und M. H. 2:2—231.

Inhalt des IV Bandes. 1. Szevczenko's Jünglingsalter bis zum Loskauf von der Leibeigenschaft (1829—1838), kritisch-biographische Skizze von Alex. Koniskij S. 1—23; 2. Die Agrarverhältnisse in Galizien, Studie von W. Budzynowskij 29—123; 3. Ueber die symmetrischen Ausdrücke der Funktionswerthe mod-m, von W. Lewickij 124—139; 4. Antrittsvorlesung aus der alten Geschichte der Ruthenen an der Universität Lemberg von Prof. M. Hruszewskij 140—150; 5. Wissenschaftliche Chronik, Jubiläums-Ausgaben zur Geschichte der Stadt Odessa, von J. Andrienko 151—168; 6. Bibliographie 169—194; 7. Miscellanea 195—200.

Inhalt des V Bandes. 1. Professor Dr. Emilian Ohonowskij, sein Leben und seine Werke, von E. Kokorudz S. 1—34; 2. Türkische Wörter in der ruthenischen Sprache, von E. Makaruszka 1—14; 3. T. Szevczenko im Gefängniß, kritisch-biographische Skizze von A. Koniskij 1—26; 4. Miscellanea 1—19; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neu herausgegebene Denkmäler der altruthenischen Literatur, von M. Hruszewskij 1—18; 6. Bibliographie 1—90; 7. Bericht über die Thätigkeit des wissenschaftlichen Szevczenko-Vereines in den J. 1893—4, 1—16.

Inhalt des VI Bandes. 1. Ruthenisch-byzantinische politische und commercielle Verhältnisse im XI und XII Jahrh., von dr. Gr. Veliezko S. 1—36; 2. Bittschrift Honta's und Zeliezniak's Erben, ein politisches Pamphlet mitgeth. von E. Makaruszka 1—6; 3. „Die Magd“ (Najmiczka) von T. Szevczenko, Habilitationsvortrag von dr. I. Franko 1—20; 4. Archiv des s. g. Kronschatzes in Warschau, archeographische Note von M. Hruszewskij 1—4; 5. Pathologische Veränderungen im Hoden bei einigen Infections-Krankheiten, von *.* 1—4; 6. Miscellanea 1—12; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1894, 1—38; 8. Bibliographie 1—68; 9. Bericht über die Thätigkeit des wissenschaftlichen Szevczenko-Vereines im J. 1895 (Januar-April) 1—5.

НБ ПНУС

632168

1500

АДРЕС ТОВАРИСТВА:

Львів, уліця Академічна ч. 8.

ADRESSE:

Wissenschaftlicher Szevczenko-Verein, Lemberg, Akademiegasse 8.

*П. Т. Авторів, Видавців і Накладців просимо о надсилати
Редакції примірників рецензійних.*

Ціна 1 зр. або 2 корони.

ІБ ПІУС

632168